

llyés

Gyula,

Csoóri

Sándor, Tornai József versei;
emlékezés Nagy Lajosra;

Radnóti ismeretlen öninterjúja;

Lagzi István: Hadi hétköznapiak

Przemyśl-
ben;

Horváth

Dezső:

Móra-

minták

„Szirom-

székről”



tiszatáj

[IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: Kovács László
83-5344 — Szegedi Nyomda. Felelős vezető: Dobó József igazgató

Szerkesztőség: Szeged, Tanácsköztársaság útja 10. — Táviratcím: Tiszatáj, Szeged, Sajtóház, Telefon: 12-670. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbeszítő postahivataloknál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest, József nádor tér 1. sz. — 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-06 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 12 forint. Előfizetési díj: negyedévre 36, fél évre 72, egy évre 144 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. Indexszám: 25 916

ISSN 0133 1167

A szerkesztőség tagjai: Csatári Dániel, Mocsár Gábor, Olasz Sándor, Tóth Béla

Tartalom

XXXVII. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM

1983. FEBRUÁR

ILLYÉS GYULA: Dantei fürgetegben (vers)	3
CSÓÓRI SÁNDOR versei: Látom a szemeket, Grúz cserépdobok, Vékony, fekete csík	4
TORNAI JÓZSEF versei: Ádám öregem a paradicsomot látja, A szerelem mennybemenetele, D. H. Lawrence-hez	7
TAKÁCS IMRE versei: Es ist vollbracht, Biztatás kérésre, Éjféli csönd	11
LAGZI ISTVÁN: Hadi hétköznapok a przemysli várban	14
HORVÁTH DEZSŐ: Móra-minták „Sziromszékről”	30
PINTÉR LAJOS versei: Expressz falevél, Lefelé vezető lépcső ..	46
ZALÁN TIBOR versei: [már minden éjszakámba belelobog hajak s szénaboglyák üzennek...], [már mindent megtehetsz velem csak szeretned nem szabad, nagy kertben...], [semmi baj máholnap elmúlsz huszonnyolc éves megérsz amire a század fölnevelt...]	48

HAZAI TÜKÖR

TÓTH BÉLA: Tiszajárás (37.)	51
-----------------------------------	----

ÖRÖKSÉG

LENGYEL ANDRÁS: Radnóti Miklós ismeretlen önminterjúja ..	56
TARJÁN TAMÁS: „...Látni és láttatni is...” (Nagy Lajos a filmről)	59

TANULMÁNY

BÁNKÚTI IMRE: A fejedelem küldetéstudata (Köpeczi Béla új könyvéről)	64
SZAKOLCZAY LAJOS: Egy közép-európai (Dobossy László: Két haza között)	69
CSEKE PÉTER: Fontos ügyek megszállottja (Beke Györgyről) ..	76
JÁVORSZKY BÉLA: Egy észak-európai kisebbség portréja (Kik azok a finnországi svédek?)	80

KRITIKA

MÁRKUS BÉLA: Buda Ferenc: Holt számból búzaszál	87
VASY GÉZA: Pintér Lajos: Európai diákdal	89
OLASZ SÁNDOR: Tornai, az esszéíró (Az ihlet sötét és világos foltjai című kötetről)	91
MOCSÁR GÁBOR: Nemzet és emlékezet (Takács Ferenc: Két flamingó)	93
Szerkesztői asztal	96

ILLUSZTRÁCIÓ

Csányi Éva grafikája a 6., Varga Ferenc grafikája a 13., Bullyáki Zsuzsa munkája a 47., Popovics Tibor rajza az 50., Somoskői Erika grafikája az 55., Simon Attila grafikája a 79., Atlasz Marianna munkája a 86. oldalon. (Mindannyian a szegedi Tömörkény István Gimnázium és Művészeti Szakközépiskola tanulói.)

Przemysli képek a 16., 18., 20., 26. és a 29. oldalon

Dokumentumképek a Móra-hősökhöz a 34., 35., 39., 41., 45. oldalon

Dantei fürgetegben

*Halálba hull, de nézd, hogy odadobja
sorra magát most már önként a falevél —
De milyen sorban? Leshettem. Sodorta
sárba máris együtt mind a szél.
Kémleljük egymást. Én titeket. Ti engem,
kortársaim, egybeterelten —
s keverten így, sorstársaim,
egy bajban is hányfelé és mik ellen
forgó, avarként küzdő versenytársaim —
Mert mindegy az se lesz, hogy időnk szárnyain
együtt kik repülünk, bár dantei fürgetegben!*

*Visz a hiúság. Ő küzd. És örök a cél
attól, hogy a perc is öröküdvöt ígér!*

Látom a szemeket

*Látom a szemeket: kékek, feketék, barnák,
látom őket, mintha visszapillantó-tükörben
állt volna meg velük az idő.
Sálak, vállkendők, hajak hánykolódnak
a körutak borzas forгатagában,
de a moccanatlan szemek azt kérdik reggelente:
kik vagyunk? hova sietünk?
s kinek a világát nézzük mi napról-napra?*

*Látom a szemeket, látom a vért is bennük,
a gyászokcsik küllőit sáros levelekkel,
a megfegyelmezett márványerdőt
s golyók villámló emlékét
egy csömörödésig újraképzelt háborúból
s a szemek azt kérdik: hány útunk van még az utolsó előtt?
hány hóesés? hány beszegetlen, júliusvégi éj?
hány földúlható fény- és lomb-kazal?*

*Látom a szemeket: kékek, feketék, barnák,
föl-fölszökösnek az égre s ott tébolyognak,
mint letiport búcsújáróhelyen a koldusok.
Hordja rájuk a szél a szemetet, a lenti mocskot,
csapkodja föl a világ füstjét
s a kivörösödő szemek azt kérdik moccanatlan:
van-e még föld a Földön kívül
s szép, céda holdak? — vagy már csak űr van?*

*Látom a szemeket s magamat látom bennük:
egy másik szem hiányát, mely összekötne
engem egy bokor szívével, jóslatos árnnyal.
Mozdulna csak s én mozdulnék vele
észak felé vagy délre, a csillaggal teleszórt városok
héja alól el az éjszaka zugáig,
hol két szem nézné betelve egymást,
két szem: egymás megistenülő vendégei.*

Grúz cserépdobok

Csak a szemem súrolja ezeket a sorba rakott, parádés cserépdobokat. Csak a pillantásom korcsolyázik a rájuk feszülő, sárga kecskebőrön. Hangok szarkofágjai — állnak a kőpadlón egymás mellett, múzeumi fegyelemben. Grúzia százéves mohá-ja virágozik bennük legbelül.

Egy kő koppan le a kőre s megrezzennek.

Egy fekete selyemkendő vágódik föl az égre a sasok közé s hűvösen megborzongnak.

Őszvérek, lovak fogán kopog a júniusi jégverés Kahétia hegyei között — hallod a dobok múltját ebben a jégverésben? Döb-döb-döb: paták dübögnek, sziklavár-ból lelökött kövek s a templom előtt fekete férfiak járnak a kardos táncot. Ott va-gyok köztük én is, nem tudok másutt lenni! Ó, a koponyám, ó, a bőröm, ó, a legyő-zettek megvert csontja! Vesztesnek láthat, aki lát, pedig nem lehet leverni engem, amíg a dobszót hallom. Fülemben, számba koronás féreg még az égből sem eshet. Döb-döb-döb. Sérthetetlen vagyok, mint kazaltűz száraz nyárban.

Vékony, fekete csík

*Mióta nem vele ébredek,
mióta nem vele ülök asztalhoz vacsorázni,
mióta a halál nevető számba ömlött
s beszorulok az esők közé,
mint vaskerítés feszes lécei közé gyerekkoromban:
egy vékony, fekete csíkot látok ugrálni hosszan a szemem előtt.
Közeledik, eltűnik, újra följön,
mintha imbolygó vérág hipnotizálna
reggeltől estig.*

*A múzeum vaskos oszlopai között is ott látom
a ferdén bezuhanó napsütésben,
szobrok hó-szája előtt januárban
és nők arca mellett piacon, utcán,
a földalatti mozgólépcsőjén álldogálva.
Amerika múlik el bennem, a Nagy Tavak fénye,
mint amikor a villanyt lekapcsolják.
Kapkodom a fejem s tétován hinni kezdem,
hogy tán a holtak is csapodárok
s nem hagyják abba titkos játékukat,
ha már elkezdték életükben.*

*Forog a szél a szikár rakpartokon,
kalapot billent meg és háztetőket,
vizet csal föl a magasba a Duna közepéből
s a fekete tűnemény ott is ottlebeg
az ágaskodó víztölcsér körül,
húzza a szememet, csalja maga után,
mint foglyul ejthetetlen, fekete hajszál.*



CSÁNYI ÉVA GRAFIKÁJA

Ádám öregen a paradicsomot látja

*Egyetlen nap volt a paradicsom,
egyetlen erdő, egyetlen Éva:
egy-tömbű idő.*

*Benzinfüst-hálóban
keresem a napot egy autót mentén,
ősz mellemet rikácsolva szakítja át
autó után autót.*

*Éva halott. Nem szabadulok innen.
Elveszett az idő, elveszett az áfonyabozót,
mocsok-posvány a folyó,
hol összekulcsolódva úsztunk,
lábunk közt halak forgolódtak,
orrukat a térdünknek ütve.*

*Se fügefalevél, se fűszoknya:
meztelenül jártunk az ösvényeken.
Ott egyesültünk egymással, hol örökké
csörög a legmagasabb nyárfa.*

*Először a száját
nyitottam ki egy szem szöllővel,
aztán a combjait: gyönyörködni
fodrosodó szemérem-nyílásában.
Mind a két gyökértépéstől
és gyümölcsszedéstől
kicszerzett tenyerével
húzta a nyakamat magához.*

*Hosszú, fehér villanás volt a fűben.
Ha a vízparton kinyújtózott,
karjával körülölelte a nap-istent a sással
függönyözött bejárónál:
kétoldalt a farcsontjáig
csapott fekete haj-sudara.
Csapdával, repedezett kavicsal ejtettük el
a madarakat, őzeket,
kihegyezett husággal
a halat, rákot, vízikigyót.*

*Homlokom mögött ott görnyedünk
a feketére kormosodott tűz kövei fölé:
aranyozott testünk
szebb, mint az öregisten. Álmunkban
sutogott hozzánk. Vérünkben szétoldotta
az elragadtatás és a halál mérgeit.*

*Egyetlen vad- és hal-üzés volt a paradicsom,
egyetlen meztelenség és Éva.*

*Vas-könyökű emberek
ütköznek belém, a folyó felől bűz-levegő
tör az orromba. Hol vagy, erdő, kutyatejes domb,
hol vagytok, tüskés bokrok, kik piros
tűzvonalat hasítottatok
táncoló csípőnkre?*

*A vaddiófa-ligetből a kőrisvadászba
futva, hangyákat pirítottunk
s ujjhegyről nevetve etettük egymást.*

*Egyedül a magasfeszültségű vezetékek,
távfűtés-csővek alatt.*

*Éva elektromos lánggal
átdöfve egy betondoboz-házban.*

*Sárgapöttyösök voltak a nyárlevelek, Éva szája
páfrány-mély és pézsmailatú.*

*Istenem, reszketve állok
a téged-eltakaró város ember-zuhatagában.
Remegek, mint a belém-temetett erdő
és tudom, csak te csókolsz csillaggá,
ha meghalok.*

A szerelem mennybemenetele

*Sajnálom, hogy csak így,
állat-testvéreink módjára
tudom kifejezni
szomjúságom önkívületét:
vesszőm bimbózásával,*

öled fölnyitva,
csókjaimmal támadva

csókjaid ellen,
hajad sásfészkében fuldokolva
vagy csípőd átszorítva

mind a tíz ujjammal,

míg farod

a szerelem mennybemeneteleként
emelkedik élém;
sajnálom, hogy csak két újszülött vad
diadalmas sikoltása és réműlete
egyesíthet minket
mint valami óriási nyárfa alatt

a nap szívében,

hol minden fűszál izzad, a levelek
gőzölögve pusztulnak térdünk alatt;
sajnálom, hogy megint lezuhanunk

a sötétségbe

a hús és vér állati ízeitől;

szépségedtől, mely fehér köldököd
és combod tövének szépsége,
egybecsorduló, titkos nedveink
és ideg-érintéseink szépsége.

Ki tehetne minket áramló nappallá,

hulló címerű holdvilággá?

Szeretném, ha végre én csak én volnék,
te pusztán te
szervek, közvetítő testrészek nélkül;

hajad denevéres barlangjából,

tested sercegő fáklyáiból,
bejárataid homályos csipkéiből

megcsap a szorongás:
így lépek bele

egy másik test-földrész

folyóinak, dágványainak

nyelvemre lefordíthatatlan

csapdáiba.

De testi túlvilágunk

erősebb látomás.

És megindulok feléd

karodon-öleden, szakadozott zenei évszakaidon át

egészen ártatlanul.

Mert istent keressük,
de nézd a fény-tajtétkzásban
megvonagló erdőt:

isten elérhetetlen.

D. H. Lawrence-hez

Első betűidőtől kezdve

arról beszéltél:

két dobogó-ízzó szervezet egyesülése,

két „vér-tudat” egybetorlódása

a legnagyobb átlényegülés a földön,

kezdet óta tudtad,

mennyivel több önmagánál

a fiú fölemelkedő tagja

és a lány reszkető húslombként

szétcsúszó szemérme; érezted, mennyire

fölfoghatatlan az egymásba-érkezés, egymást-érzékelés

apoteózis

a legszebb női test

és a legfeszülőbb férfitest

megvilágosodásának pillanatában,

a közös mű, ami ekkor születik meg

és elárasztja az ölet-elmét,

de titok marad,

titkok maradunk: mi,

elveszettek,

üdvösség-beliek és kitaláltok

egy kis fűzbokros szigeten,

míg majd átsöpör

a tökéletes idegenség hulláma

mellünk és zöld békalencsés hajunk fölött,

csak a pillanatnyi fölmerülés

sóvárgott tükör-hasadásában

megismert arcunk

törékeny fölmagasztaltatása

sugárzik agyunkban

mindörökké,

bármilyen útkövekre tesszük

azután a lábunk;

a sötétség lucskában

végigtapogatjuk és megpillantjuk

azt, aki láthatatlan, áruló

és romlandó,

mint az utolsó, sárba-koppant tél-sejtő levél:

megtestesül a menekülő Én meg a Te

forró-párolgó szájával

és egész egymásra-csavarodó természetével,

ágyékunk újra és újra összecsap

*illatosan, fehér tajtékban,
kancásan,*

*csődörösen:
mert a szekszualitás ünnepénél
két mennyei állat
nem élhet meg nagyobb
misztériumot a földön.*

TAKÁCS IMRE

Es ist vollbracht

ELVÉGEZTETETT!

*A vörös, de nem lila szalag
főnt megszakadt.
Nem a felhőkön át a fénybe,
nem följebb, a fényátersztő sötétségbe,
nem a semmibe, nem az űrbe,
nem valahova — csak sehova,
önmegszakításába ment el maga.*

*Fejszecsapással lehet a szivárványt
fél-boltozattá vágni, de csak egy felhő-árnyék
elegendő a megcsonkításhoz. Lábon állunk,
amíg az ég nem áll már lábon fölöttünk.*

*Mert az ember — mint Jézus — a tartással
elért és a kézzel érintett minőség.
Alatta csak élünk és halunk, csak építjük
a kaptárt, de nem építjük a kaptár új eszméjét.*

*Új gyerekekkel a csoda szülessen meg!
Nem végeztünk — mind amíg élünk — a dolgunkkal.
Csírázzatok csodát a csoda helyett
csípőtökben, ti nők, asszonyok!
Millió gyereket azért, hogy az egy megszülessen,
hogy a Nap a kerek égboltot gyöngyözze be!*

*Különben elzúllik a volt sereg is,
egyenként engedik ki bekerítetttségükből*

*a különben kardforgatókat, hogy rémült magánember
adja meg magát gyáván a cselvetőknek,
a vigyorgó manipulátoroknak. Így, egyenként
köszönetünk is kész már a prima gyilkolásért.*

*A szalag elszakadt, egy erős adó-
torony a lángba olvadt,
önnön tűzébe haldoklott le.
Elvégeztetett, most nézzünk körül,
ki jön ide fiatalember a mezőből...!*

Biztatás kérdezésre

*Kérdezd meg ezt az embert: Még mire válaszolna?
Létezik-e válasza valamire? Vagy szemlélődik?
Főlizgul a csemege-kirakatok közt sétálva,
lánytestekben gondolatokat és erőt remél.*

*Méltósággal kitenni magát már nem tudja,
de bizseg a virágos kertben, bizseg a gyermekek közt.
Aki maradtam, az maradtam, nem hordok jelvényeket
bearanyozott celőkéken, mint cövekes.*

*Nincsenek lobogóim, nem is voltak,
érkezem az aratók közül, még ha száz évig élek is el.
Kérdezd meg ezt az embert: Mit adna szavaiból?
És: Legbensőbb érzéseire hagyva mit rabolna?*

Éjféli csönd

*Nem vagyok én árva, inkább csak menekülő.
Az igazi szépséghez gyáva, visszakapcsolt.
Mi lenne, ha vállalkoznék egy szép életre? —
Mit teremne az a szép élet szépet nekem?*

*Megszokássá vált a körülmény, nem üldöz el
új körülmény megszervezése végett — hova? —
Mindig csak a mélyebbről mentem magasabbra,
a magasban regnálni göggel nem szeretnék.*

*Csikorog az éjszakában egy fék egy gépben,
de hallani tücsökzenét is, meg béka-kuruttyolást,
dízelmozdonyok zaját, tehervonatok dübörgését.
Ha feszült is, működik ez a lassú béke.*

*Ketyeg a fölhúzott óra, a többi nem.
Ahogy a társak közül a többi hallgat.
Gyermeki szónoklatok szólnak a közöny haván,
és ha jobban megnézed őket, hófüggönyök.*

*Megfelelő billentyűt én se találok már
nem is létező zongorámon. A hangom veszítem el.
Nincs, akinek énekeljek idézve, fölidézve
ebben az elnéptelenedett éjszakában.*



VARGA FERENC GRAFIKÁJA

Hadi hétköznapok a przemysli várban

AZ ÉHSÉG ÉS A SZENVEDÉS TELE

A przemysli vár (erődrendszer) nevét az első világháború kitörése utáni hónapokban a sajtó tette igazán híressé. A Przemysl térségében — „Magyarország várkapujában” — folyó véres, kétes sikereket hozó harcokat, a várbeli életről szóló rövid tudósításokat milliók kísérték figyelemmel. Ám a hírközlő szervek gondoskodtak arról, hogy „a várbeli élet” súlyos nehézségei, a szenvedésekkel teli napok problémái ne kerülhessenek nyilvánosságra. Az első körzárás előtti hetekben indokolatlan optimizmus, vitézkedő, az ellenség erejét alábecsülő hangulat jellemezte a várbeli életet. A reménytelenség előtti hetekben Gyóni Géza a várban szolgáló költőkatona is a várbeli hazug hangulat hatása alá került. „Hurrá, testvér, csak most szorítsd meg még, / Csak a veséjét most ne engedd! / Dögrováson a muszka rémség, / Most mi esszük meg, nem a tetvek. / Hóhérpalástját fázva rántja / Petyhüdt nyakába már a kerge cár —” Az első összecsapások idején valóban sokan azt hitték, hogy csak ki kell várni, az orosz hadak felbomlanak, az első komoly támadás után megfutamodnak. Úgy tűnik Gyóni Géza is hitt ebben. A Tábortűz mellett címmel megjelent versében (1914. október elején) még arról énekelt, hogy „— Jó várunk tövében / Muszka-temetőnek / Elég széles az árok.” Az előtérállások, előőrsök élete is — kezdetben — szinte romantikusnak tűnhetett. Volt élelem, tűzifa. „— Rőzsét hozz regruta, / Hadd lobogjon vígan. / Szivarunk füstjénél / Mi már csak kívárvuk, / Míg a muszka beleun.”

A Przemysl környéki harcok viszonylag rövid idő alatt komolyra fordultak. 1914. október második felében a védők súlyos veszteségeket szenvedtek. Gyóni Géza a Bácskai Hírlap szerkesztőjéhez 1914. október 28-án írott levelében már megfogalmazta: „Aki Przemysl [első] ostromát végigélte, az régen leszámolt olyan csekélységekkel, mint amilyen itt minálunk pl. a halál. [...] Barátom, a szavak sápadtak annak a kifejezésére, amit érzek.” A konkrét tények is Gyóni Gézát igazolták. A versci 7. honvéd gyalogezred II. zászlóalja 1914. október 18-án 796 fő, november 2-án a „csetepaték” után 346 személyre csökkent. A zászlóalj (más kisebb egységekkel kiegészített) személyi állományából 61 beteg, 51 kolerás, 188 sebesült, 21 halott volt. Eltűnt 168 katona. A veszteség 489 személy. A lugosi 8. honvéd gyalogezred III. zászlóalja hasonló veszteségeket szenvedett. A létszám 726-ról 370 főre csökkent (68 kolerást, 30 beteget, 79 sebesültet, 10 halottat és 169 eltűntet tartottak nyilván). A szegedi 5. honvéd gyalogezred a 476. számú magaslat és Cisowa község térségében vívott súlyos harcokat. 1914. december közepén a 7. honvéd gyalogezred tevékenységének támogatására a szegedi 5. ezredet rendelték ki. A Paportenka magaslatért vívott közelharcban, az 1915. februári és márciusi állásharcokban és a kirohanások alkalmával igen sok szegedi honvéd áldozta életét.

Decembertől érezhetően csökkentek az élelmiszeradagok. A katonák táplálkozásában megjelent a lóhús (takarmányhiány miatt a lóállomány jelentős részét fokozatosan levágták). Az időjárási viszonyoknak nem megfelelő ruházat, a fekvő- és pihenőhelyek terén tapasztal-

Przemysli-kutatásaimhoz, az erődök megtekintéséhez, a fotók elkészítéséhez nyújtott önzetlen segítségéért mgr Antoni Kunysz múzeumigazgatónak (Muzeum Okręgowy w Przemyslu) valamint mgr Janina Burzyńska muzeologusnak tartozom hálával és köszönettel.

ható hiányosságok, az elégtelen ételmezés, az állandó készenlétből eredő kimerülés miatt a honvédek százai betegedtek meg, gyakori volt a kimerülés okozta fagyhalál. A legénységi szállások vízesek, sárosak voltak, fűtésre sok helyen nem volt lehetőség. Az ételkészítést rendszeresen megdézsmálták, a csapatokhoz az előírtnál kevesebb adag érkezett. Egyes egységek időről-időre — kimerültség miatt — harcképtelenné váltak. A vár helyettes parancsnoka Tamásy altábornagy „bizalmas parancsa” szerint ételkészítést (1915. március 6-tól) „... az egyes parancsnokok saját hatáskörben többé nem engedélyezhetnek. [...] A tisztok az étkezésben mértékletességgel a legénységnek jó példával járjon elől.” A „jó példa” azonban nem segíthetett a bajokon. Az éhség mindennapos vendég lett. A 83. számú várparancsnoksági parancs 5. pontjából következtetni lehet a várbeli ételmezési állapotokra. „Az összes alosztályok által a nyers vagy főtt csontok ezentúl összegyűjtendők és húsmaradékuktól lekaparandók. Az így megtisztított csontok az ételmezéshez pótlékul szolgáló csontliszt készítése céljából az ezred ételmező tiszt által összegyűjtendők és felvételezésük alkalmával a várételmezési raktár konzervgyárának beszolgáltatandók.” Márciusban a kenyérsütéshez egyre nagyobb mennyiségű „lisztpótló” anyagot (korpát, nyírfa-kérget) használtak fel, de még így sem lehetett kielégíteni a minimális szükségleteket. Március 19-én tudott dologgá válni, hogy lóhúsból (kevés konzerv s eltított készleten) kívüli lényegében elfogyott az étel. Az egyik távirásztiszt már március 6-án feljegyezte naplójába: „Bizony napjaink nagyon meg vannak itt számlálva. [...] Itt nincs mit tagadni, közeledünk a véghez. 10-én utoljára vesznek fel [ételme]t a tisztai étkezdék, azontúl már nincsen mit felvételezni.” Az előtérállásokban levő csapatoknál voltak olyan honvédek akik „... néhány napja nem ettek”. A várbeli szolgálat, a kitörésekben való részvétel sok szenvedést okozott a katonáknak.

A vár átadása, „a szörnyű vég” előtt Przemyszlben — péterfalvi Molnár Elek m. kir. alezredes lakásában — elrejtett dokumentumok közül most először közzétett néhány irat s napló-részlet bepillantást enged a przemysli várban szolgáló magyar egységek életébe. A levéltári iratok önmagukért beszélnek.

*

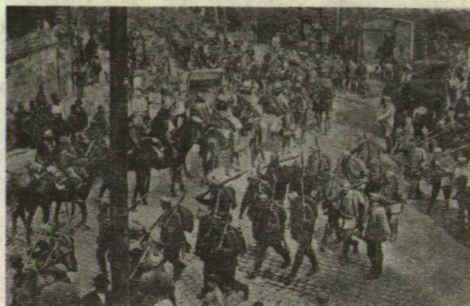
Az első világháború kitörésekor — Kelet-Galícia erőssége — a przemysli vár kiépítése, technikai berendezése még nem fejeződött be. A munkásosztagok, a kijelölt egységek a lakosság közreműködésével mintegy 25 ezer személy a legszükségesebb munkálatokat sem tudta a kívánt mértékben elvégezni. Igaz, új szállások, barakkok, kisebb — hevenyészett — védelmi állások készültek, 50 km futóárok kiásására is sor került. Kevés volt viszont a modern löveg, géppuska. Látszatra minden rendben: az üzletek árukészlete kifogástalan volt, az utcán sétáló, korzózó tisztokról, polgárokról írtak a korabeli lapok. Az éttermek, kávéházak zsúfoltak voltak, a katonazenekarok — köztük a szegedi — gyakori térzenével szórakoztatták a közönséget.

Az osztrák—magyar csapatok az 1914. augusztusi krašnikai csatában érzékeny veszteségeket szenvedtek, szeptember 3-án elesett Lemberg. A háború kezdete nem sok sikert jósolt. A további sikertelen hadműveletek során a monarchia hadseregfőparancsnoksága szeptember 11-én parancsot adott a csapatoknak a San folyó bal partjára való visszavonulásra. A helyzet komolyságára utalt az is, hogy a főparancsnokság a przemysli várból a jóval nyugatabbra fekvő Nowy Sącz-ba (Új Szandecbe) költözött. 1914. szeptember 18-án az I/5. sz. erőd katonái előtt feltűntek a vár bekerítésére törekvő orosz hadsereg előőrsei. Lezajlott az első tüzpárbaj. 26-án a przemysli vár körül bezárult az ostromgyűrű. Az ostromló sereg 280 ezer katonával rendelkezett, a várvédelem 128 ezer főt számlált (a Monarchia szinte minden nemzetisége jelen volt). Az első körülrzés 21 napig tartott, de rettenetes áldozatokat követelt. Az ostrom, majd az ideiglenesen visszavonult ellenség gyűrűjének kitérítése, a stratégiai pontokért, utakért vívott harcok, az ellenség „nyugtalanítása” sok ezer emberéletbe került. A harcoló alakulatoknak egyre kevesebb étel: hús, cukor, só, kenyér jutott.

A második körülrzáskor a várban 135 ezer — zömmel fáradt, rosszul táplált, betegségekre hajlamos — katona, 2 ezer fogoly és 18 ezer polgári lakos, valamint 14 500 ló volt. Novemberben súlyos harcok folytak a Na Górách, a Pod Mazurami stratégiailag fontos magaslataiért. Számos kitörésre, az ellen-

ség erejét próbára tevő összecsapásra került sor. A védelmi harcokból számos magyar ezred is kivette a részét. (Lásd a Tiszatáj 1980. 3. számában megjelent írást.) A harcokban elesettek mintegy 60 százaléka sajnos a magyar egységek katonáiból került ki.

*



OSTROM ELŐTT

X. 19.

Ágyú és puskatűz folyik. Horváth szds [százados] — Rosenberg hdgy [hadnagy] megsebesül.

Del [délelőtt] 11^h-kor Hauser alezredes átveszi tőlem a csoportpgot [csoportparancsnokságot].

Dut. [délután] 12^h10-kor parancsot nyerek :

„Tartalékkal előremenni és minden előkészületet megtenni a támadásra!”

Erős tüzéségi és puskatűz! Tájékozódás.

X. 20.

Harc kora reggeltől folyamatban. [...]

Helyzet változatlan... Parancsnokságot a megsebesült Hauser alezredes helyett átveszem, dut [délután] 7^h-kor tőlem átveheti Dobák alezredes; helyzet változatlan, csak parancs érkezik futóárkokat építeni előre.

X. 21.

Harc! Helyzet változatlan!

Dut [délután] 4^h51^l-kor parancs: „Éjjeli támadásra minden előkészületet megtenni.” Sötétség van, semmi előkészületet meg tenni nem lehet, de megkísérlem. A támadást tartalékkal dut 6^h megindítottam. Dut 6^h30^l táján jelentést kapok Bossitól: csoportja széjjel mállott — a fedezékbe hullt és oldaltüzet kapott. [...] Dobák alezredes tartalékával az egész csoportot visszarendeli előbbi állásába és rendeli, hogy továbbra is tegyünk előkészületeket a támadásra, ha nem lehet holnap majd holnapután.

X. 22.

Ágyú és puskaharc! Helyzet egész nap változatlan. Sebesült 16 légénységi fő, beteg 33 (bélhurut, kolera).

X. 23.

Ágyú és puskaharc folyik — a helyzet változatlan, Zöld főhgy [főhadnagy] és 11 fő légénység megsebesült, 2 fő légénység halott, 26 fő beteg.

X. 24—25.

Ágyú és puskaharc — helyzet változatlan, 2 fő sebesült, 17 fő légénység beteg. Beoltás kolera ellen megkezdődött. Szideri zlos [zászlós] megsebesült.

X. 26.

Nagy csend a harctéren. Helyzet változatlan. Parancs érkezik del [délelőtt] 10^h30ⁱ-kor: „Minden előnyomulás (futóárkokkal) beszüntetendő, elő készülni a legszívósabb védelemre — támpontokat építeni — futóárkokkal összekötni a csoportokat, akadályokat építeni, utakat építeni, hogy ágyút is lehessen az állásba vinni.”

Dut 4^h38ⁱ-kor parancs jön: „A hsereg [hadsereg] dut 4^h30ⁱ-kor általános támadásba megy át. A csoport támadási irány 291!” Dobák alezredes az időt a csoport részére 5^h 15ⁱ re határozza. Rövid intézkedés után 100^x-re [méterre] oly heves — óriási ágyútűz akasztja el a támadási területet [Magiera] és a tartalékok előnyomulási vonalát, hogy előnyomulni a tartalék nem tud. Dobák alezredes is Hruszatyce közepén 1/2 zljával [zászlóaljával] fedezéket keres, a csoport képtelen előre menni, sok veszteséggel visszaugrik állásába. — Hozzám ér Dobák alezredes, miközben vesszük Radulovits jelentését: „100^x előrejutása után az összeturkált területen csoportja oldaltűzet kapott — csoportja széjjel mált, nagy veszteséggel visszavonult.” Hasonló jelentések érkeznek több csoporttól is. Dobák lerendeli a támadást, az eredményt bejelenti. Veszteségek: Bölits hdgy és 9 fő legénység megsebesült, 18 beteg, éjjel kolera elleni oltás.

Dut 8^h-kor parancs jön: A 87. ddr [dandár] előnyomulását folytatja, Mizimiecz felé. A Dobák csoport is támad olykép, hogy balszárnyával csatlakozik a Magiera-n lévő Létay csoport jobb szárnyához. Irány 291... [magassági pont] Gdezyce-Gliniska. A támadás nem indult be.

X. 27.

Óriási harci zaj del. [délelőtt] 4^h-kor... Helyzet változatlan.

Molnár alezredes

Dobák Géza alezredes jelentése Molnár Elek alezredesnek
1914. október 20.

A magaslaton lévő (2. ezredbeli) századokkal a sötétség beállásával az összeköttetés helyreállítandó. Ezeknek szintén nyújtandó valami csekély étel, máskülönben holnap harcképtelenek lesznek.

Nagys. Molnár alezredes úrnak,

Az ellenség esetleges visszavonását üldözendő a tűzéréség a számba jöhető utakra belövi magát, a tűzéréség gyors értesítése céljából egy alkalmas és innen is látható ponton nagyobb rőzserakás, vagy szalma-kazal felgyújtandó volna. Kérem az ezen célra kiszemelt pontot a jelentést átadó küldöncnek megmutatni. A kazal azon pillanatban lesz felgyújtandó, amikor az oroszok állásaikat elhagyják.

Dobák

X. 22.

Dobák Géza alezredes helyzetjelentése
Hruszatyce, 1914. október 23. del. [délelőtt] 10^h

Az eddigi kolera megbetegedéseket nézetem szerint a Wyrwa patak vize okozta, mely az oroszok által meg van fertőzve. [...] Az ivóvíz merítésére egy alkalmas kút kiszemelendő, ennek hiányában a közeli házakban a víz felforralendő, s ez kihűlt állapotban osztandó ki a legénység között. Előfordult, hogy a Létay csoport tűzvonalának egy része sikertelen támadás után... visszafutamodott ahelyett, hogy a volt állásába visszatért volna. Ezen eset úgy az illető csapatrész mint annak parancsnoka ellen haditörvényszéki eljárást vonja maga után. Ellenség támadás esetén a jelenlegi állás a végsőig tartandó. Ezen állás az éj folyamán műszakilag megerősítendő és a község kerítéséből leszedendő drótból akadályokkal látandók el. [...] Ismételen kihirdetendő, hogy állásaink föltétlenül tartandók és az erődítési munkálatok megszakítás nélkül folytatandók. Egy további századot (205 embert) ebéd után előre küldök. Ezen század esetleg a legelső vonalban is felhasználható.

Dobák

A m. kir. 8. gyalogezred III. zászlóalj 2. század parancsnokának jelentése.
Hruszatyce, 1914. október 23.

[...] Kérem alezredes úr intézkedését egy utász részleg kiküldetésére, hogy az itt fekvő sok



halott eltemetették. A század löszerkocsi hátsó részét egy gránát elvitte. Étkezés rendben megy.

A m. kir. gyulai 2. honvéd gyalogezred 10. század parancsnok jelentése

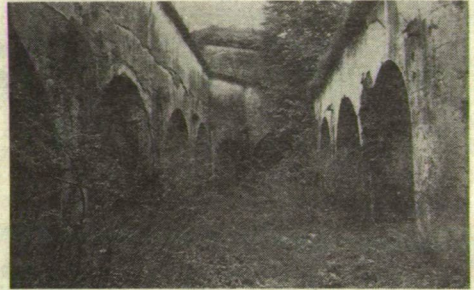
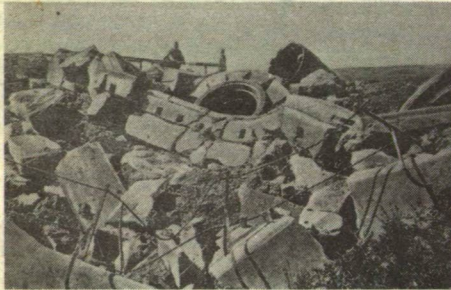
Jelentem, hogy a századok létszáma elesés, sebesülés és főképpen kolera folytán negyedére csökkent és folytonosan újabb kolera esetek vannak. A legénység elerőtlenedett, vagy ellenséges támadás esetén ellenállásra alig képes, annál inkább mert a tisztii állomány 1 hgy. [hadnagy] 2 zls. [zászlós], 1 hadapródra, az altiszti állomány 2 őrmesterre és néhány egyéb altisztre csökkent.

Dr. Háy hdgy.

A m. kir. gyulai 2. honvéd gyalogezred 10. század parancsnokának

Vegye tudomásul, hogy azon csapat mely védelemben alig képes ellenállni — és helyét az utolsó emberig nem védi — megtizedeltek, parancsnoka pedig vizsgálat alá vonatik. A csapat szelleme a pk. [parancsnok] erkölcsi erejétől függ és elvárom, hogy e tekintetben a legrövidebb idő alatt csapatával együtt más — emelkedettebb hangulatba jut. A jelszó most: végső-kig kitartani ellenséges támadás esetén, hogy ez alatt a kedvező döntés egyik szárnyon bekövetkezhesék.

Molnár alezr.



OSTROM UTÁN

Dobák Géza alezredes jelentése Molnár alezredesnek.

Hruszatyce, 1914. október 22. dut. [délután] 1^h30'.

Most érkezett hír szerint a Zrotowicétől keletre lévő 284 magaslatról az oroszok visszavonultak, egy részük megadta magát. Úgy szintén tőlünk délre a második hadsereghez tartozó 46-ik gyalogezred parancsnoka jelentette, hogy előtte az oroszok szakadatlanul visszavonulnak, részben megadják magukat. Én reggel óta Gdeszytől délre lévő völgyben lévő orosz tüzérseget és gyalogságot tüzérseágunkkal lövetem. Nem lehetetlen, hogy az oroszok talán mégis visszavonulnak. Ez járőrök által megállapítandó, azok visszavonulása esetén a 291 magaslat megszállandó. Ma dut 5^h-ig bejelentendő, hogy az előkészületek sötétségben való támadásra annyira előrehaladtak e már, hogy azt holnap reggel végrehajthatnánk.

Dobák alezr.

Nagys. Molnár Elek alezredes úrnak

Hruszatyce, 1914. október 26. del. [délután] 10^h25

Az előrenyomulás az egész arcvonalon beszüntetendő... építesse egy támpontot és rendeztesse be azt a legszívósabb védelemre, gerendák, deszkák a falu házaiból veendő. Drótháló akadályokhoz szükséges drót innen lesz kiszállítva. A hátrafelé vezető utak akként építendő ki, hogy azokon nappal is veszély nélkül lehessen közlekedni, ágyút is lehessen a támpontokba szállítani. Saját kémjeink ismertető jele mindkét öklét mellén tartja, hüvelyk ujját felfelé, nevük „Jakab” — ilyenek háborítatlanul átbocsájtandók. Egyes hadifoglyok jól megvendégelendő, visszaküldendő az orosz állásokba, pénz igénylendő nekik, ha több foglyot magukkal hoznak [...] Az oroszok a legénységet akként oktatták ki, hogy mi a hadifoglyokat

borzasztó bánásmódban részesítjük, nehogy azok megadják magukat. [...] Később majd röpiratok lesznek kiosztva, hogy azokat az ellenséges rajvonal közelébe jutó járőrök szétszórják és az oroszokat ilyenformán az ellenkezőjéről felvilágosítsák.

Dobák

Magy. kir. 46. honv. gy. [gyalog] ddr. [dandár]

11. sz.

Molnár alezr. és Réty Zsolt őrgy. uraknak, mint csoport parancsnokoknak, Bencze szds. úrnak, mint főtart.[alék] par.[ancsnok]nak.

Twierdze

1914. okt. 30 7^h dut. [délután]

Harcsoportom jelenlegi helyzetében előreláthatólag több napig, sőt lehet, hogy huzamosabb ideig megmarad.

Ez okból az éjjelt és ködös időben, vmint ha az ellenség nem tüzel a nappalt is a már létesített támpontok és gyal. [gyalog] küzdő vonalak tökéletesítésére a legszorgosabban fel kell használni, úgy hogy az állás egész kiterjedésében csekély védősereg mellett is bevehetetlen legyen.

Különösen figyelmeztetek arra, hogy hézagoknak sehol sem szabad előfordulniok, né hogy esetleges éjjeli befurakodások és rajtaütések az ellenség részéről előfordulhassanak. [...]

Gondos felderítés, biztosítás, összeköttetés és kölcsönös támogatás!

Az állás tökéletesítésével annak berendezése a legénység számára is lépést tartson, különösen oly helyeken, hol talajvíz fakad fel. Vízelenítés mindenütt lehetséges, ha néhol nagy munkával jár is. Srapnel ernyők készítéséhez a nedves árkoknak a kideszkázásához vagy lombbal való megaljazásához a szükséges faanyag a Molnár csoport és a főtartalék részéről Hruszatyce lakatlan házaiból, a Réthy csoport részéről a Magiera magaslattól Nyugatra lévő erdőcskéből szerzendő be.

Összekötő árkok kiépítése, illetve meglévők mélyítése által lehetségessé *kell* tenni, hogy mindennemű szükségelt anyag az állásokba nappal is előre vihető legyen, valamint, hogy (különösen a Magierától) a legénység vízért hátra mehessen, természetesen csak oly kutakhoz, melyeket a csapatorvosok tiszta vízűeknek jelölnek meg, míg a hasznavehetetlen kutak mellé az orvosok javaslatára ör állítandó, ki az oda igyekvőket elzavarja.

Csupán az állás fáradalmat nem ismerő gondos kiépítése és berendezése juttatja a csapatot abba a helyzetbe, hogy betegeskedéseknek eleje vétessék, a bélhurutok megszűnjenek, a küszöbön álló kolera elleni újból oltás ezt a járványt teljesen kiküszöbölné és a csapatot a fődözekek ereje révén abba a helyzetbe juttassa, hogy annak minél kisebb része legyen készenlétben.

Az állás tökéletesbbitésével később nagyobb tartalékok lesznek kiküszöbölhetőek melyek számára a szükséges óvfödözekek az első vonalba vezető összekötő árkokkal együtt már most kellő kiterjedésben megépítendőek és lehető legkényelmesebben berendezendőek.

A ho. [hadosztály] sáncteroszlopának rendelkezésére bocsájtása, további géppuskák kiszállítása, árkászok kirendelése és tuskés drót kiutalása iránt az intézkedések megtétettek.

Minden zlj [zászlóalj] parnok [parancsnok] felelős azért, hogy napi étkezés csapatjához a lehető legközelebbi pontig előrevonassék, úgy, hogy ahhoz a legénység *melegen* jusson hozzá. Hiányosságok az élelmezés körül ide azonnal bejelentendőek, hogy orvoslást nyerjenek. [...]

Létay ezredes

K. ung. 23. L. I. T. D. Kmdv.

No 172/3 op.

1914

A m. kir. 7. honvéd gyalog ezred parságnak [parancsnokságnak]

Przemysl, 1914. november 12.

A mai nappal szervezett 3 banda a következő feladatokat kapják:

1. *ső banda* a Hujsko-Ribotycze-i vonalon menetelő ellenséges vonatot szállítási járműveket Krowniki táján állandóan nyugtalanítani. Telegraf (telefon) vonalak stb. szétrombolása.

2. *banda* Kisebb vasúti hidak, átereszek, vasúti kanyarulatok, telegrafvonalak stb. rombolása, mozdonyvezetőket agyonlőni és a forgalmat állandóan zavarni a Chyrow-Sambori vasúti vonalon.

M.

Harc tudósítás1914. évi december hó 15-18-án a 499. \dagger körüli eseményekről.

1914. évi december hó 17-én „Baportanka” 476 \dagger on a déli irányban az 5. honv. gyal. ezred parancsnokától Tabády őrnagy irtól azt a parancsot vettem, hogy az I/5 zlj. három századával (1. 2. 3. száz.) Ciszava községtől délre lévő 499 \dagger szálljjan mag. 1914. évi december hó 18-án del. 10 $\frac{1}{2}$ ig a helyüket az I. sz. melléklet kimuteti fell.

Ugyanazon nap 18-án del. előtt a 499 \dagger -tól délre lévő 360 \dagger irányából, mintegy 3-4 százdtól álló elleneség gyalogság az állást megkötöttek azban kissébb erőkkel, míg az erdő fele alatt a zlj. jobb szárnyát köntőléssel 3 századdal átkeresték. A jobb szárnyon lényegesen kívül lévő zlj. kontalék (fél 2-ik század) az ellenségek ezt az átkerestést ellentámaszdással visszaverte is az ellenségek igen nagy veszteséget okozott. Az orosz halottak 3-4 százan fektettek.

Körülbelül 12 $\frac{1}{2}$ lelték, midán az ellenség teljesen megverve délre visszavonult. II. sz. melléklet.

Körülbelül dek. 1 $\frac{1}{2}$ kor elrendelték, a visszavonulás, melyet már jóval előtt a 483 \dagger on lévő 5/II. zlj. kezdett meg. A visszavonulás alatt a zlj. mak az a parancs érkezett, hogy a Ciszavától délre lévő magaslatokat szállja meg. II. sz. melléklet. Ebből az állásból a zlj. bal. dek. 5 $\frac{1}{2}$ ig hirtetett is a mindén Ciszava község felgyújtatták is a jobb szárnyon lévő 5/II. zlj. valamint a balszárnyon, a 398 \dagger on lévő 8. ezred részei, a visszavonulást nyitól megkezdtek, az 5/I. zlj. is az igő Ciszava községen keresztül az északra lévő 391 \dagger irányába visszavonult, a hol Ciszava községbe érve az 5. ezred parancsnokától Tabády őrnagy irtól telefonon azon parancsot vettem, hogy a zlj. vonuljon az erdőhöz ha is helykeresjék a vődel, szerinti védő állásba. II. sz. melléklet.

Az állás megszállása után körülbelül dek. 8 $\frac{1}{2}$ 30. kor a zlj. az Ország községbe vezető mintán az erdődel a visszavonulást megkezdte is bevonult Prathkovere.

2 del. melléklet

Ladi Ferenc zászlós

3. banda Az ellenséges vonalakat Tynowice—Pruchnik—Hucisko vonalon állandóan nyugtalanítani. Telegráf (telefon) vonalak stb. szétrombolása. [...] Medykán felgyújtani a készleteket.

Az 1. és a 2. banda a VIII.; a 3. banda a III. védelmi szakasz parsága által lesz eligazítva. E célra azok ma del [délelőtt] 7^h-kor az illető parságnál jelentkezni fognak. Ottan a betartandó útvonalokról általánosságban tájékoztatandók. Nem szabad őket bizonyos utakhoz kötni.

Ilyen bandák feladataikat általában éjjel hajtják végre és éjjel meneteljenek.

Nappal elrejtőzködnek és szemrevételeznek az éj folyamán végrehajtandó munkához.

Erdőkben nappal is haladhatnak céljuk felé azonban egyenként, vagy kisebb csoportokban. Ilyenkor a parnok [parancsnok] előre megállapítja a gyülekező pontot.

Nappal sohasem mutatkoznak együtt oly helyeken, ahol könnyen felderíthetőké válnak.

A banda addig marad a váron kívül, míg feladatát végrehajtotta. Ha oly feladattal van megbízva mely nincsen határidőhöz kötve, addig marad kint, míg a feladatának további végrehajtásában legyőzhetetlen akadályokba ütközik.

A bandák maguk gondoskodnak élelmezésükről. A velük adott konserveket csak a legveszélyesebb esetben fogyaszthatják el.

A bandák feladataik végrehajtásának módjában egyáltalán nem korlátozandók, mert nekik engedélyezett legmesszebbmenő szabadság biztosítja legjobban a reájuk bízott feladatnak a helyes végrehajtását.

A csendőrök (bandánként 2) azért adattak, hogy tájékoztassa a bandát és a lakossággal közvetítse az érintkezést.

Ha egy banda a reája bízott különös feladatát valamely okból kifolyólag nem tudja végrehajtani, vagy ha azt már elvégezte, igyekezzen az ellenségnek ott ahol alkalom erre kínálkozik minél több károkat okozni.

No 172/3 op.

1914

A bandák postagalambokat is visznek magukkal.

Tamásy fml. s. k.

M. kir. 3. honvéd gyalog ezred

Melléklet a 24. számú ezredparancsnoksági parancs 10. pontjához

Przemysl, 1915. január hó 24-én

Útmutatás a lovaknak szecska helyett preparált faforgáccsal való etetéséhez.

A. Általános rész:

A gyomor üressége tudvalevőleg minden élőlénynek az éhség érzetét kelti.

A ló tápláló szerveinek (gyomor és bél) alkotása és sajátossága megköveteli, hogy a tápláló szervek üressége durva takarmánnyal, ha mindjárt fahánccsal is szalma vagy széna módjára kitöltessék.

A gyomor és belek üressége a lónál fájó érzést kelt, melyet a ló ha szénát, szalmát, vagy zöld takarmányt nem talál, azzal igyekszik eloszlatni, hogy lombot, ágakat eszik és minden hozzáférhető fát... megrág és felemészti. Még nagyobb mennyiségű magvas takarmány (zab, dara) sem biztosítja szálás takarmány (szalma, széna) nélkül a rendes emésztési folyamatot. [...]

Minden tápszerből a pozitív tápanyag csak akkor mehet át a szervezetbe, ha az a rágószervek által szétmorzsolva és nyállal keverve vitetik be a gyomorba. Ez okból adnak a lónak sokszor szecskaival kevert zabot.

Szalma azonban jelenleg nem áll a várbán rendelkezésre.

E végből a zabhoz keverékül egy pótlék állítattott elő. Ez finomra gyalult faforgács (fagyapot), mely gyenge sóoldatban van fel főzve, s némely javító anyaggal összekeverve. [...]

A várbán már kb. 3. hét óta nagy számú lovat etetnek kísérletként állatorvosi felügyelet alatt faforgáccsal (fagyapottal). [...]

Majzik fhgy.
ezredsegédtsizt

Molnár s. k. alezredes
ezredparancsnok

A mai éj folyamán ismét „eltűnt” 2 ember kik fontos összeköttetési-felügyelő szolgáltra voltak felállítva. Mindeme „eltűnések” megakadályozhatók lettek volna ha a tisztek és tiszte-

sek megfelelő ellenőrzést gyakoroltak volna. — Így pld. Bok hgy szakaszából menet alatt elmaradt és „eltűnt” 28-án 10 ember, de csak azért történhetett mert nem hagyott utóvédfeladattal megbízva egy erélyes altisztet hátra. „Eltűnt” azonkívül több figyelő- és járőrbe menő ember. Ezen „eltűntek” nagy része becstelen gazember — hazaáruló — kiknek távozása csak haszon a csapat értékére, mert általuk mételytől szabadult meg az ezred, — de maga a tény szégyene a csapatnak is, mit a leggyökeresebben megakadályozandó szigorú intézkedésekre van szükség.

Parancsolom, hogy további rendekig minden kettős őrszem — minden kettős fűelő — minden kettős összekötő járőr — minden kettős jelentést vívő és általában minden működésre kijelölendő csoportban feltétlenül az egyik altiszt legyen, ki személyesen felelős, hogy senki csoportjából el ne tűnjön. Az altiszteknek megmagyarázandó, hogy eme őket szokatlanul igénybe vevő ellenőrzésre a csapat becsületének érdekében szükség van és a haza elvárja tőlük, hogy teljes eréllyel — lelkiismeretesen meg fognak felelni eme feladatuknak.

Nem akarok többé hallani arról, hogy X honvéd megszökött, legfeljebb csak jelentést várrok: X honvédet mivel szökni akart, vagy gyáván viselkedett — lelőttem. Az ily gazok ellen eljárni nem szabad. Az eddigi „eltűnések”-ben csak az a vigasztaló tudat, hogy nem akadt köztük egy altiszt sem — altisztjeink becsületesek, derék harcosok — kik a nehéz viszonyok dacára lelkiismeretesen, önfeláldozóan végzik kötelességeiket — és ép ezen nehéz viszonyok mutatják — melyik a derék — becsületes csapat. A csapat kitartása a diadalt hozza magával, a diadal jólétet teremt a hazában, melyben minden polgár egyformán részesedik.

Használatalan — gyáva — hazaárulókkal kérlelhetlenül szigorúan kell eljárni — le kell lőni őket mint a veszett kutyát.

Tiszt pihenjen nappal, midőn az ellenőrzés könnyebb, de éjjel legyen szakadatlanul ébren, hogy jövőben ily szégyenteljes „eltűnések”, elő ne forduljanak. — A mely szakasznál, századnál eszentül hasonló dolgok előfordulnak az bizonyos jele annak, hogy a fegyelem kezelése és a fontos szolgálat lelkiismeretes ellenőrzése hiányzott — velük tényvázlat veendő fel, hogy ellenük a szükséges megtorló lépések megtehetőek legyenek.

Fenti parancsom tiszték és altisztekkel — őrvezetőkkel behatóan iskolázandó.
BL. ZW. 1915. I. 30. 9^h45^l-vel

Mólnár alezr.

Nagyságos Alezredes Úr!

Alázatosan jelentem, hogy tegnap vacsorára rizst ettünk a ma délre szánt csirke aprólékjával és felvert galuskát. Bort sem tegnap, sem tegnapelőtt nem ittunk.

Kiss főhadnagy úr jelenti, hogy tegnap még az 1-étől járó bor illetményt nem adták ki, ma pedig vasárnap lévén felvételezni nem lehet.

Alezredes úr parancsát a gazdasági tiszt urakkal közöltem. Mindent el fogok követni, hogy az urak és legénység a lehető legkifogástalanabb legyen.

Az alezredes úr lakását minden körülmények között fentartom. Czédulát is függesztettem ki: „Mólnár alezredes úr lakása, lefoglalva.” Eddig még nem háborgatta senki.

A III. zászlóalj holnap, 1-én vonul ki Pralkowce-ra. Intézkedtem. [...]

Alázatos alárendeltje
Majzik főhgy.

Alázatosan jelentem, hogy szörme mellények, bakancsok kiszállítását holnap délig elrendeltem, valamint a lótáp kiadását is. Istálló a régi. Lovakat ellenőriztem.

Majzik főhgy.

M. kir. 23. honvéd gyalog hadosztály parancsnokság

45. szám

op. — 1915.

A m. kir. 8. honvéd gyalog ezred parancsnokságának
Przemysl, 1915. január hó 29.

A várparancsnokságnak január 26-án kelt 179/6. Op. sz. rendelete.

1. Az utóbbi napokban az oroszok ismételen a következő tartalmú magyar, német és orosz nyelven írott leveleket adták át biztosító és felderítő osztagainknak:

Kusmanek
Altábornagy úrnak
Przemysl várparancsnokának

„Van szerencsém Nagyméltóságodnak tudomására hozni, hogy kapott felsőbb parancs folytán a cs. és kir. osztrák—magyar hadsereg mindazon harcosai, kiknél céllövő lövedékek (Dum-Dum) találatnak, ezentúl nem tekintetnek hadifoglyoknak, hanem a helyszínen felkoncoltatnak, illetve agyon lövetnek vagy felakasztatnak.”

Egy körülzáró hadtest vk. főnöke
olvashatatlan aláírás

1915. január 4/17. —

2. F. évi január hó 25-én dut. [délután] 6^h30^l-kor egy orosz hadikövet az orosz 81. tartalék ho. [hadosztály] parancsnokának következő [tartalmú] levelét hozta:

Kusmanek Herman
gyalogsági tábornok úrnak
Przemysl várparancsnokának
Nagyméltóságod!

„Tekintettel azon körülményekre, hogy Przemysl várőrsége által ismételten használtatnak ú. n. „Ipp-lövedékek” (Dum-Dum robbanó lövedékek stb.) a mi ellenkezik a cs. és kir. osztrák—magyar kormány által elfogadott nemzetközi egyezményekkel, kötelességemnek tartom Nagyméltóságod tudomására hozni, hogy Ő cs. Fensége, az orosz cs. hadsereg főparancsnokának parancsára az osztrák—magyar hadsereg mindazon egyénei kiknél robbanó lövedékek találatnak, feltétlenül agyonlövetnek, minthogy ezen személyek oly egyéneknek tekintetnek, kik a hadi-katonai szabályzat (Kriegs-Militar-Reglement) 269 és a 271 §.-ban megjelölt büntényt követték el.

A körülzáró hadsereg főparancsnok parancsára ezen rendelkezésről Nagyméltóságodat értesítem, hogy saját részéről ezen nemzetközi jogot sértő eljárással szemben a szükséges intézkedéseket elrendelhesse, mert anélkül, hogy ezáltal a siker növeltetnék, Przemysl vár védőit törvénytellenes cselekedetekbe sodorja.

S. Tschistiakóv
vezérőrnagy és hoparancsnok

Ezen levélre a várparancsnok úr a következőképpen válaszolt:

Ő Nagyméltósága
S. Tschistiakóv

orosz cs. vezérőrnagy úrnak a 81. gy. h. o. parnokának
Przemysl, 1915. január hó 25. 8^h30^l-dut. [délután]
Nagyméltóságod

Vonatkozással egy hadikövet által hozzám eljuttatott 1915. január 12/25. kelt 105. sz. levélre, tisztelettel értesítem, hogy egy körülzáró hadtest vezérkari főnökének [aláírás olvashatatlan] 1915. január 4/17-ről kelt hasonló tartalmú levelét f. évi január 8/21-én átvettem.

Ezen utóbbi levél tartalmát előljáró parancsnokságomnak tudomására hoztam, kiknek megbízásából közlöm, hogy minden esetleg felkoncolt osztrák—magyar katonáért két orosz hadifogoly fog felkoncoltatni.

Kérem Nagyméltóságodat, szíveskedjék ezt előljáró parancsnokságának tudomására hozni.

Egyúttal közlöm Nagyméltóságoddal, hogy minden kétséget kizáró módon megállapítottam, hogy orosz cs. katonák Przemysl körül Dum-Dum, illetve robbanó lövedékeket használnak.

Így az 1914. december 3/16-iki ütközetben a Namulowa magaslaton az orosz állásba való benyomulás alkalmával nagyobb mennyiségű orosz lövedékek találatnak, melynek hegyei be voltak részelve (néhány példány itt is van), továbbá 1914 5/18-án egy Siedliskánál elesett orosz katonánál egy gyalogsági lövedék találatnak, mely szétfűrészelés közben felrobbant. Ezen lövedék egyes része is (a gyűjtőből) itt vannak.

Ezenkívül 1914. december havába a Przemysltől délnyugatra lefolyt harcokban számos sebesülés észleltetett, melyek okozói feltétlenül csak Dum-Dum lövedékek lehetnek; hasonló-

képpen, az utóbbi időben — 1915. január 10/23. — egy Medyka vidékén járórharcban megsebesült cs. és kir. katonánál ily lövedék által okozott sebesülés észleltetett.

Végül, mint ez jegyzőkönyvileg megállapított, a Kyowi magaslaton 1914. december 2/15. és 5/18. között lefolyt harcokban orosz cs. katonák robbanó lövedékeket használtak.

Egyúttal felhasználom az alkalmat arra, hogy Nagyméltósággal közöljem, miszerint orosz cs. katonák számos esetben a vár előterepén osztrák—magyar katonák egyenruháját használták; Ezen eljárás ellenkezik az 1907. évben Haag-ban megkötött „szárazföldi harcokra vonatkozó törvények és szokások” egyezmény 2. függelékének 2. rész, 1. fejezet, 23. cikk, f. pontjával.

Hasonlóképpen tudomására hozom, hogy orosz cs. katonák a fenti egyezmény II. fejezet 4. cikkét sem veszik figyelembe. Így egy hadifogságba jutott és ismét ide visszatért katonának minden készpénzét elvették a kozákok.

Azon katonát, ki mint fent említett 1915. január 10/23-án Medyka körül egy Dum-Dum lövedék által megsebesült, az orosz katonák megsebesülése után elhurcolták, 41 forint és 1 korona készpénzét elrabolták és ezután a szabad terepen fekvé hagyták.

Mindezeket Nagyméltóságod tudomására hozom azzal, hogy ezen a nemzetközi jognak nem méltó kijátszásával szemben saját részéről az intézkedéseket megtehesse, mert ez a nélkül, hogy a sikert növelné a Przemysl alatt álló orosz cs. csapatokat törvényellenes cselkedetekbe keveri!

Przemysl védőrségének parancsnoka:

Kusmanek s. k. gyal. táb.

3. Ez az alárendelt tisztekkel és egyenrangúakkal közlendő.

4. Annak megakadályozására, hogy az esetleg *megsebesülve* az ellenség kezébe jutott légénység felkoncoltassék, valamennyi „ü”-lövőszer azok is, melyek talán a légénységnél vannak, beszedendő és a f. évi január 26-án kelt 4. sz. Resfstgskmdobefehl szerint kezelendő. — Tamássy s. k. altábornagy

M. kir. 8. h. gy. ezred[hez] érk. Przemysl, 1915. február hó 1-én
38/kt. Molnár s. k. alezredes

Kedves Alezredes Uram!

Igen nagyra becült soraid folytán egész őszintén nyilatkozom.

A III/2 zlj. f. hó 1-én a Helichai előtér állásból azért felváltva mivel ki van merülve, s tönkre van menve. A zlj. [zászlóalj] mindössze 10 napi pihenőt [kapott], holott úgy volt mondva, hogy Pralkowcén majdnem 200 ember maradt vissza (az őrségen kívül, ami 75 fő) mint harcképtelen. Nekem úgy szólván egy egészséges emberem sincs.

Hogy hogyan fogjuk az itteni nehéz szolgálatot most újból állandóan ellátni arról fogalmam sincs, mivel itt fekvő helyek alig vannak, s a légénység állandóan a szabadban van. S ezt a teljesen kimerült légénységet éjjel ébrentartani, nappal pedig dolgoztatni nem lehet.

A tervezett rendezés mindenestre igen célszerű, engem csak a légénységem általam igen jól ismert erőbeni állapota aggaszt.

Ha már fel kell váltani valamely csoportot az előtér állásban úgy legjobban szerettem volna ha Komorára megyünk, mivel azt legalább, ha én nem is de a tisztek és a légénység jól ismerik, már t.i. ami igen fontos az előterepet.

Én azt hiszem, hogy úgy mint ez időszert vagyunk, maradhatnánk még legfeljebb a 8. ezrednél kellene s nagyon szíjjel szórt zlj.akat rendezni. [...]

Roth maradhatna továbbra is itt a 70/7 századdal, hogy még is legyen itt egy század, mely nincs annyira lecsigázva mint az enyéme.

Alázatos üdvözlettel

Tabódy főhadnagy

Kedves Heteseim!

Nagyon köszönöm szíves jó kívánságaitokat (az én kitüntetésem a csapat kitüntetése) [a zárójelben lévő szavak utólag kihúzva — L. I.] reményilem mielőbb viszonzhatom valamennyieteknek.

Szívembe vagytok zárva mind aranyos hetesek — tiszteket légénységet szeretettel üdvözli
Molnár alezredes

BL. WZ. 1915. II. 4.

5^h30^l dut [délután] Leadta: Steinbrück

Alezredes Úrnak alázatosan jelentem, hogy a levágott lónak húsa fogyasztásra alkalmas. Semmi baj a szerveken, csak kimerülés. A másik sappőr lovat szintén a legjobb lenne a holnapra nap folyamán levágni gyengesége miatt.

Alezredes Úrnak

alázatos szolgálja
(olvashatatlan aláírás)
állatorvos

I. II. IV. zljnak [zászlóaljnak]

Előfordult, hogy megfigyelők a dut [délután] 1^h-kor látott ellenséges ezredet csak a délutáni eligazításnál jelentettek. Fontos dolgokat azonnal jelenteni kell.

Előfordult, hogy legénység elhullott lovat feldarabolt és orvos vizsga nélkül meg evett. West Zurawicában ennek folytán 2 ember meghalt. [...]

BL. WZ. 1915. II. 13. dut 2^h

Molnár

Kedves Hóry!

Nagyon rossz benyomást nyertem ma felőled. Oly fiatal zl. [zászlóalj] pknak [parancsnoknak] mint amilyen Te vagy — nem szabad oly kényeskedőnek — kényelemkeresőnek lennie. Ily fontos szolgálatban nem szabad a zljat [zászlóaljat] úgy magában elereszteni, mint azt ma Te tetted. Ha odakint is ily módon kezeled az ellenőrzést — nem csodálom, hogy szöktek az embereid.

Zászlóaljad után való útbaindulásod — aggodalmasan kikerülve minden kis sarat — annyira felháborított ősmerve magamat —, hogy szándékolt kifogásaimat elfolytottam ez alkalommal de felkérek, hogy e tekintetben gyökeresen a legapróbb részletekre is kiterjeszkedve — a legrövidebb idő alatt megváltozzál — különben nem lesz jó barátod

Molnár

BL. WZ. 1915 II. 13. dut. [délután] 4^h15^l

Helyzetjelentés VIII. védkörletnek

1. Saját és ellenséges helyzet változatlan, nyugodt.
2. Saját tüzéség úgy éjjel, mint nappal lőtte az ellenséges állásokat, látszólag hatásosan. [...]
4. Élelmezési létszám 1107
Puska létszám 823
5. Elhelyezés a hóolvadás folytán kedvezőtlen, fődözekek vízzel vannak teli, ennek folytán a legénység nem tud pihenni. A vízlevezetési munkálatok szakadatlan folynak.
6. Időjárás: enyhe, nedves; a hó olvad.
7. Élelmezés rendben.
8. Lőszer fejenként 200 drb.

[...] 11. Legénység állapota Kovács ...jelentése szerint: „a legénység erős szolgálatra, az ellenség közvetlen közelléte következtében különben a fődözekek fent leírt silány volta az időjárás viszontagságai következtében... igen gyenge.”

Molnár alezr.

M. kir. lugosi 8. honv[éd] gy[alog] ezred Helichai csoport
Az ezredparancsnokságnak

Przemysl

Helicha, 1915. márczius hó 9.én

Jelentem, hogy a zászlóaljak Helichán való kinttartózkodása óta folyó hó 3-tól 6-ig általában nyugodt volt a helyzete. Folyó hó 6-tól az ellenség úgy tábori, mint nehéz lövegekkel állandóan lövi az állásokat. [...] Az ellenséges ágyútűz veszteséget nem okozott. [...]

Égésügyvi viszonyok Helichán való tartózkodás óta a csoportnál: 135 gyengélkedő, ebből 7 kórházba küldetett; végkimerülés következtében meghalt 2, sebesülés következtében 1.

Preis 10 h

Nr. 104.

Przemyśl dnia 1. Februar 1915.

Preis 10 h

Nr. 104.

Genehmigt vom k. u. k. Festungskommando.

KRIEGSNACHRICHTEN

Erscheint in zwingloser Reihenfolge.

Gena 10 h.

Nr. 50.

Przemyśl dnia 27. listopada 1914

Gena 10 h.

Nr. 50.

Dozwolone przez c. i k. Komendę twierdzy.

Wiadomości wojenne

wychodzą w dowolnym porządku.

Przemyśl, 1914. nov. 18.

Egyes szám ára 10 fillér.

36. szám.

Megjelenik — hetente kétszer — lehetőleg naponta a c. és k. várpármunkokhoz juttatva.

TÁBORI UJSÁG

Csepel, parancsnokság és lakotok a lapot 50-50 csomagban a 02. tábori postánál is beszerezhetik.

A lap tiszta jövedelmét a katonák karácsonyfájára fordítjuk.

Szerkesztőség: Royal-szálloda, II. 36.

Kiadóhivatal: Knoller és Fia könyvnyomdája.

Győzelmek.

A görög mitológiából olvassuk, hogy Antheus — valahányszor birkózás közben lábai az Anyaföldet érintették — mindig új erőre kapott.

Mint hajdan Antheusz, úgy kapott új erőre a hős német hadsereg is, mikor lába ismét a német anyaföldet érintette.

A német nép, amelynek ereje és segédforrásai kimeríthetetlenek, újabb bizonyosságot tett nagysága felől.

Mi pedig lelkes örömmel üdvözljük hős szövetségünket újabb fényes győzelmei alkalmából.

Az orosz hadsereg pedig gyorsan vonul vissza.

Amikor két héttel ezelőtt önkényt elhagytak állásainkat, hogy a hosszu kü-

Hadt hírek.

Az orosz hadszíntér.

Hivatalosan jelentik Bécsből november 16-iki kelettel: Északon a tegnapi nap folyamán újabb harcok kezdtek kibontakozni.

Berlinből a nagy főhadiszállásról jelentik: Keleten a harcok folyamatban vannak. Tegnap keletporoszországi csapataink az ellenséget Stallupönen-től dél-keletre visszavetették.

Nyugat-Poroszországban működő csapataink az oroszok előnvomulását Soldau-nál eredményesen megúsították és a Visztula jobb partján előnyomulva a Lipno és Plock melletti győzelmes csatákban jelentékeny orosz erőket visszavetettek. Ezekben a csatákban a tegnapi napig 10 g-puska és 5000 orosz hadifogoly esett a

pezi a zsákmányt 8000 szeb hadifogoly került kezeink közé.

Belga-francia hadszíntér.

Berlinből, a nagy főhadiszállásról jelentik: Az Argonn-erdőkben sikerült egyik erős francia állást elfoglalni.

A „Norddeutsche Allgemeine Zeitung” közli, hogy be van bizonyítva, miszerint a francia magánvagyonot franciák, germán katonák és angolok fosztogatták.

Brüsszelből jelentik: Levelekből megállapítható, hogy a francia kormány nem fog Párisba visszatérni, és hogy Párisban komolyan fennek a forradalom kitörésétől.

A török háború.

A konstantinápolyi főhadiszállásról jelentik: Csapataink megszállták Kuturt, Perzsiának egyik fontos pontját, amit

Tekintve, hogy a jelentésnek 10^h-bent kell lennie, csak az előző napi betegek vannak felvéve és a jövőben is ezek fognak jelentetni és pedig az oknál fogva, mert naponta a gyengélkedők százával jelentkeznek, orvosi vizsgát az orvosnak hajnali szürkületben kellene megkezdenni s így az amúgy is gyöngén megszállott állásokból ezen tömeges gyengélkedő kivonása által épp a legveszélyesebb időben a hajnali szürkületkor az állások ellenálló képessége csökkenne. A zord időjárás következtében a legénység sokat szenved a hidegtől.

Élelmezés: jó. Élelmi czikkeknek előre szállítása sok nehézségekkel jár.

Az ellenség magatartása általában nyugodt. Benyomásom az, hogy szóró tűzével a legénység ellenálló képességét igyekeznek gyöngíteni az által, hogy állandó készenlétben tartanak.

Eddig 3 hadifogoly jutott kezeink közé, mind három orosz szökevény. Egybehangozón azt hozzák fel a szökések okául, hogy fáznak és éjjel nappal nehéz ásási munkálatokkal voltak folalkoztatva. Mindhárom a 324. gyalogezredből való.

Fejér őrnagy
csoportparancsnok

M. kir. lugosi 8. h. [honvéd] gy. [gyalog] ezred II. zászlóalj

Az ezredparancsnokságnak

Przemysl

Helicha, 1915 márczius 11-én

Jelentem, hogy ellenség magatartása nyugodt, állása változatlan. Éjjel f. hó 11-én del [délelőtt] 2^h-tól 3^h-ig gyalogsági tűzzel szórta állásainkat. A nagy köd a havazás következtében az ellenséges tűzéség nem lőtte állásainkat.

Helichán való kinttartózkodás óta beteg állomány f. hó 10-én del 8^h-ig bezárólag 129 gyengélkedő, 9 kórházba küldetett, 5 halott. [...]

Időjárás: zord, nagy havazás és hófúvások, utak úgyszólván járhatatlanok. Élelmezés bonyolítása a hóval befűjt terepen nagy erőfeszítéssel jár. Élelmezés rendben.

Legénység erőállapota rohamosan fogy. [...]

Fejér őrnagy
csoportparancsnok

M. kir. lugosi 8. honv.[véd] gy. [gyalog] ezred Helichai csoportparancsnokság

Helicha, 1915. márczius 12-én

Ellenség magatartása nyugodt volt. A vihar és az irtó zord időjárás következtében sem tűzéségi sem gyalogsági tüzet nem alkalmazott. *Saját tűzéség az ellenség állásait eredményesen lőtte.* Vesztesség 1 altiszt, 1 őrvezető és 10 honvéd a Murcsán századból. Ezek mint tábori őrsők lettek felállítva nevezett századparancsnok által. Az ellenség ezen tábori őrsőt a sötétség és havazás felhasználásával meglepte s a tábori őrsőt elfogta. A század csak egy gyors tüzet és hurrá kiáltást hallott.

Helichán való kinttartózkodás óta gyengélkedő 149 és 12 kórházban, 8 halott, ebből 2 sebesülés, 6 végkimerülés, dermedés folytán.

Elhelyezés, étkezés mint a tegnapi nap folyamán. Egészségügyi viszonyok rendkívüli kedvezőtlenek.

Fejér őrnagy
csoportparancsnok

1915 III/14-én del [délelőtt] 8^h-kor átvettem a Helichai előtér állás felett Fejér őrnagytól a parancsnokságot. [...]

Elvek a szolgálatra: Az állást az utolsó csepp vérig védeni. Összeköttetés szakadatlanul az egyes csoportok között. [...] Annak a szegyeteljes meglepetésnek-megsemmisülésnek nem szabad többé előfordulni. Megbízható — ügyes embereket oda kiválasztani — őrmestereket parancsnokul, ha kell tisztet ha másképpen nem megy. Ezen tábori őrsők unterstandjai lerombolandók — megtörténte ellenőrizendő — ide jelentendő. Ott senkinek sem szabad kényelmeskedni — mindenki ébren-feszülten — szakadatlanul figyel akkor nem lesz meglepve. Őrszemek — összekötő járórok — fülelők (mindig legalább 2 ember) egyike feltétlenül altiszt v.

örvezető — esetleg — de személyes felelőség mellett személyesen ismert megbízható ember legyen.

Soha-semmi körülmények között sem szabad ...bármilyen okból is az állásból akár hátra felé, akár előre tiszt eligazítása nélkül távozni, fegyver nélkül meg pláne egy tapodtat sem szabad állásából tennie. Ez ellen vétőket le kell lőni a szomszédoknak és ha ezt rosszul értelmezett emberieségből elmulasztják, ki kell őket köttetni az állás vonalába, hadd pusztuljanak el. A kikötés belátás és ell. [ellenséges] tűzhatáshoz mérten 10—20⁰-nyi.

Az ell. állása szakadatlanul — kis de ügyes-szemfüles — járőrökkel felderítendő. *Tudni akarom*, de egész pontosan, térkép adataival megjelölve, hogy az ell. *hol? melyik vonalban? mily erővel? mit csinál? fedezékben van? van előtte akadály? vannak előtte tábori őrsők? fül-velők? [...]*

Helicha 1915. III. 14. del 3^h20

Molnár

*

M. kir. lugosi 8. honvéd gyalog ezred
63. számú Ezredparancsnoksági parancs

Przemysl, 1915. márczius 3.

9. Utasítás különböző vallású halottak eltemetésére

1915. márczius 1.én 72. sz. várparancsnoksági par. [parancs] 7. pontja

A különböző valláshoz tartozott halottak hulláinak eltemetése a várban jelenleg fennálló viszonyokra való tekintettel a következő módzatok szerint történik:

a. Különböző vallásúaknak ugyanazon menetben való eltemetése tilos.

b. Egyes temetéseknél vágy egy és ugyanazon valláshoz tartozó több halottnak egy menetben való eltemetésénél a lelkész szabály szerint a halottakat a temetőbe kíséri és ott a beszentelést teljesíteni köteles.

c. Római kath. és gör. kath. vallásnak egyszerre szenteltetnek bé és valamely kath. lelkész által — a mennyiben egyéb szolgálata ezt megengedi — a temetőbe kikísértetnek.

Kétes esetekben a várlelkéshiatal vezetőjének döntése kérendő ki idejekorán.

d. Ha ugyanazon napon több különböző vallású volna eltemetendő a beszentelés nem a temetőben, hanem a kórház kápolnájában vagy halottaskamrájában a katolikusoktól elkülönítve, de ugyanazon időben és az illető vallás lelkésze által történik, de kíséret nélkül vezetendők a temetőbe. A keresztvivők valamint a temetésnél közreműködő egyéb személynek a szertartás befejezéséig jelen kell lenniök.

e. Tisztek, zászlósok és [magas] állásúak a lelkész által mindig a síríg kísérendők és ott beszentelendők. Ha különböző valláshoz tartozó több ily halott egy és ugyanazon napon volna eltemetendő a halotti menet megfelelő közökben indulnak el a ravatalozóból.

f. Érdemeket szerzett és különösen kitűnő legénységi egyéneknek a jelen utasítás [...] pontja szerinti temetését esetről-esetre a térparancsnokság rendeli el.

g. Öngyilkosok nem szenteltetnek be és nem kísértetnek lelkész által. [...]

Majzik szdos [százados]
ezredsegéd-tiszt

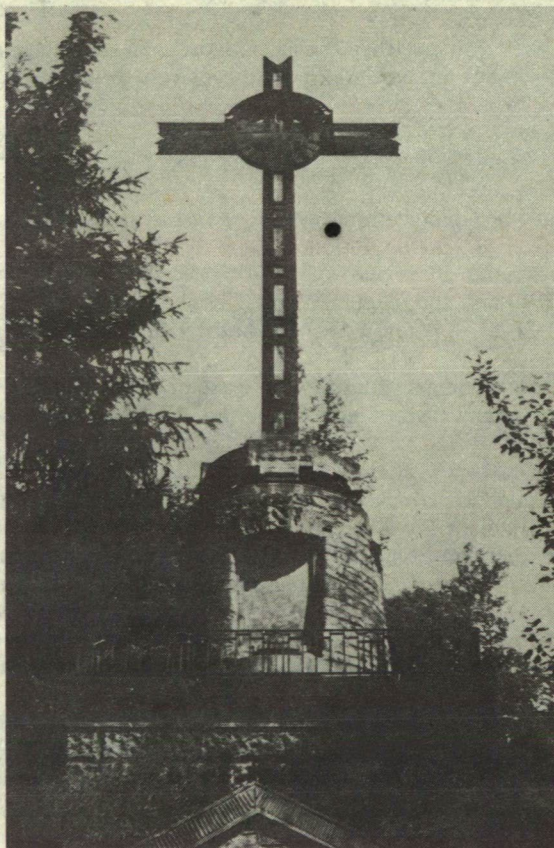
Molnár s. k. alezredes
ezredparancsnok

*

A przemysli várban 1915 márczius közepétől katasztrófa előtti állapotok uralkodtak. A raktárak készleteiből, a csapatok lelki és fizikai állapotából, a vár és a potenciális felmentő csapatok közötti távolságból nagy pontossággal következtetni lehetett arra, hogy az aktív védelem napjai meg vannak számlálva. A várparancsnokság által elrendelt — utolsó — kirohánásra (kitörésre) 1915. márczius 19-én éjjel került sor. A kirohánás térségében levő orosz csapatok azonban — az előkészítetlenül végrehajtott akciót — rövid idő alatt megghiúsították. A csongrádi 23. honvéd hadosztály egységeire épülő kétségbeesett kísérlet megpecsételte a vár sorsát. „A kitörés kezdetén meglévő 8500 harcos állományú hadosztálynak mindössze 2662 katonája és tisztje érkezett vissza a várövbbe. Vesztesége megközelítette a 70%-ot.” 1915. márczius 22-én hajnalban a hadsereg-főparancsnokság engedélyével kezdetét vette az erődök épületeinek, az ágyúk, technikai felszerelések felrobbantása, tönkretétele. A repülőternek is hasz-

nált hurkoi mezőn 4500 lovat öltek le. Az utolsó repülőgéppel el nem küldött iratokat (kis kivétellel) megsemmisítették. Az utolsó kirohanáskor elesett katonák ezreinek holttestét — ekkor már — vallási felekezetre való tekintet nélkül igyekeztek elhantolni.

Az épségben maradt katonák helyzete március 22-vel alig változott (9 tábornok, 93 törzstiszt, 2500 tiszt és 117 ezer katona — ebből 28 ezer sebesült és beteg — esett orosz hadifogságba). Ma már jól tudjuk, hogy a hadifogoly-táborokig vezető út mentén kisebb temetők keletkeztek, maga az út hosszú és fáradságos volt. A kevés élelem, a zsúfoltság, az egészségügyi hiányosságok, a hadifogság viszontagságai újabb áldozatokat követeltek. Így aztán a hadifogság — a viszonylagos biztonság — nem jelentette a túlélés, a hazatérés szükségszerű lehetőségét. A fogságból hosszú évek múltán hazatértek egy részét otthon újkeletű — gazdasági, elhelyezkedésbeli, családi — problémák várták. A rettenetes Przemysl, „Magyarország várkapujának” is nevezett erődrendszer életben maradt védői 1915. március 22-től sorsuk alakulásából tapasztalhatták, hogy egyszerre voltak hősök és áldozatok.



A PRZEMYŚLBN ELESETT KATONÁK SÍREMLÉKE A SAN FOLYÓ MELLETT

Móra-minták „Sziromszékről”

A magam ötlete szerint talán soha nem adtam volna a fejemet irodalmi kutatásra. Házaladatokat egymás mellé rakni ilyen-olyan következtetések kedvéért — ez a munka eddig soha nem csábított, bár mindig tisztelettel adóztam azoknak, akik finom kézművesei a szakmának. Egyik futó találkozásunk alkalmával kérdezi Péter László:

— Tudod, hol van Sziromszék?

— Kimondva még soha nem hallottam a nevét.

— Mikor olvastad Móra könyvét, az *Ének a búzamezőkről*?

— Gyerekkoromban.

— Ott van a végén, hogy Sziromszéken írta, Cs. Mátyás tanyáján. Jobban mondva ott fejezte be. Dátum szerint 1927. május 19-én. Te sokat jársz a környéken, tudakold meg a domaszéki öregektől, hol lehetett?

— Miért éppen domaszékiektől?

— Szalay Józsefnek írott levelében van egy mondat, ami erre utal: „Domaszék most igazán az irodalomtörténetbe vonul be.” Akkor küldte a levelet Abbáziából, amikor nyakig volt a regényben.

— Mire gyanakszol? A Cs. Mátyás ki lehetett?

— Kotormány szerint Csányi Mátyás. Ferenc pedig, a regény másik hőse, Kazi Ferenc.

— Csak ennyi a biztos?

— Ennyi se. Senki nem bizonyította egyiket se. Tartja magát az a nézet, hogy a szereplők saját nevükön jönnek elének. Etel is, Rókus is.

Gondoltam magamban, itt nekem sok dolgom nem lehet. Amit Péter tudhat, fölösleges kutatni, amit viszont nem tud, nem is érdemes. Viccből mondtam csak neki, meglátod, lefényképezem neked Cs. Mátyás tanyáját. Mire hazaértem, el is hittem, hogy le lehet fényképezni.

Ha odaírta Móra, akkor neki fontos volt. Igazolni akarta talán, hogy nem az ujjából szopta a regényt? Dátummal együtt különösen fontos. Vallatóra veszem a könyvet, abból ki kell derülnie.

Előbb a Jakabffy-térképet vettem elő, és azonnal akkora hibába estem, amiből két hét múlva is alig kecmeredtem ki. Tizenkilencben készült a térkép, a régi Szeged minden tanyája rajta van. Húzom az ujjamat a Bába-kereszt felé, és meg is állok Mórászéken. Ha én írnék egy regényt, vagy akárki, írhatnám nyugodtan alá, hogy Mórászék. Egy ember van, aki nem írhatta, az pedig maga Móra. Elnevetnénk magunkat: ült a székében, és írt. Megfordította a nevét, úgy meg nincs értelme. Toldotta-foldotta, lett belőle *barom*, *karom*, *farom*, és lehet még más is, de így se jó. Ahogy mondogatta magában, beugrott neki a *szirom*. Szép is, illik is hozzá. Ez a rejtvény tehát meg van fejtve. Már csak a regényt kell elolvasnom, és a tanyát lefényképeznem.

Olvásás közben minden olyan mondatot kiírtam, ami a helyre utal. Viszik a halottat, kanyarodik az út. Hatalmas tölgyfa, sebhelyes törzessel. Dombon a kút, jó a vize. Bolt, kocsmá, kovács. Térképre lehetne írni a regény helyszíneit.

Majdnem minden stimmelt. Ott a templom Zöldfásnál, a harangszót tehát lehetett hallani. Bolt, kocsmá, kovács, az is ott volt egy bokorban. Még a vakdülő is jó

Kollégám szúrt csak belém egy nagy tüskét, amikor már nagyon lelkesedtem. Azt mondta, menjek el az ő hazájába, Kistelek határába, a Perczel-iskola mellé, és be tudom bizonyíta-

ni, hogy ott írták a regényt. Vakdülő akárhol lehet, ilyen-olyan fa is. Irtózatosan nagy gorombaság volt már a nyelvemen, de lenyeltem. Szentül hittem, hogy jó nyomon járok. Beugrottam a múzeumba, megkérdezni, hol ásatott Móra Domaszéken. A Kazi tanyában. Az hol van? Eddig még nem sikerült azonosítanunk.

Nem baj, nekem jó tudnom, hogy valóban ásatott ott, ahonnan a regényt vette. Bába Jani bácsi aztán halomra döntötte minden reményemet: akárhol íródhatott a könyv, de Móra-széken nem. Nagyszéksós táján inkább. Azért gondol arra, mert vége az országútnak, amikor letér róla Mátyás a lovával, és utána beledobja a levelet a tóba. A mai Mórahalomig volt akkortájt készen az országút.

Biciklit kértem, elkerekeztem Kunhalomig. Csányi Imrét még megkérdezem, volt-e Mátyás a családban. Tartoztam az ördögnek az úttal, ezen a vidéken semmiféle Mátyás nem lakott. Régi kocsmából, boltból és kovácsműhelyből viszont még találtam kettőt útközben. Gazdakör is működött mindegyik kocsmában. És Kazi nevezetű sincs ezen a vidéken, még mutatóban se. Szedhetem a sátorfámat, mehetek Nagyszéksósra.

De jó, hogy nem mentem! Karácsonyig bókláshattam volna. Eszembe jutott, hogy Domaszéket *Domaszéken* kell keresnem. Azért nem olyan egyszerű ez, mint amilyennek látszik, mert a régi szegedi határnak csak egy kis darabja volt Domaszék, erről kapta később a nevét a falu. Elő megint a térképet, és megint belehasít a fejembe a szilaj bölcsesség: Kazit pedig a *Kazi soron* kell keresnem.

Üres a Kazi sor, alig lakik már valaki a tanyáiban. Vass Antal azt mondta, két Kazi Ferenc is volt, az egyiket Parti Ferkónak mondták, a másikat Ignác Ferkónak. Bementem a Parti-féle tanyába, Császár Józsefék lakják. Látni lehet, hogy okos ésszel építették, de a regény alapján nem ismerek rá. Beljebb megyek, megtudom, a Parti Ferkó járt hadifogságban, és két felesége is volt. Kerti szőlőt is termelt. Ez lesz az én emberem. Elmentem még a Császár tanyába is, hátha ott is találok valamit. A Cs. Mátyás Császár Mátyás is lehetett.

Jöttömben-mentemben annyi erősítést kaptam még, hogy az itteni kocsmát zsidó kocsmának emlegették, és ebben is volt kör. Bolt is volt mellette, kovács is. A regényben zsidó asszony a kocsmáros, tehát lehet, hogy jó helyen járok. Császár Mátyást viszont kizárhattam a játékból.

Aki sokat gyalogol, mindig eszébe jut valami. Összes eddigi gyanakvásaimat leírtam a Délmagyarország 1982. november 9-i számában, és kértem a Kazi, a Csányi, a Csóti és a Császár családok leszármazottait, olvassák el a könyvet, és szóljanak, ha nagyanyjukra-nagyapjukra ismernek. Térdig kopik a lábam, ha mindhez bekopogtatok, olvasni viszont akkor is jó, ha nem derül ki semmi.

Kiderült. Még aznap jelentkezett telefonon Tari Gellért, hogy ő a Kazi Ferenc unokája. Régóta tudja, hogy róluk szól a regény, gyerekkora óta gyűjti is a bizonyítékokat, szerte volna már megmutatni valakinek, de nem tudta, hová forduljon. A Parti Kaziról van szó.

Másnap délben már tudtam, hogy Ferenc nem kétszer, hanem háromszor nősült, és egyszer se akasztotta föl magát, Szép kort ért meg Etel is.

— És Rókus?

— Hazajött. Akkor, amikor a regény íródott, 1927 húsvétján.

— Ide már bizonyítékok kellenek.

Elővett egy csomagot, levelekkel, fényképekkel, újságokkal. A Délmagyarország 1927. április 27-i számában van egy cikk, azt írja le, hogy Király Antal tíz év után hazajött a hadifogságból, noha előtte holtta nyilvánították. Felesége, Katona Rozál Kazi Ferencsel élt együtt, hármásban ültek az asztalhoz, és szépen megegyeztek, hogy Katona Rozál visszafogadja az első urát. (A cikket teljes terjedelmében újra közöltem a Délmagyarország 1982. november 23-i számában.)

Óriási fordulat. A szereplők nem saját nevükön jönnek elő a regényben, mint eddig állították a kutatók. Kazi Ferencet hitték elferdített figurának, kiderül, egyedül ő a hiteles. Gon-

dolgozunk csak egy kicsit! Hazajön Móra Abbáziából, majdnem készen van a regénye. Kimegy a tanyára, és hallja, hogy „Rókus” megjött. Az, akit ő tökfeknek és tökkolopnak nevezett. Eddig is írt sok olyat a családról, ami ellenkezett a valósággal — Etel meghibbanva veszett bele a tóba, Ferenc öngyilkos lett a regényben —, most meg itt van a Rókus. Dolgozza át? Nagy veszteség lenne. Inkább eltereli a figyelmet. Keresse meg Sziromszéket, aki akarja, és kutassa Cs. Mátyást. Egyik sincsen.

A Délmagyarország egykori újságírója elég távan határozza meg a helyet: „A Rudolftér—mérgepusztai kisvasút mentén fekszik a 409. számú kis tanyai kúria. Afféle jobb major ez, mely sűrű, magas nyárfáival már messziről hirdeti a jelentősebb jólétet.” Szeged és Pusztamérgek között legalább negyven kilométer a távolság, de szerencsém van, nem kell végiggyalogolnom. A szóban forgó tanya majdnem ott van, ahol kerestem. Én a Lódri tónak egyik felét jártam be, ez meg a másikon van. Gyerünk oda, álljunk rá a zsilipre, az a ház az öreg Mátyásé, aki soha nem volt Mátyás, ez meg itt Etel és Ferenc közös építménye. Előttünk fekszik „Sziromszék”, a maga valóságában.

Miért lett Domaszékből Sziromszék? Már sejtjük, de nem tudjuk. Bába János hívta föl rá a figyelmemet még az első napokban, hogy a szikes tavak környékén a vegyszeres világ előtt annyi volt a székfűvirág, mintha a legszebb szőnyeggel borították volna be. Mai nyelvünk kamillának mondja, Móra következetesen pipitérnek írja mindig. És a pipitér benne van a záróüzenetben a pipacs, a búzavirág és a szarkaláb társaságában. A Lódri tó pedig olyan sömlyék volt, amit egyszer halásztak, máskor kaszáltak. Amikor virágszőnyeg van a talpunk alatt, könnyű a Domaszékből Sziromszéket csinálni.

Van még egy gondunk vele. Kotormányra hivatkozva írják mindig úgy a kutatók Sziromszéket, mintha valóban az lett volna. Miért nem mondta meg Kotormány? Ezer oka lehet, hadd válasszam én a létező legegyszerűbbet. Anyira beleszerethett Móra a magagyártotta névbe, egymás között később is emlegethették így.

*

Ha eddig eljutottam, nehéz lenne abba hagynom.

Tari Gellért az ágazó-bogazó nagy családból összeszedett minden föllelhető levelet és fényképet. Szóbeli közlései igen fontosak, többnyire nagyapja, Kazi Ferenc elbeszéléseire támaszkodnak. A nagyapák szívesen mesélnek az unokáknak, az unokák viszont szívesen hallgatják, mert az a kor nekik már mesés régiség. Egy percig nem kételkedtem egyetlen szavában se, de nem érhettem be velük. Példa előttem Kotormány visszaemlékezése. Hítelét kétségbevonni szentségtörés lett volna, mégis rossz nyomra terelte a kutatókat. Fényképekkel felszerelve mentem tanyáról tanyára, hitelesíteni. Zákányszék határát jártam, mert miközben *Domaszék az irodalomtörténetbe vonult be*, közigazgatásilag átcsúszott Zákányszékre. Muto-gattam a fényképeket, és csak azokat közlöm, akiket fölismertek.

Vass Illés (72 éves, Zákányszék, 261.) ismerte Király Antalt (Orosz Tóninak mondta, mert soká jött haza a fogságból), Katona Rozált is, Kazi Ferencet is. Fontos útbaigazítást kaptam tőle: a fiú, Király Mihály (a regényben ő a Mária) Bordonban lakik, az Ocskó-féle szeszfőzde mellett. Emlékszik rá, hogy ünnepnap jött haza az Orosz Tóni, de nem tudja, melyik ünnepen. Katona Rozál apja Katona Mihály volt (a regényben ő lehet a Mátyás, minden bizonnyal Cs. Mátyás is!), a szüle pedig Kószó Anna. Mihály halt meg előbb, Kószó Anna az ötvenes évek elejéig élt.

Földi Géza (1906-ban született) 47-ben költözött a csatorna partjára, de azelőtt is közel lakott. Úgy tudja, amikor Tóni bácsi hazajött, megkérdezte Rozált: Most már én hozzám jössz, vagy maradsz Ferkónál? A szóbeszéd szerint Tóni bácsinak volt asszonya Oroszországban, még inkább Ukrajnában, el is kísérte a határig, de meglepett tőle Tóni bácsi. „Sok mindenen átesik az ember, amíg fiatal, és ravasz is.”

Roza néniről ezt mondta: „Nagyszájú asszony volt, nyugodjon! Nagytörvényű volt sze-

gény. Azt hiszem, nem tehet ám arról, aki nagy törvénnyel van. Az én feleségem is olyan volt, sok mindent el kellett nézni a békesség okáért.”

Király Antal apja Király István volt, tanyája itt van a szomszédban. Szélmalom volt az udvarán. Emlékszik rá, hogy a Katona tanya előtt hatalmas nyárfák voltak. Tölgyfáról sem ő, sem más nem tud.

Természetesen bementem Katona Mihály tanyájába is. Mostani címe: Zákányszék 243. Rangos tanya, módos ember építette. Első látásra el kell vetnünk azt a regényből kikövetkeztethető változatot, hogy Mátyás a szegényparasztnak sorából való. Három kútja is van a tanyának, téglával van kirakva mindnek az oldala — igen gondos munka! —, és olyan mélyen van bennük a víz, hogy a hosszú láncsal megtoldott ostorfa alig éri el. (Gém és ostor két kúton van.) Az egyiknek a vize most is iható. A nagy épület mindkét oldalán hosszú, zárt folyosó van, a szobákban-konyhában akár több család is lakhatott. Közel hozzá a kisház. Lehet, hogy itt dolgozott Móra? A telek lábujában lóval húzatos szárazmalom volt valamikor, a pajta falának egy darabja kör alakú épületre enged következtetni.

Gyakorlatlan vagyok ebben a munkában, csak most jut eszembe, hogy félkézből kontárazhat akárki. Az eddigi észjárásom az újságcikkre támaszkodik, és most örülök, hogy valóban volt itt tanyája a Katona családnak is, meg a Király családnak is. Mi bizonyítja, hogy Orosz Tóniból lett a Rókus, Katona Rozálból pedig az Etel? Az talán, hogy ugyanavval a betűvel végződik az Etel és a Rozál? Önmagában silány, bizonyítéknak semmi. Ezekre a föltevésekre légyárakat lehet csak építeni, ha nekem mondaná valaki, én se hinném el.

Ami most következik, akkora szerencse, amekkorára csak egy megátalkodott kocakutató utazhat. Itt van a csatorna partján az a ház, amelyet Kazi Ferenc és Katona Rozál épített. Szedem elő a regény szavait, minden stimmel. Van pincéje, téglából kirakva, és hombár van fölötté. Annyira praktikus beosztású, Ferenc eleven észjárása kiolvasható belőle. A hagyományos tanyától messzire eltér, csak az nincsen beleírva, hogy Etel és Rozál ugyanaz.

Szabó Károly szegedi nyomdászé a tanya, úgy tudja, ásott itt Móra. A ház alatt is vannak csontok, amikor az ereszet alját beépítették, találtak. Mondom Károlynak:

- Föl kéne menni a padlásra.
- Mit akarsz ott?
- Régi iratokat keresni.
- Van egy egész ládával.

Gyümölcsösláda van tele adóivekkel és adásvételi szerződésekkel. Ketten turkálunk benne.

- Rózsaszínű levelezőlapokat keressünk.
- De válogatós lettél! Miért éppen azt, ami nincsen?
- Lenni muszáj. Amit Tóni írt a fogságból, annak itt kell lennie.

Annyira ráragadt a Tóni, haló porában is bocsánatot kérek tőle.

Az alján járunk már a ládának, jönnek elő sorban a rózsaszínű lapok. Pocstovaja kartocska mind, tehát hadifogságból valók. Helyben vagyunk! „Kelt levelem 1917. október 17. szeretet jofeleségem meg jó szüleim meg kedveskismisikém...” Keressünk tovább! Németül van írva a másik, tegyük félre, majd lefordítjuk. Megállj, Károly! Ezt kerestük! Többet ér, mint ötös a lottón.

Nem levelezőlap, összehajtott nagyvonalas fehér papír. Ide írom, az eredeti helyesírással:

„Tcz. kelt levelem 1926 szeptember ho 8 kán kívánom azistentől hogy alevellem alegjob és alegfirseb egéség ben találja fel minyájukat hálá azistenek nekem is az van tehát it tudatom magukal hogy én agusztus 13. kán énis irtam akonzulhon levelet hogy irják meg hogy mivan az én kérvényemel és én kaptam tőlük levelet agusztus 27 kén és ők aszt irták hogy még nem kaptuk meg a polák ország bul demár meg van sürgetve hogy ipargogyanak vele tehát ugy láczik hogy ősznél hamaráb nem sikerül az én utam, tehát bizon már nem is tudom hogy vagyok hogy mikor láthatom én meg magukat, tehát it kérném (beszúrás a lap oldalára: és tejis írjál kedves feleségem) magukat nagyon szépen, hogy legyenek szivesek vötesék lé magukat és kül-

gyékel nekem mind a négyen apám és anyám és az én feleségem és az én misikém, csak hacsak lehet nagyon szépen vetesék le magukat szép ruhában hogy éngem az oroszok nenevesenek mert én montam hogy nálunk tisztán járnak nem úgy mint az oroszok hogy a tetű csipi őket és én aszt montam nekik hogy nálunk tetű csak a disznóban van, az oroszoknak pedig mindenkinek van tetűjük, tehát it tisztalem magukat és csokolom száz ezerszer csak meg nevesék az én kerésem írta Király Antal”



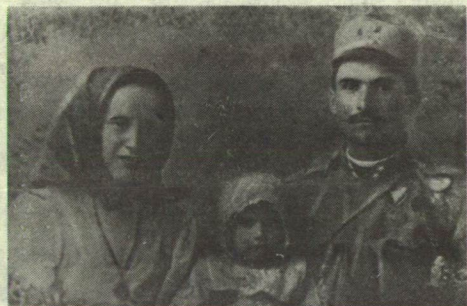
„RÓKUS” LEVELE ÉS KAZI FERENC FÉNYKÉPE A FOGSÁGBÓL

Tetvek és háborúk együtt járnak, a levél végén nem érdemes rágódnunk. Békéből megy ki valaki a frontra, fogalma sincs róla, milyen módszereket találtak ki itthon a lapostetvek kiűzésére. A kenyérsütés után kemencébe rakott ruha tisztult meg legkönnyebben. Azon is csak mosolyogni lehet, hogy levélben kell biztatni az itthoniakat, milyen ruhában álljanak a fényképezőgép elé, mert valaki odakint dicsekedni akar velük. A mi szempontunkból most az a fontos, hogy a levelet a szülők kapták, és föltehetően nem ez az első, amely hazatérés ügyében íródott. Móra is többről tud. Ennél is lényegesebb azonban három szó. Azt a részletet fényképeztem ki belőle, amelyiken jól olvasható a *konzul* és a *polák ország*. Ha mellé írjuk a regényből a *Pulczki konzur*-t, egycsapásra elhiszük, hogy *Rókus* mintája csak *Király Antal* lehetett. Játékos szófigurázással tele van a könyv, a levél összeírásai vagy a szavak ötletszerű szétválasztása kínálta rá az alkalmat. (A *Magvető Könyvkiadó* 1978-as kiadását használom, a 223. és 266. oldalon található a *Pulczki konzur*.)

Aki fölűti a 222. oldalt, egyéb hasonlóságot is talál. Az ottani levél is a szülőknek szól. Szokványos, hogy kívánom az Istentől, levelem a legjobb egészségben találja, ezt bizonyításnak akkor se használhatjuk föl, ha a regényben és a valódi levélben egyformán benne van. *A friss, jó egészség* emlegetése már nem ennyire szokványos. A padlásom találtam egy 1917. ok-

tóber 17-én kelt levelezőlapot. (Első sorait már idéztem.) Azon is így köszönti az itthon valókat, szókihagyással: „...kívánom hogy alevellem a leg[jobb] és a legfiriseb egészségben találja felmínyájukat...” Kilenc évvel később ugyanabból a kézről származó levélben jön elő újra ez a fordulat, és ez kerül bele a regénybe. Eggyel több a bizonyíték, hogy Király Antalból lett Rókus. Ha pedig ez a figura azonosítható, Ferencet viszont Kotormány János említette Kazi Ferencként, akkor elkezdhetjük bogozni a többi szereplő „szirmszéki” mintáját. Király Antal felesége Katona Rozál, és ő lett Kazi Ferenc második felesége. A regényben szintén Ferenchez megy hozzá Rókus felesége: *Etel* tehát *Katona Rozál*ról mintázta Móra. Katona Mihály lánya, a Katona tanyában nevelkedett, az öreg Mátyás nem lehet más, csak Katona Mihály. Van persze egy bökkenő. Etel nevelt lánya Mátyásnak és az öreg szüleinek, itt pedig egyenesági lezármazott. Vagy elfelejtjük ezt a különbséget, és az író legtermészetesebb jogának a számlájára írjuk, vagy megtartjuk a fejünkben, hátha kapunk rá magyarázatot valahol.

Tari Gellért papírjaiból és a családi értesülésekre hivatkozó szóbeli közléséből ezeket tudtam meg: Kazi Ferenc 1886. október 3-án született, és 81 éves korában, 1967-ben halt meg. Első felesége, Vass Erzsébet (Piros) 1891. október 29-én született. Leányuk, Kazi Erzsébet (Pétörke) 1911. nov. 12-én jött a világra, most özvegy Kazi Gergelyné. Második gyermekük föltehetően Rozika volt, és talán 1920. február 23-án született. Anyja után pár nappal ő is meghalt. Katona Rozál 1891-beli és 1970. március 17-én halt meg. Első házasságából Mihály (a regényben ő a Mária) született 1910-ben, Kazi Ferencel kötött házasságából pedig Kazi Matild 1921-ben, aki most Ördögh Béláné. Kazi Ferenc harmadszorra Nagy Matilddal lépett házasságra 1930. januárjában. Leányuk 1931-ből való, Kazi Ilona, aki most Tari Lajosné. Adatszolgáltatóm ezen a szálon kapcsolódik a nagy csalárhoz.



„PIROS” ÉS FERENC
„PÉTÖRKÉVEL”



KAZI FERENC CIKKE ÉS
FÉNYKÉPE A MAGYAR FÖLDEN

Az unoka arról is tud, hogy nagyapja burokban született, és a burok egy darabját talizmánként, zacskóba varrva a nyakában hordta. Ott volt Przemysl védői között, megsebesült és fogságba esett. A talizmán védő hatásában többé nem bízott, el is dobta, de a zacskót megtartotta. Az Uralban bányában dolgozott, onnan egy darab rezet ebben a zacskóban hozott haza. Elbeszéléseiben sokszor említette *Murmán*-t. Hegedült, citerázott, verset is írt, és visszaemlékezésként vetette papírosra a fogságban eltöltött éveket.

Kapva kaptam az alkalmon, megkerestem *Mária* és *Pétörke* földi mását. Király Mihályt a szegedi bőrklinika találtam, kikísért a folyósóra, ott beszélgettünk vasárnap délelőtt. Születésének pontos dátuma: 1910. július 28.

- Tudta, hogy regény szól a családról?
- Régóta tudom. Az van benne, hogy valahol a tanyavilágban van egy árva gyermek.

Rám célzott, mert az én apám oda volt a háborúban, meg is jött a holt levele, tehát én hivatalosan árva voltam.

— Olvasta is?

— Többször is akartam, de nem sikerült hozzájutnom.

— A regény nem tud róla, hogy a maga apja hazajött.

— Pedig megjött, 1927-ben.

Megmutattam a Bakuban készült fényképet. Könny futott a szemébe:

— Ez az apám.

Katona Rozál képét is elővettem. Most már zokogott:

— Ez az édesanyám.

— Jó emberek voltak?

— Nagyok jók!

— Emlékszik a Katona tanyára?

— Hogyne emlékeznék. Amióta az eszemet tudom, szárazmalom volt benne. A Királyféle tanyának az udvarán, a másik nagyapáméban pedig szélmalom volt.

— Tölgyfa?

— Nem emlékszem rá.

— Az új tanya?

— Ketten építették, anyám és Kazi Ferenc. Huszonvalahányban, talán 24-ben vagy 25-ben.

— Körtefák?

— Lehetek, de szikes volt a föld, kiszáradtak.

— Kurvakörtének mondják azt, amelyik szemre szép, de megenni nem lehet.

— Nem emlékszem rá. Kicsik voltak a fák, nem lehetett megkülönböztetni őket.

— Móra?

— Sokáig kijárt oda, ásatott. Fölségesen nyugodt ember volt. A halbicskáját magával hordta, avval kaparta le a hullát, de igen finoman ám. Utána megmérte, kettőhúszas csontváz is volt köztük. Én akkor galambászkoztam, de akárhányat vettem, mind visszament a gazdájához. Volt ott egy kubikos, az biztatott, lopjak el egy emberfejet, meglátom, megmaradnak a galambok. Elvettem egyet, ott voltak a tornácra kirakva, fölvittem a padlásra, vettem megint nyolc galambot, megmaradtak. Tudom én, hogy ez csak babona, és nem ezért maradtak meg, de akkor is így volt. Féltem, ha Móra észreveszi, hogy egy hiányzik, anyán engem agyonver.

— Éjszakára is a tanyán maradt Móra?

— Nem hiszem. Reggel jött, este ment.

— És arra, hogy a regényt ott írta?

— Arra se emlékszem.

Megint elővettem a fényképeket. Ráismert.

— Ez a nagypapa háza. A Katona Mihályé.

— Benne se alhatott Móra?

— Nem tudok róla.

— Említette édesapja halotti levelét.

— Sokára jött nagyön. Volt egy illető is, aki azt mondta, látta, hogy meghalt.

— Nem Kazi Ferenc?

— Ó nem mondhatta, nem együtt voltak katonák.

— Kitudódott, miért jött haza olyan sokára?

— Mondogatta talán, hogy háromszor is eljött a határig, de visszatoloncolták. Enyhülés jött, a konzullal levelezett, de mi azt hittük, szélhámós, aki a leveleket írta.

— Hány levél jöhetett?

— Három. Kértük, küldjön fényképet. Küldött is. Amikor hazajött, azt mondta, akkora szárazság volt, azt hitték, mindnyájan ott pusztulnak.

— Családnál volt?

— Kilencven-valahány majorja volt az illetőnek. Amikor bejött a forradalom, csak egy üszeje meg egy lova maradt.

— Asszonya lehetett kint?

— Nem vállalta el, azt mondta, nem nősült meg. Én kérdezni nem kérdezhettem, velem ilyesmiről nem beszélt. Járt olyan kósza hír, hogy volt neki valakije, de azt a Gedai Mihály emlegette. Vadász kollégája volt neki.

— Emlékszik a Dobó tanyára? Kik laktak benne?

— Dobó András. Három fia volt.

— Van egy furcsa név a regényben, Boca Modol. Spekulálok rajta, Dobó vagy Bodó lehetett. Melyik gyerek maradt a háborúban?

— Azt én már nem tudom. Az egyiknek talán Ilonka volt a felesége.

— Halottlátó?

— Olyanra nem emlékszem. Egy imádságos asszony volt, a Gyuris Imre felesége.

— Nem csósz volt véletlenül a Gyuris?

— Az volt, hegypásztor.

— Akkor belőle faraghatott Móra Messzi Gyurkát. Egyszer említődik a demarkációs vonal is. Közel volt?

— Úgy mondom, ahogy akkor mondták. A vörös világban a kövesút volt a vonal. Az út túlsó fele már francia volt. Arab franciáké.

— Milyen ember volt a nagypapa?

— Alacsony és kövér. Nagy szemöldöke volt neki. Mindig pipált. Karikában vette valahonnan a dohányt, ő vágta meg, és szitába rakta. Hosszúszárú tajtékpipája volt: gyere, fiam, gyűjtsd meg! Szigorú ember volt, ha bementem, kezet kellett neki csókolnom. Kizavart, ha elfelejtettem.

— Volt pör? Az újság említi, amikor a maga apja hazajött, Kazi Ferenc pört indított.

— Dehogy volt! Szépen megegyeztek. Végielégítést kapott, és visszament a Vass házba.

— Azt hallottam, kardos menyecske volt az édesanyja.

— Úgy ismerte mindenki, hogy Katona Rozál. Megmutatta a napszámosoknak, hogyan kell metszeni a szőlőt, aki nem úgy csinálta: eredj! Abban a időben még meg lehetett ezt is csinálni.

— Mennyi földjük lehetett?

— Nem tudom, akkor mennyi volt. Gazdag família volt a mienk. Rá is kerültünk a kulákklistára.

*

Özvegy Kazi Gergelyné Kazi Erzsébettel otthon beszélgettem.

— Emlékszik még édesanyjára?

— Korán meghalt szegény. Még a tanítónő is eljött, amikor meghalt. A második gyerekágyat feküdte, megfázott, tüdőbajt kapott. Mire visszajöttek a temetésről, a kicsi is meghalt. Pedig mondtam én, majd én fölnevelem. Tízéves lehettem, vagy annyi se.

— Szerepel a regényben egy orosz hadifogoly.

— Nem tudok róla.

— Az édesapja még kint volt, amikor meghalt az anyja?

— Régen hazajött akkor már a fogságból.

— Mit tud róla? Merre járt?

— Szibériában. Olyan hideg volt, azt mondta, ha fölöntötték a vödör vizet a levegőbe, mire leesett, megfagyott, és lepedő lett belőle.

— Összevissza ugrálok. Hová temették édesanyját? Milyen fejfája volt?

— Mórahalomra, az öreg temetőbe. A kislányt is mellé tették, de régen megszűnt már a temető. Én már összehányva láttam a fejfákat, de az övét megtaláltam. Kőkeresztje volt.

— Móra Ferencre emlékszik?

— Amikor az új háznál a pincét csinálták, sorban voltak ott a halottak. A koponyákat fölrakták a gangpárkányra. A Katona mama mondta, azt álmodta, sárga csizmát húzott le a halott lábáról.

— Hol aludt Móra?

— Este hazament, reggel kijött.

— Egyszer csak megjött Király Antal.

— Orosz ruhában jött, de én apám fölvette, abban ment locsolkodni. Azt beszélük, meg is volt kint nősülve, de én azt nem tudhatom. Amikor jött a front negyvennégyben, csúfolták is, hogy jönnek a fiaid, Tóni! Orosz Tóninak emlegette mindenki, mert volt egy másik Király Antal is. Amikor hazajött, én a hambárba mentem föl aludni. Hideg volt, fáztam is, félttem is. Bevittem a macskát, hogy ne legyek egyedül. Aludni nem tudtam, eszembe jutott, hogy valakinek elrágta álmában a macska a gegőjét. Fölkeltem, kidobtam. Hajnal lehetett már, egyszer csak jön az apám társnak a hambárba. Na, gondoltam, kedves édesapám, neked is kített a böcsület. Levélből tudtuk, hogy jön haza a Tóni, de a Mama mindig azt mondta, apámat választja. Ki is tartott egészen addig, amíg amazt meg nem látta.

— Édesapja járt Amerikában?

— Ott biztosan nem.

— Gyuris Imrének ki volt a felesége?

— A Veca néni. Imádságos asszony volt, halotthoz is őt szokták hívni.

— Tudja, hogy maga a Pétörke?

— Eddig még nem hallottam róla. Öleg szépen mögváltozhattam.

Sokáig nem tudtam, mit kezdjek Orosz Tóni öregebbkori képével. Orosz szabású ing van rajta, tehát odakint készült. Ennyire megöregedett volna? Örzse néni szavai után azt gondolom, ha orosz gúnyában jött haza, később magára vehette egy fénykép kedvéért. Katona Rozál halotti anyakönyvi kivonata szerint édesanyja Lobožár Rozália, nem Kószó Anna. A családban is így tudja mindenki.

Attól tartok, Katona Mihály esetében is kettős házasságról van szó. Első feleségétől született Rozál, a második már nevelt lányként kezelhette. Anyakönyvekben lenne jó megnézni, de a réges-régi szegedi anyakönyveknek nem akadtam a nyomára. Barátok jártak ki keresztelni, temetni, ki tudja, kire hagyták a matrikulát? ·

*

Elisorolom, jöttömben-mentemben mit tudtam az eddigieken túlmenően azonosítani.

Eperfák az udvaron (11. oldal) Majdnem minden tanyaudvaron van. A Katona tanya körül most vágják ki, amikor a villanyvezetéshez készülődtek. Láttam őket, hatalmas fák voltak.

Piros földje barázdás volt Mátyáséval (20. oldal) Lehet, sőt valószínű.

Mátyás földje száraz esztendőben nyolc hold, vizes esztendőben hat. (22. oldal) Jóval több volt.

(Rókus) „Addig, amíg Psemiszlibe be nem rekesztették őket, rendszeren levelezte az apját, anyját.” (33. oldal.) Przemyszlben Kazi Ferenc esett fogságba.

Levelek a fogságból: „A hosszú úton eldörgölődött plajbászos kártyákat...” (34. oldal.) Valóban ilyenek.

„Kell az orosz tolmácsnak” a fogságból jött levelekhez. (35. oldal.) Nem oroszul, hanem németül írták a fogolytáborból a leveleket.

Rókus ötdmágával megszökött a *Burmania* nevű helyiségből (39. oldal). Két levelet is találtam, amelyiken a pecsét szövege ez: *Burlackoje sztavr*. Király Antal írta. Az egyik az év is olvasható: 1917.

A ház elől messzire el lehetett látni a tó szélén. (40. oldal.) Igaz, a ház dombon van.

Zsidóné kocsmáros (53. oldal). Vass Antal szerint Zsidó Viktor kocsmájaként emlegették az italmérést. Most Császár Géza (Pútyi Géza) lakik benne.

Ferenc haja szépen le van fésülve, elválasztva. (92. oldal.) A fényképen is ilyen.

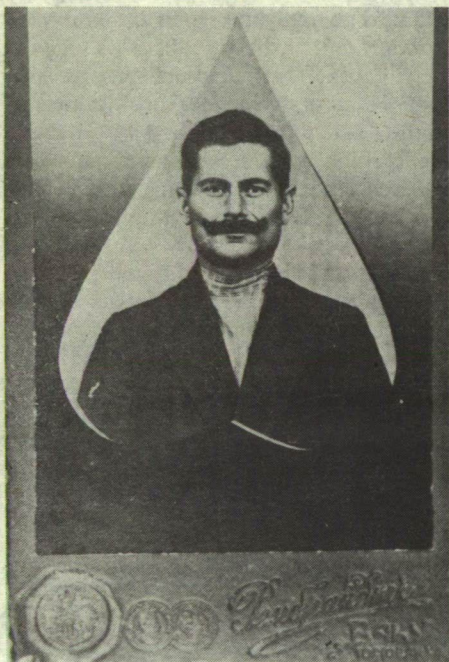
„Valahol dudát nyekergettek” (118. oldal). Király István (Az Orosz Tóni apja) bőrdudás volt. A negyvenes évek elején halt meg.

A tó föléradt (1919-ben) (130. oldal.) Forgó László nyugalmazott vízügyi igazgatótól tudom, hogy 1919-ben valóban nagy vízesség volt.

A tó partján megy Ferenc a Zsidóné kocsmája felé (131. oldal). Követhető az útja.

A báró földje északra, töltés védi, és zongoraszó hallatszik ide (134. oldal). Nem igazolható.

Hadi medália Ferencnek. Kis ezüst meg nagy ezüst. (146. oldal.) A M. KIR. 5. HONVÉD PÓTZÁSZLÓALJ A HADIFOGSÁGBÓL VISSZATÉRTEK GYÚJTÓOSZTAG PARANCSNOKSÁGA főlíratú körbélyegzővel ellátott 44 008 számú igazolvány 6. oldalán *Kitüntetései* rovatban ez áll: „...k. jutalom a hadifogságból való megszökéséért. 326 k. 15 f. illetmény utólag a hadifogság tartamára kifizettetett. Szeged, 1918. évi nov. hó 30.” Alatta ceruzás bejegyzés olvashatatlan aláírással: 20 K. kapott. Ugyanennek az igazolványnak a 8. oldalán olvasható, hogy a hadifogságból augusztus 3-án érkezett haza. Móra azt írja a 128. oldalon, hogy *ötödfél évig volt Ferenc odakint*. Egy későbbi katonakönyvi bejegyzés szerint 1914 és 18 között 51 hónapig. Csak három hónap hiányzik az ötödfél évből.



„RÓKUS” BAKUBAN KÉSZÜLT FÉNYKÉPE

Félkenyér csillag (150. oldal). Tari Gellért szerint Kazi Ferencről sokat érdeklődött Móra a csillagnevek után.

Tajtékipát vett Mátyás (168. oldal). Ezt említhette Király Mihály.

Új tanya: padolt szoba kettő, teteje cserép, alá meg pincét rakatni (169. oldal). Ilyennek mondják, akik eredeti állapotában is látták.

Fekete Mária (194. oldal). Találtam a padláson egy Mária-képet. Kék. Állítólag Katona Rozál menyasszonyi ajándéka volt.

Matyi születik (217. oldal). Itt is a leányból lett fiú. Katona Rozál és Kazi Ferenc közös gyermeke Kazi Matild.

Dugott bál (230. oldal). Többször is említődik. Hallottam, hogy a Katona tanyában nagy csutrik szoktak lenni.

Zsilippel, csatornával megszelídített tó (374. oldal). Fődi Géza emlékezete szerint háromszor mélyítették a csatornát. Először a húszas évek végén, másodszer a negyvenes évek legelején, harmadszor a közelmúltban. A csatorna jobb partján akkora gödröt találtam, mint egy uszoda medencéje, csak sekélyebb. Szabó Károly szerint halastó volt, Kazi Ferenc készítette.

*

Nyomozgatásaim legizgalmasabb szála: milyen volt a valóságban Kazi Ferenc? Nem külsőre, koponyára!

Szalay Józsefnek írott levelében azt mondja Móra, ekkora gyönyörűsége munkában még nem volt. „Soha én még magyar parasztot így tölgybe, kőrisbe, rózsafába nem metszettem, mint most. Mert mondanom se kell, hogy se egyik, se másik regénycsira nem kelt ki, hanem egészen váratlanul egy másik bujt elő, egyszerre erdőnek. A címe: *Ének a búzamezőkről*. Tulajdonképpen tragikus történet, a háborúban köszörülődött új paraszt és régi paraszt, belefűrösztve a legmézesebb humorba, a mi valaha tőlem telt. Lantos úr, azt hiszem, először egy kicsit el fog savanyodni a paraszt-esettől, de aztán majd neki gömbölyödik, mert ez a könyv tovább fog élni, mint ő, meg én együtt. S tán még az *Elsodort falu*-nak is föléje hág — a *megmaradt falu*, mert ez annak a regénye.” Számomra rejtély, hogyan fordult akkorát, hogy a *megmaradt falu* hősei egyszerűen kiirtódnak. Nem tudom okát adni, ilyen előre megfogalmazott program szerint haladva regénye családját miért hajtotta bele a pusztulásba. Tari Gellértől tudom, többször találkozott és beszélgetett Kazi Ferencel Szegeden is, tehát alaposan ismerhette. Állítólag ebédre is hivatalos volt hozzá egyszer Ferenc, mesélt is róla a nagypapa az unokának: igen jó ebéd volt. Nézzük tehát még kíváncsibban, mit lehet ma megtudni a háborúban köszörülődött új parasztról?

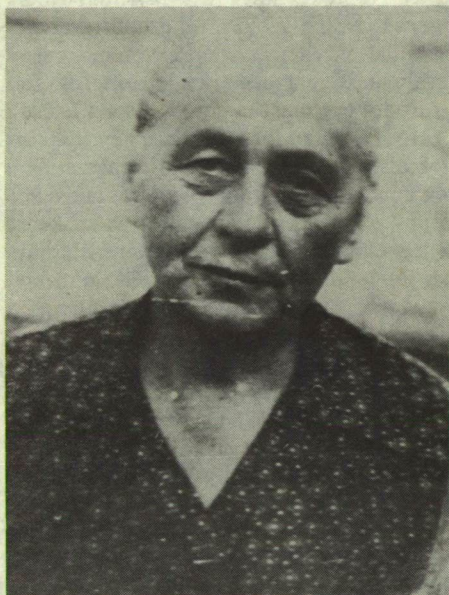
Zsebbe való, keményfödélű, 9 × 15,5 centis notesz is van a hagyatékban. Lapjai szétestek már, leveleit a kegyeletes gondosság tartja együtt. Oldalait nem számozták, egyszer-egyszer keresni kell a folytatást. Másik noteszből való, 8 × 13,5 centis, tizenhat lapos betét van az elején, föltehetően több értékkel, mint amennyit én ki tudok most hámozni belőle. Az első lapon a következő cím: Kazi Ferencz részére Benke Gedeon levelével Kis-kun Dorozsma Csongrád megye. Közvetlenül utána, a lap alján ez a három szó: ajtó félnek való. Több levelezőlapot is találtam, amit erre a címre küldött, az egyiken teljes dátum is olvasható: 1914. október 11. Vöröskeresztes lap is érkezett ide, édesapjának szóló, 1917. augusztus 5-i keltezéssel. (Nem tudom, Benke Gedeon milyen kapcsolatban volt a családdal.)

A második oldalon 1—20-ig következnek a számok, utána százig csak a tízesek, mellettük fonetikus írással az angol kiejtés, így: van, tuk, tri, far, fájf, sziksz, szeven, éjt, nájn, ten stb. Akkor is meg kellene állnunk, ha csupán az érdeklődő parasztembert látnánk mögötte: tanul, valamire majd jó lesz. A regényben azonban arról is szó van, hogy Amerikán keresztül szökött haza. Lehet, hogy Móra ötlete innen származik?

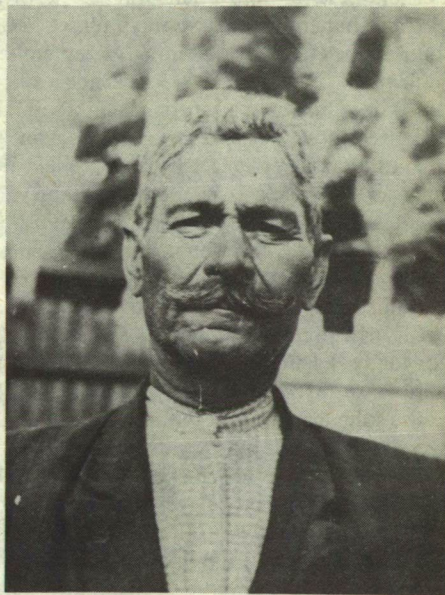
Szamadások következnek később, hány rubelbe és hány kopekbe került a kenyér, a tej, a hús, a sör, az alma, a zupa, a krumpli, a liszt, a tojás, a kása, a káposzta, a hagyma, ár nélkül a száraz trokni és a vizes nasz. Nem tudom, jól olvasom-e egyáltalán, és azt se, mi az. A fölsorolás végén *Csokonyicza szolgálatvezető őrmester és Elmer Mátyás hadnagy úr, 1 ső szakasz parancs* olvasható. Később megint egy cím: *Rácz Imre, Pásztor u. 9. sz.* Alatta másik bejegyzés: *Jagodna falu, álmás Maravlánka Rizánczki guberná.*

Leveleiből kitűnik, hogy tizedes volt. A noteszban nevek következnek, sorszámmal, föltehetően katonatársai. Ő van elől, talán éppen a raja: 1. Kazi Ferencz, 2. Szilágyi István, 3. Hodi Ferencz, 4. Honka Károly, 5. Thisz Antal, 6. Szatmári Lajos, 7. Kovács József, 8. Tóth Pál, 9. Kovács Lajos, 10. Kodé (netán Kordé?) Vilmos. A másik névsor tizenkilenc névvel:

Gujás János, Rodák Jozsef, Rozsa Sándor, Léner János, Szabó János, Pethe István, Kerepeczki Pál, Buhkler Jakab, Tish János, Kovács Lajos, Szilágyi István, Hodi Ferencz, Kazi Ferencz, Kovács Jozsef, Toth Pál, Szatmári Lajos, Tisz Antal, Honka Károly, Szorok József. A lap alján újra a saját neve cirill betűs írással. Tehát lehet, hogy a második névsor már fogolytársairól ad hírt. Ugrum egyet a névsorokban, de történészek figyelmébe ajánlom a következő neveket, most is az ő helyesírása szerint: *Szatmári Géza 2 ezred parancsnok, Tabodi Zolt alezredes Zászlóaj pr., Végh Gujdo százados század par., Elmer Mátyás had., Orbán Gyula őrmester.* Később szerepel még *Rácz Zászlós ur* és *Gulai Árpád százados ur.* A fogolynévsorra vonatkozó föltételezésemet vissza kell vonnom, mert itt olvasom, jóval később, hogy *Az első zsoldot kaptam először 4. kor. 70 fil Julius 2 án. 2 dikat juli 12 én másodsor 5 kor. 80 fil. 3 dik zsold 6 k. 38 fil.* Fogságban nem fizethettek magyar pénzzel. Megfejtethetlen meglepetés: *Tolnai Világlapja Szerkesztőség és Kiadohivatala Budapest VII. Dohány u. cz. 12. Telefon 45—36. Előre. Mit akarhatott a telefonszámmal?*



„ETEL”



„RÓKUS”

Névsor következik megint, ezzel a záradékkal: *Ezek 5 tös honvédek.* Fontos híradás utána: *Magyar országra átléptünk 1918- Juli 30 án délután 2 ora 15 perczkor 4 alag uton jötünk át. Régi ősapáink szerint mi is Munkácson tartotuk meg Magyar országon az első pihenőnk 1918-év Julius 30 án délután 7 ora 25 pr. Második pihenő Nyiregyházán Julius 31-én délelőt 7 or 10. Harmadik Pihenőnk volt Debreczenbe Juli 31-én déli 12 ora 10 p. Negyedik pihenő Békéscsaba Agusztus 1-én délelőt 5 ora 20 p. V-dik pihenő Arad, ahol a 13 vértanuk szobra van it kaptuk a vacsorát délután 3 ora-10 perczkor. VI dik Álomás Temesvár érkeztünk Agusztus 2-án délelőt 11-ora 30 pr. Nevek és címek következnek, föltehetően a fogolytáborból hazaké-szülők nevei, hátha találkozunk még valaha az életben.*

A betétnotesz végén a születési dátumok (más ceruzával, talán már itthon): *Kazi Ferencz 1886. okt. 3. Vass Erzsébet 1891 okt. 29. Erzsébet 1911. nov. 12. Rozika 1920 febru 23.* Gyanítom, hogy első felesége halálakor írhatta föl, mert utána leltárfele jön, grafitceruzával írva, és tintaceruzával áthúzva. Örökségre gondolok, akkor húzhatta át a sorokat, amikor átadás vagy átvétel idején újra ellenőrizte. Rozika születési éve azért fontos, mert kizárja, hogy Piros és Szpiritutó szerelméhez Vass Erzsébetet vegye mintául Móra. Ne felejtjük el, hogy Ferenc 1918-ban jön haza a fogságból, és Rozika csak 1920-ban születik.

Megint ugorjunk. A feketetáblás notesz eredeti lapjaira írta a *naplót* Kazi Ferenc. A család nevezi a hadifogság naplójának, valójában később készült visszaemlékezés. Azt hiszem, valakinek a kérésére íródott, az is lehet, hogy Mórára. Pontosan idézem, ahogy a kézirat olvasni tudom. Hadd hívjam föl előre a figyelmet: a terjedelemhez mérten sok szó esik arról, hogy *kenyeret* koldultak szökés előtt. Aki a regényt olvasta, a kapcsolatot könnyen megtalálja.

„Amiota elhagytam szép magyar országot a legnevezetesebb történelmeim, mikor át léptük Orlonál a határt. Isten áldmeg a Magyart. könyező szemekel el énekeltük, azután jött galiczia ahol a sok tetű bolha van elszálásolva, tehát nem volt elég, hogy az orosz milioi jötek elenünk hanem az a sok csunya férgek is majd meg etek. Nahát aztán megkezdődtek aharczok, amibe énis részt vetem 1914 szeptember 1 sején kulikonál és hála Istenek ot nem ért semi hanem mikor bekerültünk Semiszlibe a sok járőrbe valo járásomal meg a sok kitérésel egyszer 1914- decz ho 17 én a kirohanásnál a job karomba furodot egy muszka gojo. De hála Istenek az is szeremcsémre fárat gojo volt. és nem törteel a karom és aztán jöt a szomorú hejzet a kórház, ahol az úgy nevezet Polák katonák. ezek voltak a szanitészek akik ugys haragszanak a magyar embere. és most épen a kezükbe vagyok ezek mindentekintettből roszul bántak velem a kötést úgy szagaták le a sebről és ami a legfontosabb volt az étkezés aztis nekünk szükebre mérte mint az ő fajtájának és mindig éhes voltam úgy hogy alig látam és ha éjjel aludtam mindig othon voltam és a legjobb étkezést etem és a leg job italt itam, csak mikor felkeltem éhes voltam ismét mint a farkas. no és így töltöttem ot 6 hetett. és ismét a rajvonalba Kerültem no azt it mán joban felejtetem az éséget mert ot mindig a halál környezet, na és végre teljesen el fogyot az élelem most fog történi valami történt is 1915- márcz 19-én hajnalba ojan kitérésünk ahol az én rajvonalambol csak minden 3 dik vagyis 3 emberből marat egy életbe. és akkor let amire soha nem számítottam fogságba estem mikor kiveték a kezemből a fegyvert és le tépték a szerelvényt rolam ojan izgatot voltam nem tudtam mitévő legyek féltémis tölük de igen tehetetlen voltam mert hoszu éhezés után csak alig áltam. No most jön a fogoly élet közre vetek lovas kozákok. szegény elgyengült emberek mikor végig vágot az a büszke kozák csak eleset és 6 nap éjjel napal hajtotak. Kezödik az étkezés minden 10 ember kapot egy tál káposzta szupát és kását és mint nálunk szoktak a disznók a válun veszekedni mink ép úgy mert minden nemzet össze volt keverve és ot mind a magyara haragudot mind fogcsikorgatva mondta az oroszoknak ne dáj jemu vot mazzar no és beteg letem és egy holnapig voltam kórházba Irtisoba. Mikor ki kerültem a kórházbol vitek szibériába ot volt szegény magyarok legnagyobb lágerja 21 nap utaztam vonaton Omszkba. ot töltöttem keserves 3 holnapot és ot voltam 50 embernek parancsnoka rendeztem hordtam nekik a meleg csája vizet hogy mielőtt menek munkára igyanak valamit a gyomorba mert ot minden nap mentünk munkára én magamis mint komendás. Na azis megvolt szedték munkára az embereket énis jelentkeztem hátha haza visznek benünket. elindultunk agusztus 11 én hát örültünk voltunk 500 zan na biztos haza visznek mert Pétervárra vitek odáig vonaton és ot hajóra ültünk át vetek az úgy nevezet Cserkész katonák amitől igen meg ijedtünk mert ojanok voltak mint a betyárok tör és fegyver kara Volt nálók no azért nem bántotak hanem vitek benünket a északi jeges tener part fele vas utat csinálni no vonaton 18 nap hajon 4 nap ot voltam 6 holnapig és onat fementünk egész a fehér tenger szélére és iszonyu hidegek voltak és regel 6 tol este 6 tig kelet dolgozni daczára anak hogy télen van 45—50 fok hideg és mikor leg rövideb a nap Csak 2—3 ora hosza töbi sötét épen karácsony böjtjén az orom is meg fagyot mert ara nem tudtam sapkát teni mint a fejemre vagy a lábamra szőr csiz-

mát mert ezek csak így voltak védve és ojan idő nem tudot leni hogy ki ne keljen meni munkára még vasárnapis. No és egyszer az erős levegő véget beteg letem és mind valamenyen úgy nevezet czinga betegség Ami össze huzta az ember lábát és össze feketedet meg a szája fájta a fogai össze feketetek és ki hultak akinek pedig a gyomorba volt azt meg fojtota énis 4 holnapig hevertem a fehér tenger parton korházba ahol senki nem gondolt ránk csak a jó Isten no azért én hála Istenek meg maradtam de sok száz ezer ember halt meg. No otis eltelt 1-év most mikor eljöttek a leg hosszab napok most meg sötét soha nincs egy vagy leg több 2 ora hoszat nem látszik a nap és ismét látszik de a sugarai mindig látszik lehet a szobába írni olvasni. a hold pedig mikor a legnagyobbat kerül nem megy le mindig látszik most elhoztak mint beteget a déli részére az országnak 3 hétig Utaztunk vonaton 8 nap hajon ot meg majd megégtünk ojan meleg volt ot voltunk gyógyulni 1 hónapig de a lábom még mindig össze volt húzodva boton jártam és azután elvittek az ural hegységbe réz és olom bányába. ahol én mint cziper ordináncz voltam mint beteg. ot aztán meg gyógyultam mert dolgom könnyű volt és volt elég Eni valo. ot volt egykis jó életem ot töltöttem 1 és fél évet vagyis 18 hónapot azután el hoztak Szamara városába lágerba és ot voltam 1 hónapig a pénzem elfogyot kimentem a városba munkára az áлами lovakat etetni és itatni otis gyenge volt az étkezés és már össze gyűjtöttem egykis pénzt és azon törttem mindig a fejem hogy szökjek haza Már gondoltam ugysem lesz enek soha vége és napról napra fájta a fejem úgy hogy az hittem hogy bele zavarodok no és egyszer elhatároztuk egy szakaszvezetővel hogy egy szép napon meg szökünk és míg készültünk se éjjel se napal nem tudtam pihenni no és így gondoltam mit nekem jön aminek jöni kel mindegy így vagy úgy pusztulni és ki öltöztünk muszka ruhába És hagytam nagy szakált hogy ne ösmerjen senki a bajuszt össze kuszáltam mint az orosz és Május 25 én el indultunk kimegyünk az álamásra akarunk váltani jegyet és nem adnak most mit tegyünk adig hogy egyszer egy teher vonat jöt és felültünk és sikkerült az utazás mert nálunk volt a munka könyv és azt mutatuk a kalauznak és eresztet tovább. No és második napon elértük Penza városát de bizony adig szotlanul meg húzodva ültünk vagyis áltunk a vonatba mert igen sokan is voltunk és otaztán bementünk a városba és ot kerestünk mi emberünket akitől kértünk térképet hogy a további utazással is tisztán legyünk de míg ot időztünk megint let egy akadály És igen nagy akadály amiről halhatak is hogy itt orosz országban van veres Gárda melyben vannak mi embereink is és csehek már hetek ota mind bevoltak vagonérozva és nem eresztették sehova és ezek csoportosultak úgy hogy már ot Penzába volt 16 ezer és ezek el voltak látva lőszerel és fegyverrel és ezek akartak utazni francia (?) frontra a német elen és a veres gárda nem eresztete sőt inkább fel szolitota őket hogy rakják le a fegyvert mert ha szépen nem akor fegyver hatalomal szedik el tőlük de ezek az elszánt felbőszült csehek ojt vitézül felveték a harcot hogy 24 ora leforgása alatt leverték az egész Penzai vörös gárdát volt ojan ágyuzás és gépfegyver Szolás hogy a harctéren nem volt különb. na és mink a szakaszvezető kolegával ot vagyunk az ágyu és fegyver gojok záporába egy kis fa házikoba de az volt a szerencse hogy a gojo nem talált épen oda mert volt előte egy nagy köház és ez most meg szünt de most van más baj még enél rosszab a csehek járkálnak az utczákon hogy ami vörös gárdát találnak Mind le szurkálják ha nincs is fegyver nála pláne ha magyart talál minden oroszruhás fiatal embert találnak mind össze szedik és most mink is ki voltunk öltözve mert szökésbe voltunk tehát ha be jönnek ide nekünk régen rossz mert azt hiték volna hogy mi is azok vagyunk tehát ot már nem éreztük jól magunkat Menénk ki a lágerba de mindenüt csehek álnak az uton de egyszer csak kapjuk a parancsot a házikonak a tulajdonosától hogy valamere távozzunk mert a csehek mindenüt keresik a veres gárdát tehát most kénytelenek vagyunk meni a lágerba akar mi fog leni tehát volt ot magyar ember ot dolgozot és volt neki mi ruhánk és nekem adot egy mantlit A kolegának meg egy sapkát és vetük az utat a láger fele és az álamástól vezető utat ut végén meg állitot benünket a cseh őrség no de azért mint aki nem is fél bátran elébük áltunk és igazolást kérik hogy honat jövünk neme mi is vörös gárdánál voltunk de szerencsére volt egy munka könyvünk szinte Szamarai béjegzővel Elátva és így szabadon engedtek pedig vagy 10 szuronyos cseh hogy mindjárt kísérek ki a temetőbe a hol mátt több százan ot áltak sorakozva és előtük gépfegyver felállitva de aztán még a lágerba is

meg kérdezték hogy talán nem voltunké mi is a gárdánál mert nem szabad nekik sé be fogadni aki gárdista volt mert akkor szorult volna A leger is node ot volt a kis könyv és felvetek no most telik halad az idő a csehek elmentek nem tudunk piheni utba vagyunk mentünk kel az eszem mindig othon volt no és el telt egy hét a pénz fogy minden drága és eni kel és egy szép vasárnap regelin ki loptuk a batyut és utra keltünk de kenyér nélkül aval hogy Majd arab fogunk veni kenyeret és minél tovább haladtunk mindig keveseb volt a kenyér de csak ugy voltunk ha mehetünk csak gyerünk de egyszer 2 napi vonatozás után ki kelet szálni és megyünk falura kenyér után de se pénz se Isten nevébe egy falatot se senki csak egy kis tejet vagy egy krumplit pedig még ha arab megyünk még azt se kapjuk pedig még vagy 4 nap csak a határig kel élelem hát ha ot is időzünk meg ha nem birunk át jutni visza is kel számítani na hát it nincs mit teni volt egy gyűrűm meg egy ingem ezér kaptunk anyit hogy jo laktunk és most fel ültünk vonatra de visza fele amere kenyér van mert ot még a czivilnek sincs már egy nap utaztunk de csak A vonat tetein és egyszer onatis le küldöt a vörös gárda mert anyi az utas hogy a vonaton egymás hátán és még a tetein meg a féken ami el fér és most mink nem tudtunk felülni gyalog meg indultunk és a másik álomáson fel tudtunk ülni és eljutotunk oda ahol van kenyér és ot leszáltunk és be mentünk a közeli faluba volt vagy 4 kilo méter No most hogy tegyünk beszélni csak kicsit tudunk oroszul kéregesünk kenyeret vagy vegyünk de ugy pénzér nem adnak pékség nincs hanem keresünk mi emberünket ha van a faluba dolgozni és ugyis let találtunk egy magyart és már este van hol hálunk ot ahol az a magyar van ot nem lehet mert ot alszik a gazdának a disznai is ahol az a magyar és kismalaczkok Vanak nem férünk meg hanem az a magyar komendált egy jo helyet ahol az öreg diszno nem hál ben csak a fiait tehát épen mink keten meg férünk elis mentünk meg kértük szépen a gazda urat hogy tudtuk muszka modon akinek ugy látszot hogy meg eset a szive a szegény utas plénen és meg is szánt adot szálást még vacsorát is tejet és száritot főt krumplit No és lefeküdtünk a szalmába és alszunk de még jól else aludtunk rövid az éjszaka ésmár szedik ki alolunk a szalmát hejte vén boszorkány mért zavarsz ilen korán fel hisz már hete hogy nem pihentünk igen ránk fért volna vagy 8 oráig aludni de az öreg mama folytatja dolgát fűti a kemencét tehát nincs mit teni fel kel Kelni és felöltöztünk és megköszöntük a szálást és el köszöntün tőlük csak éhesen és el fáradtan visza mentünk a magyar bajtársunkhoz és kértünk tanácsot hogy hogy szerezhetünk it kenyeret az mindjárt ajálta hogy kolduljunk de etől nagyon féltünk és montuk ha lehet ugy pénzér veszünk hát azt is lehet it a szomszédba Meg kel próbálni elmentünk és igen sikerült egy kis kenyér 40 rubelé vagy 80 koronáé de ez még mindig kevés most csakugyan muszaj lesz kéregetni az ocska pofát fel teni épen az orosznak ünep volt. nahát kezünkbe vetünk egyegy tarisznyát és én megyek ezen a soron te pedig azon nohát aki megláta azt az elkeseredet arczot Amit vágtam de a szegyéntől ugy izadtam pedig melegse volt hanem épen eltaláltam mert első háznál igen szép tarabot le vágtak lehetet egy font köszöntem erősen haladok tovább épen egy szép kis menyecske volt othon sütot a kemencébe valami palacsinta félét de ne ugy gondolják hogy ojan mint nálunk csak elég az hozá hogy jól szeretem volna ha valami 77 éves Öreg aszony let volna mert nem szégyeltem volna ugy tőle de mikor az a fiatal rám nézet az arczom ojan let mint a paprika a szegyéntől és panszkodonneki hogy mijáratban vagyok és a kezembe adot egy fris palacsintát és most hova tegyem ha a zsákba teszme mijen lesz it szégyelem mindjárt megeni hanem mikor mentem ki az ajton el Nyeltem tehát sejtik milyen nagy darab volt haladok tovább ot egy fiatal ember van othon no ez mindjár kiadta a utlevelet hiszen neked ojan jo ruhád van hogy nálunk a kis biornak nincs ojan mert természetesen jo orosz köpenyem volt megyek a negyedikhez egy jo szivü anya volt othon és mikor mondom hogy fogoly vagyok igen meg sajnált És mindjár mondja hogy az ő fiais fogoly a Germánál és mindik roszsot ir nincs kenyér de én ara mindjár büszkén mondom hogy én magyar vagyok és nálunk igen jól van dolga az orosz fogolnak ez aztán tetszet a jo aszonynak és kérdi mikor etem és feleltem már 2 egésznapja tehát mindjárt enem készit fel vete a kis malaczkok tol a kis Fatálat és egy füstös vas fazékbol tejet önt és tele volt szalma pernyével amint főzte bele hult ez is megvolt jól meg köszöntem és haladtam tovább ez így volt 10—11 oráig egyik hejen elküldtek másikon fogadtak hogy hogy ösze szedtem vagy

8—9 font kenyeret no most várjuk a tránzopot öszeálását 1918 juni 20 án tehát egy holnapja hogy szökünk. Öszeis ált a tránzopot és haladunk tovább ugy hogy már 1918-év junius 27-dik én dél után 4 ora 15 hákor át léptük az uj határt tehát már nem vagyunk orosz kéz alatt.” (A másik notesz szerint 1918. július 30. a hazaérkezés napja.)

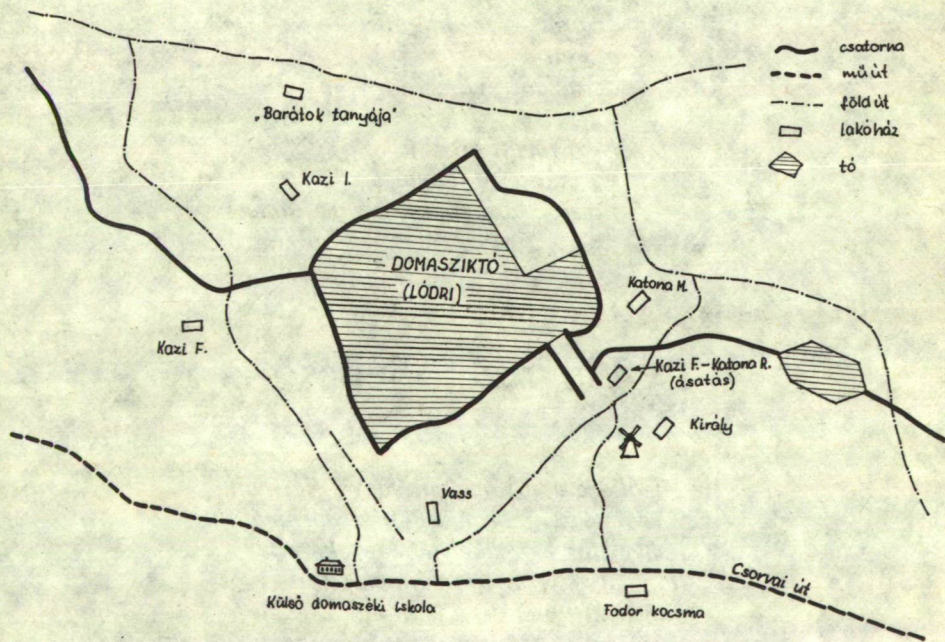
*

Háború és bolyongás — Homérosz óta ismerős az irodalomban. Móra nem sokat merített a leírásból, ha egyáltalán látta. Kenyér, kenyér, kenyér, ebből gondolom, ha máshol nem, beszélgetés közben megragadhatott benne a gondolat, és lett belőle regényes fordulat. Kutatók dolga, hogy kihámozzák belőle, amit lehet.

Marad a végére egy nagy kérdés: mi értelme van a szálak bogoztatásának? Mire megyünk vele, ha tudjuk, hol volt a kör, a bolt, a tó, a kút, ki volt Etel és ki Messzi Gyurka? HENCEGÉS inkább, mint komoly fejre valló fordulat, hogy előszedünk egy fél mondatot — messziről dudát nyekerget valaki —, és megmondjuk ötvenöt év múltán, hogy a dudás ki lehetett. Mi értelme van amatőrként belekontárkodni abba, ami a kutatók földadata lenne?

A kérdéseket én tettem föl magamnak, felelek is rájuk. A szegedi irodalom röghöz kötődése ismert, Mórától származik az a gondolat is, hogy a valóság párnáján álmodik, aki itt írásra adja a fejét. Ma ezt a vidéket, azt hiszem, a szociográfia eszközeivel derítené föl az irodalom. Móra az ásatások hordalékából regényt csinált.

A búzamezőt a valóságból vette, de az éneket maga szerezte hozzá.



„SZIROMSZÉK” TÉRKÉPE

Expressz falevél

*Füzek csacsognak a
vizek csorba tükre fölött.
Nézi arcát a hold.*

*Dúdolod, mondogatod:
add el
a verset,
de magad ne add el.*

*Füzek csacsognak a
vizek csorba tükre fölött.
Nézi összetört arcát a hold.*

*Dúdolod, mondogatod:
add el
a verset,
az árát — meddig tart —
idd el,
de ne add fel.*

*Nézi törött arcát a hold:
vacogó teste fényinél
füzek csacsognak, összehajolnak.*

Lefelé vezető lépcső

*Theodore von Kármán, vágyis Kármán
Tódor 1963. február 18-án a washingtoni
Fehér Ház Rózsakertjébe igyekezett,
hogy átvegye az újonnan alapított
magas kitüntetést, a National Medal
of Science-t. Mikor egy lefelé vezető
lépcsőhöz érkezett, John F. Kennedy
elnök segíteni akart a nehezen járó.*

*tudósnak, aki így hártotta el:
„Elnök úr, az embernek, ha lefelé megy,
nincs szüksége segítségre, csak ha fölfelé.”*

*Az „Aki dudás akar lenni” parancsa szerint
lefelé megyek, le, le.
Jó uraim, lefelé megyek,
immáron a segítségre nincs szükségem.*



BULYÁKI ZSUZSA MUNKÁJA

[már minden éjszakámba belelobog hajad
s szénaboglyák üzennek...]

*már minden éjszakámba belelobog hajad
s szénaboglyák üzennek árvaságomért. mégsem
szerelemre kérlek: mint álmos csecsemő a semmi
kiszáradt emlőjén rugdalok
szeretni is szerethetnélek még —
szemgödrömben diót tör a halál dióban az öröklét
lakik. s meghalnak a hallgató nagy karosszékek
hajnalig. lekopott rólunk a szelíd meztelenség — fehér
ingedben ünnepel a szél. a szürkület lovai vízig
ereszkednek kortyolják az álmodók párás tekintetét
milyen romantikus ez s milyen kár hogy már nem vagyok
emlékeimre mint szédült kendő ráömlik hajad kinyílnak
benne a töprengő csillagok. ígérem magamnak békét
ígérek most földet a számba. szánkázó országban jégbe
vert fegyenchulla vagyok: embernek istennek mozdíthatatlan
(ébredlétünk érett körtéi szédülten hullanak eléd)
csak míg futsz a sóhajtó töltéseken mozdul szám s
fogaimban a kiirthatatlan rettenet. már idegen számomra
mi meleg és egyszeri. már idegen mi örök. valahogy idegen
az is hogy nem vagyok
medvét ajándékozó kedvem rajzolja köréd a tájat. lángok
közt állsz — lángokban állsz — hallgatsz és ragyogsz*

[már mindent megtehetsz velem csak szeretned
nem szabad. nagy kertben...]

*már mindent megtehetsz velem csak szeretned
nem szabad. nagy kertben laktunk mint egykoron
s te levágattad a hajad. gyümölcsseinkben akkor megrohadt
az íz asztalunkat széjjelverték az öngyilkos fák. a szélben
virágaid fekete emléke reszketett*

*: látod ma mindent megtehetsz :
velem mindent amit eddig soha — gyávaságom is melledig
emelheted. a világ úgyszólván nélkülem lesz olyan amilyen
utazni készülök valahol végleg ottmaradni valakinek
végleg ellopni a nevetését. megfejteni a zenében
szétáradó véres illatot megsímogatni e zenék árnyában csendben
felnövő szomorú férgeket. hegynek fölfelé jézustól kértem
tűzet (— hívhatnád akárhogy! arcom kendődben halálodig
füröszthetném —) de az istenek nem dohányzanak
csak szeretned nem szabad többé
patkányok szimatolják tétova lépteim orruk hintázó horgászdugó
a megáradt szemétben. mosakodj utánam a csontodig lelkedig
fertőtlenedj ha a sötétben kapkodva hozzádsáppadok
a függöny mögött végül ott állnak az árnyak ajtónkhoz vasalt
csizmák közelednek. kint a hold kél kéken s e látás
békében látás csöndben megéri a rettenet. megértsd a
villanypóznák reménytelen üzenetét: ne kutasd az éjszakában
eltűnteket: ne kutass engem sem magadban többé. mert
szívedbe tapos és megöl a sötét*

[semmi baj maholnap elmúlsz huszonnyolc éves megérsz amire a század fölnevelt...]

*semmi baj maholnap elmúlsz huszonnyolc éves
megérsz amire a század fölnevelt: a bárdrá: gondos
homlokod a poroszlók átverik szögekkel s mintha asszonyokra
visszagondolsz a pillangós diófás délutánra is
lehet kegytárgy lesz a toll amivel mindennapi kenyered
sem tudtad megkeresni a poharad melybe olcsó vizesbor jutott
s az ágyad honnan elköltözött az öröm s helyébe feküdtek
a vérrel élő könnyes állatok
? kinek tudnál még szépet mondani ?
a pálmafák itt virágoznak s itt nyílnak el ablakodban itt
szeretkezik a hajnal a halállal krokodil ásít
az előszobában s tarkódra vág az erkélyen a medve. vért
köpő buklikádat megértik-e még. bár már ez sem érdekel
ha megtudják egyszer kivel éltek szégyellik a méltatlan
bántásokat. elhazudják mindent megtettek érted. elmondják*

mással sem lettél volna boldogabb. s nem lettél volna
más ha lehattél volna sem. csak sátoros cigány ki
vonszolja magával világban a gondját költő kinek pohár bort
odalökni elég hogy a simogatás másoknak tisztán megmaradjon
maholnap elmúlsz. semmi baj
készülsz hogy nem marad utánad semmi. ködre vésted
testámentumodat mert csak hajnalonta jött el hozzád a nyugalom
az idő visszaveszi kölcsönadott árnyait tárgyait s a néhány
verseket. múlásod sem lesz majd betakarni mivel



POPOVICS TIBOR RAJZA

TÓTH BÉLA

Tiszajárás

37.

Olyan sötét a világ, ha eldobnám a kanalat, megállna benne. Ahhoz is kerek lehetne támasztani. Egy csillag föl nem hunyorít, egy tücsök meg nem szólal. Talpunk alatt a Tisza felszáradt sárgás göröngyei zörögnek. Csak a mesék világítanak. Az öreg tanító szava olyan verőfényt áraszt, látom, amiről beszél. Örömben hangosan nevetek.

— Hej, arany fejű, ereszd ide azt a ráncos homlokodat!

Az öreg meglepődik föllobbanásomon, pimasz tegeződésemem. Talán azt gondolja, az éj leple alatt valami jóféle szatmári szilvával élek.

— Leheljen rám, hogy nem a pálinka beszél magából!

— Ó, kedves mester, nekem soha sem kellett ahhoz innom, hogy a lelkesedés tatarja fölgyulladjon bennem. Egész életemben az emberben megbúvó szépet kutattam, s ha csak egy szikrányira rálelek, hát fölnyerítek, akár a tavaszi fűvellőkre eresztett csikó.

Biztató szavaimtól az öreg is tegezésre vált.

— Hát akkor, öcsémuram, honnét is jön ez a mester szó a szádra?

— Felénk mester úrnak szólították az arra érdemes iparost. De a tanítót, különösen a régieket, ha szerették, hát mestereztek. A mester nagy szónak számított. Mindennek, amit egy ember magában hurcolhat, s azzal a mindennel akárkinek szolgál. A mostani eszemmel tudom, hogy ebben a böcsülésben a lakosság böcsülése is beleburkolódzott. Talán az, hogy nem akármilyen árokparton szaladozó valakitől tanulták a tudományt. Mestertől. Első mesterünk a közeli Világos harcmezejéről menekült a falumba. Enni, inni kapott, s kicsi hajlékot a feje fölé. Sorkosztan élt. Háza hátsó szobája a tanterem, barnára öregedett ácsolt ajtója a tábla, megszáradt sárgaföld a kréta.

Attól kezdve nem élt analfabéta Dombiratoson. Hanem a mester neve elveszett a száznál is több évek forgatagaiban. Sírját gondozott borostyánfutó folyja körül. Fejfáján csak ennyi: Mester. A teljes nevét emlékezettel a legöregebb ember sem éri utol. Ha emlegetik, hogy azt, meg azt a szép öregapámat még a mester tanította, már nem tudják melyik.

Az az első mester! Hát melyik volna? Amelyik a világosi vészmezőről menekült!

Fejfáját a falusi kegyelet újíthatta vagy ötször. A megkorhadt, megmohosodott betűzetből egyik bognár ezt, a másik azt nem tudta kibogozni. Hazudni nem akart, se az okosat mutatni, így elhagyogatódott a név, maradt a Mester.

Szégyllem. Abból az ivadékból fölcsöpörödtünk könyvet búvárolók sokan. Meg kell találjuk a nevét, hogy teljes legyen az emléke!

Az én útitársam kilométerhosszan hallgat. Talán most is, ahogy nem először, megfordulhat a fejében, hogy hát óraé vajon hányan s mennyi ideig emlékeznek majd?

Az itt és most embere voltam mindig.

— Kedves mesterem, ha már így a középebe markoltunk a történelemnek, ugyan ne vedd tolakodásnak, de megtudhatnám sorsod fordulásait?

— Már vártam a kérdést.

1918-ban bocsátott el a szegedi tanítóképezde. Szép szavas biztatások s intelmek kíséretében adták kezünkbe az oklevelet, hogy nem uraknak megyünk, de a nemzet napszámosságainak, akiken egy falu rossz vagy elviselhető sorsa múlhat! És tanítunk akkor is, amikor a szánkat ki sem nyitjuk. Száz és ezer szempár ügyeli lépteinket, életvitelünk minden rezzenetét.

Hanem, református tájékról katolikus képezdebe kerültem, mert, hogy az elején kezdjem, a zsurki uradalomban születtem. Apám kovács volt a Forgács grófok árendába kiadott tanyájában. A bérlőt Gremespergernek hívták. Ott lakott a kastélyban. Ismerte a gyerekhadakat. Engem mint istentelen rossz kölköt sokszor elporolt. Azt mondta, megéremdemlem. Jó útra akart téríteni. Amikor odacseperedtem, hogy kikerülök a két butából, három ostobából, mivel az akkori nem muszáj öt osztályt így titulálták, apámat vallatóra fogta, mit akar a gyerekekből nevelni. Mit akart volna?

— Hollónak holló a fia, tekintetes úr — mondta apám —, s nagyon szerette volna, ha én is a szép csengésű üllő mellé állok.

A győzködésben persze a tekintetes úr akarata kerekedett felül, mivel még négy kisebb gyerek várta otthon a kenyeret. Egyik öcsém útban volt az árnyékvilág innenső partjaira.

Apám Gremesperger úrra hallgatott, ki füt-fát ígért. Kiruház, kitaníttat, adja értem a természetben járó juttatásokat. Jó kocsira való tiszta búzát, öt mázsa krumplit, harminc kiló dohányt, húsz liter pálinkát, tíz kiló mákot, mit tudom én mennyi pénzt könyvekre, irkákra.

Apámék akkor hitték el, hogy Gremesperger nem a levegőbe beszél, amikor a megfogadott tutajos román sleppjére berakodtunk egy augusztus végi hajnalon.

Isten, gyihó, eresztette el a lápot a högyös sipkás román, s öt napig csurogtunk. Az újszegedi fűrészgárnál kötöttünk ki.

Az intézet tudott rólam. Gremespergernek valamelyik rokona ott kurátoroskodott. Leveleztek. Jöttek eléem kis kocsikkal. Dunna, párna a pekvancaim között. Ünneplős ruha, téli humi, mert tudott dolog volt, hogy én a nagyszünetig innét el nem húzhatom a lábam.

Ugyan akkor sem húztam. Félig-meddig szegénynek minősítettek. Az intézet nyaranta hadiárvékat istápolat, akik a növendékek helyein laktak. Föltápláltuk őket testileg-lelkileg. Mikor kezdődött az iskolaév, az árvek visszamentek szülőföldjükre, gyámszülőkhöz, kit hová vetett a sors szeszélye.

Mi szándéka lehetett Gremespergernek velem?

Egy igen fölvilágosult zsidó ember volt. Öt évig sem bérlősködött, már fogadott egy félbemaradt tanítót. Hogy legalább tízig megtanítsa számolni a cselédeket meg a gyerekeiket. Már engem is az okított, de szegény annyira italossá vált, a bérlő elhatározta, hogy majd neveltet ő az uradalomnak tanítót. Szakembert. S épp a katolikus Szegeden.

A reformátusokat kemény nyakúaknak tartotta. Jobbnak vélte a katolikusokat?

Apámék nem rendeztek hitvitát. Az akkori világban a vallás csak a Miatyánk úristent adta kezünkbe útravalóul. Így aztán én úgy eltutajoztam Szegedre, hogy négy évig nem is láttam a szülőföldet.

Hanem, ahogy 1918 nyarán hazaérek, meg sem melegszen, megyek sorozásra. Irány Nagyvárád! Oda nem lehetett már akkor eljutni. Áradt visszafelé a sereg. Pár napi kóborlás után hazavetődök. Gremesperger meg indulóban volt Pestre. Engem a kasznárjára hagyott. Az meg úgy nézett rám, mint varjú az üres dióra. Csalódottan. Nem szeretett, hogy mekkora költségbe vertem az uradalmat. Apámék, ha hébe-hóba irkáltak nekem szóló levelet, nem felejtették el tudtomra adni, hogy a kasznár inkább a fogát hagyná kihúzni, mikor rakják évi járandóságomat a tutajra. Majd megbolondul a fájdalomtól. Irigyelte az örömeimet?

Amikor a kezére maradtam, augusztusban, tanítás még sehol, a bérem meg járt. Jött a kasznár, hogy neki a háborúba vonult emberei, béresei hiányoznak, álljak be szántani. Éltem a nyakukon eleget, hát most már én is segísem kicsit a kenyéradó gazdámot. Nem esett nehezemre. Gyermekkoromban minden állat értette a szavam. Játszásból hajtottuk a bivalys szekeret, az ökröket, s lovakat is. Szántani nem próbálkoztam soha, mivel az akkor használt vasgerendelyes ekét ki sem tudtam volna fordítani a barázdából. Megyek a kasznár után, ki a

megbarnult búzatarlókra. Akkor már nem nagyon volt épkezláb ember az igák körül. Öregek, asszonyok, gyerekek bajoskodtak az állatokkal, szerszámokkal. Mondom, számomra nem volt idegen az állat, s a velük való munka. De a tanítóképzőben is arra okítottak, hogy a tanítótól sokfélét vár majd az ember. Legyen gazdász, kertész, méhészt, gyékényszövő, kosárfonó, selyemtenyésző, műkedvelő, karvezető meg minden.

Két szép fehér ökör állt az eke elé fogva. Kérem a nevüket. Csáko, Bimbó. A puha homokosban két ökörrel is lehetett ugarolni. Fogom az eke szarvát, szólítom az állatokat: Cselő Csáko, hóha Bimbó! Az istenadták meg is fordultak, de a hajszos ment csáléra, a csálás meg hajszra. Kétfele indultak a vonóhorogtól. Nagynehezen visszatülletteztem őket, de az indító szavamra megint kétfelé indultak, akár a két vallású házasságok, amikor haragban vannak. Éreztem, hogy a kasznár kárörömmel toporog mögöttem.

— Hát ezt nem tanították abban a drága iskolában, kedves tanító uram? Hát maga majd hogy tanítja meg a mi gyerekeinket? Próbálja meg, köszönjön, emeljen kalapot ezeknek az aranyos marháknak. Mutakozzon be nekik! Talán akkor nekidőlnek.

Csakugyan, jutott eszembe, hiszen ismertem annak idején az egyik jókedvű ökröbérés szokását, aki reggelente kalaplevéve szólította kenyérkereső kedves társait. „Adjon isten jó reggelt, szép szemű ökröcskéim. Hát az egészségetekre szolgáljon az éjszakai nyugalom, ahogy jómagamnak is azt kívánom!”

Gondoltam, nekem sem esik le az aranygyűrűm, ha megkalapalom az ökröket. Eléjük lépnek, akkor látom, ezek nem a maguk oldalára vannak fogva. Szándékosan? A járomszög az állat szőrét vasszürkére festi. A tézsla keresztfája pedig csak simán kikoptatja. Ez a tanulság állt előttem, hogy rosszindulatból fordítva fogták be az ökröket. Talán, hogy csúfot üzzenek belőlem? Hanem kikapkodtam a járomszöveget, helyükre vezettem a jószágokat, az első szelíd szóra elindultak, mintha zsinóron húzták volna őket.

Szeptember elsején becsöngettem az iskolába. Tömegeltek befelé a gyerekek. Minek dicsekedjek, máig azt hiszem, az én kedvemért jöttek. A szülők ismertek kisgyerekkoromtól kezdve, nagyon várták, hogy a közülük fölcsöpörődött tanító mire megy ezekkel a bozontos, elvadult gyerekekkel.

Mert az én iskolás koromban némelyik pajtásomat úgy hajtotta tanító elé az anyja, ahogy kis borjút szokás a gulyára hajtani. A másik gyereket fülénél fogva vezették, a harmadikat bottal verték az osztályba, ahogy a szilaj barmot terelik a karámba. Hát nem volt valami nagy fogantatja az ilyen meggyőzésnek, mert az első órában, ahogy megnyílt az ajtó, hárman is szaladtak úgy kifelé, akár az idegenbe szorult kutyák. Csak a szelídebb emberrügyek kucorodtak a padokban, tarisznyájukba kapaszkodva. A tarisznya volt legfőbb jele iskolási mivoltunknak. Benne volt valami régi kalendárium, amelyik hurcolászott még néhány tiszta lapot, mellette egy istentelen nagy szelet kenyér vagy frissen illatozó görhe, pulicka. A szülő adott a csemetének útravalót, noha egy kurjantásnyira esett a cselédház a magtárból kialakított iskolától. Az elszökődött gyerekek nem mertek hazamenni, belebújtak a határi kazlakba, kit merre vitt a lába, csak annak a rettenetes tanítónak a színe elé ne kelljen kerülni. Némelyik bujdosót csak a hasa hajtotta haza a határból. Másnap a szülői szigor újra bekormányozta őket a terembe. Hanem maradtak el néhányan osztálytársaim közül, akik csak úgy karácsony táján tuszkurálódtak közénk. Nem volt oktalán a félelem. Mert ugyan ki a tudója annak, hogy hol csavarhatta meg az élet annak a jóraivalónak indult tanítónak a sorsát. Attól volt rúgott, hogy a tanulmányait nem fejezte be. De mintha ő maga sem lett volna egészen betetejezve. Tüskés bajsza, haragvó arca akkor is félelmet keltett bennünk, amikor a szavát sem hallottuk. Hanem amikor a szülők az első reggelen eltisztultak az iskola környezetéből, visszajött a mi tanítónk, de mi oda sem bojszintottunk neki. Bejött, levette a kalapját, kiabálva köszönt bele a nagy zsinatba. Bántuk is mi. Csak hadd köszöntgessen. Azért adja neki az uradalom a komenciót. Annyira örültünk egymásnak, annyira játszottunk, ettük egymás útravalóját, hogy másra sem ügyeltünk. Észre sem vettük, hogy a tanító kiment. Vagy igen? Mert még magasabbra srófólódott a kedvünk. Hiszen csak játszik velünk. Nekiestünk egymásnak. Összema-

rakodtunk egy kukacos szilván is. Egyőnk kis agyában sem fordult meg, hogy bizony a mi szüleink is köszönnek, ha nekik vakkantanak valami köszönésfélét. Vagy ha evés közben hoz oda valakit a lába, mindjárt kínálják, hogy faljon. Mi is kínálhattuk volna a tanítót. Kiment a tanító, kész mennyország az életünk! Föl a padok tetejére. Az egész osztály ott rendezi a futóversenyt. Hanem egy idő múlva jön ám befelé, hüvelykujjnyi vastag eperfavessző a kezében. A fölényesebbek fölneszeltek a látásától. Mi, igazi vad majmok csak szaladoztunk tovább, hiszer: mit nekünk. Ismerjük mi a vessző bátyjának, a botnak is a suhogását. Valahogy az is megfordulhatott bennünk, hogy ilyen sokunkat úgy sem tudna elverni. Mire mindőnkkel megismerteti a vessző szavát, ránk szakad az este. Este pedig nem lehetünk az iskolában! Hanem a bot öccse, az eperfavessző nagyot durran az asztal tetején. Összerezzenünk. Mindannyian úgy éreztük, hogy rajtunk csattant. Fájt. Dermedt csönd. Kit hol ért a zaja, ott merevedett meg. Levegőt sem vettünk, hogy most mi lesz?

— Amikor másodszorra az asztalra ütök, mindenki, ki a padban ül, hátra teszi a kezét, szeme sem rebben!

Durr! Mint a macskát látó egerek, surranva kerestük az ülőhelyeket.

— Jó reggelt, gyerekek!

Nem tudtunk, nem mertünk szólni. Durranás az asztalon.

— Amikor rátok köszönök, frissen fölálltok, köszöntök. Lássam!

Háromszor is gyakoroltuk. Akkor a tanító leült a székére, kiküldte Bagyula Jóskát, hogy az ő képébe jöjjön be. Köszönjön, és az osztály mutassa, mit tanult.

Kimegy Bagyula Jóska, azután három napig a szülei sem látták, félelmében úgy elbujdosott, még a tarisznyáját is a társai vitték haza. Azután kiment Sós Marci, a tanítót utánozva beköszön, de a kalapját nem emeli, csak a karimája alá bök, ahogy a hegyesedő legénykék szokták. Az osztály hahotázik, a pálcá durran az asztalon. Marci megújrázza a műveletet. De nem lehetett ám az szabályos, mert elkezdtük hangosan bírálgatni. Ez zavarta a tanítót. Megparancsolta, hogy aki ezután még egy szót szól, azt a szomszédja csördítse nyakon. Elszabadult a pokol. Hiszen mindenkinek volt szomszédja, mindenki beszélt. Osztogatták aztán a nyakleveseket. Kitért az általános verekedés. Durr. Fájthatott az asztalnak. A hátsó padokban ülő kamaszocskák annyira belemelegedtek az egymás felnyakalásába, hogy már nem is hallották a vessző szavát. A tanító előre vezette őket, s pillanatokon belül a hátsó felükön suhogott az intelem.

— Müüüeee! — sírta el magát a pedagógia egyik alanya.

— A szép szó nem ér semmit? Legalább érezd, ha nem érted!

Amíg a második kiskakas kapta az ígéket, az első hazaszaladt. Jött az anyja, mint egy földühített oroszlán, mintha az ajtó előtt hallgatta volna az eseményeket. Ordított.

— Hát tanító maga, vagy kutyasintér? Akkor üsse az én gyerekem, ha kenyeret ad a kezébe! Följelentem a tekintetes Gremesperger úrnál!

Az asszony elmentében, odakint is szórta az átkokat. A jelenetre beszaladt a tanító felesége.

— Te ember, mit művelsz ezekkel a gyerekekkel? Látod, az anya hogy tájtékozott, hát mit csinál akkor majd az apa? Azért a nyomorult háromszáz forintos évi fizetésért megöleted magad, mert valahol orozva leült.

— Legalább nem a spanyolnátha nyuvaszt ki, hanem a szent szakma oltártüzén...

A tanítóné asszonyság szava foghatott a mesteren, mert már reggel más volt körülötte a levegő. Még bajusza tüskéi is szebben simultak szája prémjére, arcán mintha enyhe mosolyok futottak volna át. Az eperfavessző munka nélkül támaszkodott a sarokban. Ahogy bejött köszönt, kórusban zúgtunk rá. Az idő szépen szaladt velünk, akár az olajozott golyó. A szabályokat megtanultuk. Ha nevünkön szólított, ugrottunk föl. Igaz, ehhez a nagy műveltséghez elhasználdott egy havi munkája is. Gyakoroltuk.

— Csitri Vendel!

Csitri Vendel éppen ásitott. Bámult, mint az áldozati bárány, meg sem mozdult. De azért

odaidomult, ahová a tanító akarta. És Vendel példáján nekünk is váltanunk kellett a nevünk hallatára, mert szelidkésebben ugyan, de néha munkát adott a tanító a segédeszközének.

Hanem úgy a nagy szent békesség, a karácsonyi ünnepek táján már kevéske simogatást is kapott egy-egy ügyesebben mozgó, paraszas szemmel figyelő gyerek. Közöttük lehettem én is? Persze a simogatás úgy esett, hogy a fejünkön felejtette a kezét. De jól esett. A ló is megérzi az ember keze melegét.

Később, mint tanító, nagy hasznát vettem én egykori mesterem tanításának. A saját bőröm tapasztalása alapján tudtam, mit szabad, mit nem.

Ahogy összeszoktunk, éreztük, hogy fölsüt a kedvünk napja. Az iskolabeli változást megtudták a szülők is. Örülhettek, hogy nemcsak a vessző tanít bennünket. Örömüknek a jele is megmutatkozott lassan.

Az uradalmi kertész fia, Köles Pista karácsony böjtjén beállított egy kék kendőbe takart valamivel. A tanító az asztala mellé ült, levegőt vett, hogy na, Köles nyújtotta a kezét.

— Mit akarsz, Pista?

— Tiszteli idesapám a mester urat, egy üveg piros bort küldött.

— Köszönöm, fiam — illetődött meg a tanító —, nem érdemlem én azt, hiszen néhány-szor elporoltam a hátsó fertályodat.

— Idesanyám is azt mondja, de idesapám azt tartja, hogy érdemli-e a mester vagy sem, a bor úgy is olyan savanyú, hogy azt a kutya sem inná meg!



SOMOSKŐI ERIKA GRAFIKÁJA

LENGYEL ANDRÁS

Radnóti Miklós ismeretlen öninterjúja

Az alább közlésre kerülő, mindeddig ismeretlen és kiadatlan Radnóti-öninterjú Buday György (sz. 1907) grafikusművész Szegeden őrzött fiatalkori irat- és levelezésanyagából került elő. Ez, mint a dokumentumegyüttes egyéb, Radnótira vonatkozó darabjaiból kitetszik, az *Újhold* megjelenése előtt, a kötetet mintegy beharangozandó készült s a Somló Béla cég kiadásában, Nyilasi-Kolb Jenő szerkesztésében megjelenő *A Könyv* című lapban jelent volna meg. A kézirat, mely végig Radnóti kezétől származó úgynevezett autográf kézirat, nincs datálva s ránk maradt formájában — bár a költő mindent elmond benne, amit akart — nem is befejezett, kész mű. Végleges formájának kialakítója, a „körítés” megszerkesztője s az egész interjú „névadója” (azaz a szerzőség vállalója) a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának akkori titkára, Gerhauser Albert lett volna, ő azonban — Radnóti kifejezett kérésére — sem fejezte be a kéziratot. Radnóti Budayhoz írott leveleiből tudjuk, a ránk maradt szöveg 1934. december 27. körül még nem volt készen. Elkészültét a költő egy keltezetlen, de valószínűleg december 26-án írott levelében csak pár nappal későbbre ígérte: „két három [így!] nap múlva azt hiszem küldöm az interjú anyagot is, de Berci [= Gerhauser Albert] ha elkészítette küldje először el nekem.” Ezt az ígérteit, úgy tetszik, be is váltotta; Budayhoz írott újabb, 1934. december 29-én postára adott leveléhez már az interjút is mellékelte. Mivel e levelét expressz adta föl s az interjú megjelenése a kötet miatt sürgetőnek látszott, föltelelezhetjük, hogy ez a december 29-i dátum egyben az interjú megírásának, tehát keletkezésének is dátuma.

A nyilatkozat, a tervek szerint, Radnóti portréjával (fotó, esetleg rajz) jelent volna meg. Ezt a költő kétszer is szóvá tette. December 26-i levelében így: „Fényképről csináltassak klisé? És hol?” Három nappal később pedig így: „Kolb csináltatja a klisé? Azt írod, vigyem föl a rajzot vagy fényképet.”

Sajnos, az interjú — e nagy tervezetés ellenére — valamilyen, e pillanatban tisztázhatatlan oknál fogva mégis kéziratban, „befejezetlenül” maradt; *e fontos önvallomás soha nem látott napvilágot*. Kéziratát is csak Buday György gazdag gyűjteménye, e fölbecsülhetetlen értékű irodalom- és művelődéstörténeti kincsestár őrizte meg számunkra.

Közlése — „külalakja” miatt — némileg ma is gond. A leírt szöveget ugyanis Radnóti nyilvánvalóan csak váznak, nyersanyagnak szánta, csak a számára lényeges dolgokat írta meg, ugyanakkor *a végleges szövegre vonatkozó intencióit félig-meddig magába e nyersfogalmazványba építette bele*. A kézirat ennek megfelelően *kéthasábos*; az interjú tulajdonképpeni szövege, Radnóti önmagához intézett kérdései és erre adott válaszai a jobb oldali hasámba kerültek, a bal oldali hasámban pedig a Gerhausernek szánt intenciók, aféle pro domo följegyzések vannak: egy levél Gerhauser Alberthez (ezt Radnóti akár külön lapra is írhatta volna!), valamint néhány megjegyzés, „Berci” mit s hogyan csináljon a szöveggel.

A „kézirathű”, *kéthasábos* szedésű közlésnek még szövegkritikai igényű kiadás esetén sem volna értelme; a mechanikus reprodukció csak zavarná az interjú olvasását. Önkényesen azonban nem hagyhatunk el semmit a kéziratból, így a következő eljárás látszott a legjobb-

nak: előbb a Gerhauserhez írott levelet adjuk, majd külön a „lényegét”, az interjút, végül, jegyzetszerűen a bal oldali hasáb följegyzéseit. De hogy az interjú és a följegyzések eredeti kapcsolatát is megőrizzük, a megfelelő szöveghelyeket jegyzetszámmal azonosítjuk.

Tehát:

1. (Radnóti levele Gerhauser Alberthez)

Bercikém, a kérdéseket Te fogalmazd meg, „?” jelöli mindig a helyét. Egy-két helyen a kérdést is beírtam. Előre és a végére írhatsz valamit, a helyet, ahol az interjú történik, vagy mit tudom én, amit akarsz. Ha nem fáraszt. És ha kész, küldd vissza nekem, majd én fölviszem Somlóhoz. Lehetőleg gépelve. Ha Te akarod küldeni, akkor is küldd el nekem, látni szeretném előtte. Te írd alá. Remélem megfelel. Előre köszönöm. Öllelek szeretettel.

Miklós.

U. i. Ha valami nem jó, húzzatok. Nem tudom, így gondoltad-é?

2. (Az interjú):

?

— Művésznél sohasem fontos az élet. Egyre kevesebbet árul el és egyre kevesebbet árulhat el. Annyi fontos belőle, amennyit sikerül átmentenünk a művészetbe.

Átmentenünk?

Furcsállod a szót? Igen, átmenteni. Persze a viszony nem ilyen egyszerű. De ez messze vezetne. Tehát kérdezz.

Születnél?

1909-ben Budapesten. Anyám belehalt a szülésbe. Azért említem, mert sokáig gyötört kamaszkoromban ez. Ma már nem gyötör. Sőt talán erőforrás is számomra bizonyos értelemben. Aztán meghalt az apám is. Tizenkét éves voltam...

Ki nevelt?

Senki. Nagyanyám öreg nényjéhez kerültem akkor, akit én neveltem tizenkét éves korom óta. Az evést, ivást és tanulást egy tehetős nagybátyám tette számomra lehetővé. És teszi még ma is. „Nehéz” kenyér, mert sajnos oly távol vagyunk egymástól, mint két közeli rokon szokott. „Költő a családban”, hisz ismered ezt. Ritkán és suttogva említenek, mint a jóvátehetetlen bűnöket szokták. A középiskolai évek sötét és rossz emlék. Kereskedelmiből érettségizem. Utána egy évig technológia Csehszlovákiában, „praktikus” pályára készülök. Hazajövök, magántisztviselő vagyok. Durva gazda, munkaidő: amíg a felsőbb hatalmak jónak látják dolgoztatni az áldozatot. Többször kirúgnak, visszavesznek. (1) Két és fél évig bírom a poklot. Aztán egy este beverem a tollat az íróasztal lapjába. A toll remeg. Nézem. És felmerül bennem a tanárság gondolata. Viszonylag kevés munkaidő, sok vakáció és „hivatás”. Menteni akarom a költőt az élettől. Ez a kettő nem összeférhetetlen. Ekkor azt hiszem még, hogy létezik tanári állás, vagy létezni fog, amikor végzek. Egy év alatt leteszem az összes különbözeti- és osztályvizsgákat és megszerzem a reálgimnáziumi érettségét. Utána egyetem, öt év Szegeden, közben Paris. Más nincs. Az egyetemen robbanó viták, szemináriumi csaták a szellemtörténet zászlaja alatt. Munka Sík Sándor „privátszemináriumában”, a nagy professzor lakásán, tea mellett, füstben, ahol négyen dolgoztunk Baróti Dezsővel, Ortutay Gyulával és Tolnai Gáborral. Sík Sándornak sokat köszönhetek. De hisz ezeket az éveket megírja majd valamelyikünk. Jelentőségében vetekszik ez a szeminárium Négyessy híres „stílusgyakorlataival”. És a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma, mely szintén történelem már. Az építő, folyton fejlődő közösség s az egymást építő barátok. Egy nemzedék élcsapata... Egy nemzedéké, amelyiknek egyedül kell megvívnia a harcát, nyakán egy közeli, de mégis más, gyökeresen más nemzedékkel. Egy nemzedék, akit nem segít senki. Az úgynevezett első Nyugat-generációból egyedül Ignotus nyújt segítő kézsorítást levelekben és cikkekben. Olyan nemzedék vagyunk, mely sok rúgást kap és minden lépést előre harccal és csellel szerez meg. Edzett és szívós. És ez a nemzedék hálás lesz a segítésért és a rúgásért bosszúálló.

?

— Nos igen. A magyar irodalom doktora vagyok. Fontos ez?

? (Itt írhatasz arról Bercikém, hogy nálunk sajnos nem dúl az intellektualizmus, a gatyá fontos és a tudatlanság több mindennél. Valami ilyesmit!)

Poéta doctus? Nem tudom. Ha Csokonai és Arany poéta doctusok, ha az anyag természetének és törvényeinek tudományosan megalapozott ismeretéről és tudatosságáról van szó, akkor az vagyok. De ez feltétele minden igaz művészetnek.

?

Az Újhold hatodik könyvem. Öt verseskönyvem volt. A Pogány köszöntő 1930-ban, az Újmódi pásztorok éneke 1931-ben, ezt elkobozták, a Lábadozó szél 1933-ban a Művészeti Kollégium kiadásában és az Ének a négeréről, aki a városba ment. És egy kísérlet, egy formatörténeti esszé Kaffka Margitról, szintén a kollégium kiadása, ez volt egyben bölcsészdoktori értekezésem is. Az ember haláláig egy művön dolgozik. Ezek a könyvek állomásai az oeuvrenek, az életműnek. Melyik a legkedvesebb könyved?

Mindíg az utolsó. Most az Újhold. A művész, hogyha nem ragad meg valahol az úton, akkor továbbjut az anyaggal való harcban. A mű a megvalósulás. Úgy érzem, továbbjutottam újra a küzdelemben. És külön öröm számomra, hogy Buday György díszíti ezt a könyvem. Buday György... róla nehéz beszélnem így. Harcostárs és művészetében közeli rokonomnak érzem... de hagyjuk ezt. Róla nagy tanulmányt készülök írni úgyis.

A tanulmányról jut eszembe. Tudományos tervek? Készülsz valamire?

Igen. A forma és a világnézet problémájáról szeretnék hosszabb értekezést írni. Néhány hozzáférhetetlen könyv és nyugalom kellene hozzá. Egy folyóiratban már vázlatát adtam ennek. És van két-három esszaytervem is.

Hírek keringtek arról, hogy a tanácsadó testület egy reprezentáns tagja jelölt az ideai Baumgarten díjra. Igaz? (2)

Szó szerint igaz. Jelöltek. És minthogy fiatal is vagyok, várni is lehet tőlem egyet-mást, lehetőséget nyújtott volna a munkára... tehát természetes, hogy nem kaptam meg.

Tervek?

Nézd, az Újhold szimbólum is. Lezárása egy korszakomnak és egyben kezdet is. Az újhold növekedni fog. Szeretnék nem éhenhalni az asszonyommal, szeretném, ha meg lenne számomra a munka lehetősége, magyarul: dolgozni szeretnék, ez pedig az éhenhalással függ össze. És várok valamit, amit valamennyien várunk. (3)

....

Szimpatikus befejezés következik.

3. (Radnóti megjegyzései a szöveghez):

(1) Bercikém, itt kénytelen vagyok a valóságon változtatni. Az okok ismertek.

(2) Te már tudod Berci, hol kell belevenni frissítődül, hogy „elgondolkozik”, „gúnyosan mosolyog” stb vacakokat!

(3) Ha valamit még mondanom kell, mondassátok velem.

*

Végezetül érdemes megjegyezni, hogy az interjú — bár nyilvánvalóan gyorsan készülhetett — nem alkalmi rögtönzés eredménye; a benne foglaltak a költő kiérlelt véleményét tükrözik. Voltaképpen kidolgozott önarckép ez; ezt akarta önmagáról az irodalomnak átadni. Baróti Dezső az 1957-ben kiadott ún. Radnóti-képeskönyvben közölt néhány részletet a költő naplójából (64., 102. lap). E részletek — nagy meglepetésre — szinte szó szerint megegyeznek az interjú némely részletével. E pillanatban — nem lévén kiadva a Napló teljes szövege — sajnos nem lehet megállapítani a két szöveg, a napló és az interjú egymáshoz való viszonyát. Nem tudjuk, vajon az interjú a naplóból készített kivonatok összeszerkesztése-e, vagy éppen ellenkezőleg: a költő az elkészült öninterjú szövegét, gondolatait építette bele naplójába. De akárhogy van, annyi bizonyos, az itt is, ott is fölbukkanó részletek fontosak voltak a költő számára. Nekünk is fontosnak kell tehát tartanunk ezeket.

A dokumentum közlését dr. Buday Margit és Radnóti Miklósné szívessége tette lehetővé.

„...Látni és láttatni is...”

NAGY LAJOS A FILMRŐL

„A gép sugarát kereken veti, képköre fénylik a sik lepedőn, / mindjárt, szívem, új színek és alakok lovagolnak a fénylegezőn, / olcsó s remek élvezet összecsoválni e gyors jelenéseket itt...” — meglehetősen közismert Babits Mihály *Mozgófénykép*-verse, amelynek időmértékes lüktetése-kattogása „a XX. század művészetének”, a filmnek lenyűgözően suta alkotásait s az első vetítőterem hangulatát kívánta földélni az olvasó képzeletében. A Nyugat 1909-es évfolyama közölte először a két-három évvel korábban írott költeményt. Az induló folyóirat munkatársai közül korántsem Babits volt az egyetlen, akit megragadott a „friss csoda”, a „technikai művészet” bűvereje. Ő érzékeny-fájdalmas stíljátékkal áldozott a később majd oly sok sztár diadalában mindig újraszülető moziművészetnek, Karinthy Frigyes — írásai tanúsága szerint — főként a „trükk” érdekelte a dologból, a költő-filozófus Balázs Bélában már készüldött a nagyhatású filmesztéta. Csupán az első Nyugat-nemzedék tagjainál maradván is folytatható lenne a példák sora.

Nagy Lajos, kit a szeszélyesen sokoldalú érdeklődés jellemzett, ugyancsak korán lett a film lelkes híve. Mint levelezéséből kiderül, kevéssel első novellájának megjelenése (1907. december 8.; Népszava) után már *mozgófénykép-dráma* írásával próbálkozott, s bár művét az ismeretlen megbízó nem fogadta el, további kísérletezésre buzdította a szerzőt.

A születőfélben levő, máig olyannyira jellegzetes filmmitológia isteneinek és félisteneinek nevével gyakran találkozhatni Nagy Lajos nem filmtárgyú publicisztikájában, sőt szépirodalmi alkotásaiban is. Amiként a sokat emlegetett Einstein a modern világkép megtestesítője volt számára, s ahogyan Freud nevének gyakori leírásával a modern tudomány szellemiségét akarta érzékeltetni, úgy utalt nemegyszer Chaplinre is. A naiv talpraesettség, az emberi gyarlóságokon is úrrá levő, elpusztíthatatlan életösztön emblematikus figuráját látta benne: az individuális szabadságvágy jelképét. A húszas évek végén gyakorta érvel Eizenstein nevével és a „Potemkin-film”: az 1925-ben készült híres *Patyomkin páncélos* nagyszerűségével. A rendező művészi tisztessége, társadalomkritikus bátorsága, a film tökéletesnek tetsző erőnei újra és újra visszaadták a becsületet alkotó munkába vetett, meg-megingó bizalmát. Egyszer-egyszer híres filmszínészeket is említ, bizonyos stílusok (és bizonyos ízlések) képviselőiben: Ramon Novarrót többek között.

A Nyugat 1911. 4. számában *The Boxing Match* címen rövid cikket közölt a némafilmről. A Johnson—Jeffries nehézsúlyú ökölvívó-mérkőzés híradó-felvételei kapcsán a rögzített események utólagos hatásának sajtószerszerűségről értekezik. Nagy Lajos a súlyozástól a birkózásig a nehézatlétika valamennyi ágában az erő- és jellemfejlesztés pompás lehetőségét szerette, kivételes izomzatú férfivá „gyakorolta” saját magát is, érthető tehát, hogy a száz kiló feletti óriások ádáz csatájáról lelkesedéssel, sportemberi hevültséggel szól. Tétován bár, de már most a dokumentatív és a művészi leképezés összefüggéseit fejtegeti. Fontosabb, terjedelmesebb filmcikkei ugyanezt a kérdést fogják elemezni tizenöt-húsz esztendő múlva. Nem véletlenül. Nagy Lajos a művészi munkát a valóság dokumentálásának tekintette. A felnövekvő filmművészet egyes (valóban értékes) alkotásaiban saját programjának elvi igazolását lelte meg, s

A száz éve született Nagy Lajosra emlékezünk e tanulmány közlésével.



technikai vonatkozásokban is ihletet, példát nyert az ábrázoláshoz. Ez a tény, a kapcsolatok kibontásának hasznossága indokolja filmtárgyú írásainak részletesebb vizsgálatát. Csupán néhány cikkről van szó: Nagy Lajos csak alkalmilag, rendszertelenül szegődött valamely művészeti ág kritikussává. Mint bíráló, esetlegesen kapott, sokszor véletlenszerűen vállalt feladatok. Zilált egzisztenciális viszonyai sem tették lehetővé az állandóságot. Alkata sem erre predesztinálta. Kíváncsisága könnyen föllángolt, indulata hol itt, hol ott keresett célpontot — válogatta vadászterületeit. Pályáján olykor megsűrűsödnek, aztán viszont eltűnnek a színikritikák. Az ifjúságában festőművészi és operaénekesi karrier álmát is dédelgető Nagy Lajos megmependíti a piktúrával, szobrászattal kapcsolatos véleményét (novelláiban szívesen formált festő-alakmásokat önmagáról), ünnepel „énekefenoméneket”, vendégszereplésük alkalmából. Egy időben szorgos rádióhallgató; e tárgyú írásai közt legérdekesebb a *Dicsérjük vagy ócsároljuk-e a rádiót?*, 1941-ből. Irodalomkritikusként több tucat könyvre terjedt ki bíráló figyelme, ám amit e műfajban papírra vetett, az is esetleges. De csak a választása — a véleménye sosem. „Kritikái következetesen alkalmazott esztétikai elveken alapulnak. Mik ennek az esztétikának alaptörvényei? Mindenekelőtt az, hogy a legrutinosebb művészkedés sem pótolhatja a mű igazságát, hogy teljes értékű műalkotás csak az lehet, ami igaz is” — írja róla a cikkeket összegyűjtő, és két kötetben, válogatva közreadó Gordon Etel. Nagy Lajos született bíráló — a bírálat alkalmasan a kezére álló véleménynyilvánítási forma. Ha másról ítélt, legalább felerészben akkor is magáról ír: önmagát jellemzi, boncolja a látott, olvasott mű fényénél. Kritikái áthágják a megszokott műfaji korlátokat: a hagyományos ismertetés, a satírizáló sajtószemle, a lírai forróságú önvallomás, a harcias vitáit, a paródiába átcsapó élménybeszámoló, a pontokba szedett kérdés-felelettel érvelő kiskaté vonásai keverednek bennük. XX. századi nagy íróink és költőink szinte mindegyike kialakította a maga szuverén kritikátípusát, Ady perzselő vagy hamvasztó „egyflekkeseitől” Babits meditatáló margójegyzetein, Móricz vastag színnel föl vitt rajzain, Kosztolányi vízfestményein, Németh László katedráról hirdetett szigorú igéin át Illyés Gyula hajónaplójának mélységet, sebességet, szélirányt oly pontosan regisztráló följegyzéseig, Déry Tibor biztos bokájú botladozásaiig. Nagy Lajosnak is közelükben van a helye.

Fontosabb írásai sorából a *The Boxing Match* (1911), az *Iskolás elmélkedés a filmről* (1927), „*A nagyváros szimfóniája*” *Budapest*en (1928), a *Mit tesz velünk a film* (1933) foglalkozik közvetlenül, s a *Néhány szó már nemcsak a filmcenzúra túlzásairól* közvetve a filmművészet kérdéseivel. Az utóbbi kivétellel mindegyikben arra keres feleletet: „*mi a film ma*”; mi a film „legbensőbb lényege”. Válasza kettős, ellentmondásos. Egyfelől — „elméletileg” — a filmben fölismeri és méltányolja a „komoly művészet” eshetőségét. A film „irodalmi és képzőművészeti elemekből adódó, az időbeliséget — ami eddig csak elbeszélhető volt — a látáson keresztül, tehát a szónál intenzívebben, mert érzékien közlő, lélekbe vető alkotás. A film e tulajdonságával a szóbeli elbeszélésnek is, meg a képi ábrázolásnak is áttöri bizonyos korlátjait, mindkettőt tehát kiteljesíti. Új, korszerűbb, jövőbehatóbb mint minden eddigi művészet.” A filmművészet „felsőbbrendűségének” hirdetése a szakirodalomban is jó ideig kísértett, a nem szakember Nagy Lajosnak így nincs mit szégyenkeznie, amiért maga is két másik (és csak e két másik) ábrázolásmód kissé mechanikus összegzésének véli a filmet. S nyilvánvaló, hogy a jó művészet valamennyi ága, a maradandóan értékes alkotás összes produktuma pontosan annyira új, korszerű és jövőbeható, mint a technikai apparátusa és dinamikus fejlődése miatt „legmodernebbnek” látott film. Az *időbeliség* támasztotta gátak (részben persze látszólagos) ledöntését kissé „irigylő” is az író ember a mozgóképet fotografáló embertől. A húszas évek végén, a harmincasok elején írott Nagy Lajos-novellák, később a *Kiskunhalom* (1934) és a *Budapest nagykávéház* (1936) körképének egyidejű epizódokat egymás mellé rendelő *szimultanizmus*ában nyilvánvaló a film vágástechnikájának inspiráló hatása. Az úgynevezett „új tárgyiasság”-nak az avantgardizmushoz sorolható, tendenciájában legalább háromféle kifutású irányzata, mely a német expresszionizmus, s így az 1920 körül virágzó német expresszionista film mellett nőtt föl, ismerte, alkalmazta és közvetítette is a „filmszerűnek” nevezett írásmó-

dot (maga a kifejezés több jelentéssel is bír: mással-mással a szerkesztés, a stílus, az íráské-
stb. szintjén, s máig erősen vitatott). Nagy Lajos ösztönösen, később tudatosan is orientáló-
dott a *neue Sachlichkeit* felé. Mivel az „új tárgyiasság” visszahatás, tagadó válasz az exp-
resszionizmusra, szimultanista elbeszéléseinek nagyobb része mintha higgadtan lassú, kímélet-
lenül minden zúgba betekintő kameramozgással pásztázná a valóságot. A novellák egy kisebb
része viszont még az expresszionizmustól öröklő pergőbb ritmusát, feszültségét, a nyelvi kö-
zegekben érvényesített montázstechnika sajátosságait. A filmszerű szövegalakítás nem kötődik
kizárólagosan egyik „izmushoz” sem.

A film forradalmasítja a művészet egészét — gyakorlatában azonban egyelőre mégis a re-
akció, a tömegek félrevezetésének, „megmérgezésének” eszköze — állapítja meg másfelől
Nagy Lajos 1927-ben. „... az én írásaimon a legelsőtől az időbeli legutolsóig végigvonul vala-
mi egységes, valami jellemző — nevezzük ezt szemléletnek; de viszont mindazokon a filmda-
rabokon is, amiket valaha is láttam, végigvonul ugyanilyen vaskövetkezetességgel valami egy-
séges, valami jellemző —, nevezzük ezt is szemléletnek. Ez a két szemlélet pedig: tűz és víz.
(...) Akár szerelmi, akár más történetet nyújt a film, hol van a hasonlóság a filmbeli ábrázolás
és a valóságos élet közt? A distancia sokkal nagyobb, mint akár csak a polgári irodalomban.
Például a szerelmi történetekben a film hazugul idealizál, a valóságos élet pedig pénzproblé-
máival keresztülgázol a szerelmen. (...) Itt megjegyzem azonban, hogy minden kellemetlen
igazságot a leggondosabb körültekintéssel sem lehet elsikkasztani, így például a filmdarabok-
ból kiderül, mennyire léhűtő és munkakerülő a gazdagok egy részének élete. (...) Keresem az
igazi gaztetteket, nemcsak azt, hogy az éhező kenyeret, a fázó fát lop. (...) Akarom látni a
börtönöket, a közkórházakat, a csatornákat és a csatornatisztítót, mint társadalmi életünk
miniatűr pillérét. A bányász és a kubikola munkáját, életét és a heti bérfizetést. Vagy a csapszé-
keket. De nem mint a gonoszoknak beállított tolvajok és zsebmeteszők tanyáját, hanem mint a
műveletlenség és lelki nyomor vámszedő intézményeit. Nem akarom látni a svéd királyt Spa-
nyolországban, sem máshol; sem Rockefellert golfozni, sem a mecklenburgi herceget tenisze-
zni. Nem, unom, nem érdekel.” A *Három magyar város* (1933), a *Kiskunhalom*, A *Jalu álarca*
(1937) majdani írója, a kispikai pályája csúcására érkezett novellista szemléleti meggyőződése
kiált ezekből a sorokból. A — jogos — osztályszempontot dühödten érvényesítő egyoldalúsá-
ga ellenére is váratlan aktualitással fogalmazva meg a ma oly jelentékeny szerepet betöltő va-
lóságfeltáró, dokumentarista filmiskola egyes célkitűzéseit. A bontakozó szociográfiai iroda-
lomhoz, a népi írók törekvéseihez (annyi más út mellett) nem csupán a *Kiskunhalom* ösvénye
vezetett, de az ilyesfajta, kendőzetlen tényeket követelő tartás is.

Vagy csak — ahogy azt kimondatlanul is sokan vélik — a naturalizmus neveltjeként in-
dult Nagy Lajost karakterizálná a heves indulat? A Walter Ruttmann *Berlin — Egy nagyváros*
szimfóniája című, 1927-ben forgatott filmjét méltató tanulmány befejezése világosan cáfolja
ezt az állítást. „... a valóság nem fotografálható, ezt meg kell koncipiálni és eljátszani, szóval
megteremtteni — ez aztán fotografálható — írja Nagy Lajos —. (...) Naivitás azt mondani a
»naturalista« regényre, hogy az az életet »fotografálja«. Mintha bizony Zola a *Germinal* bá-
nyájába leszállt volna a föld alá, s ott húsz napon át gyorsírással jegyezte volna, amit Catherine
és Etienne beszéltek. Nem, ez nem fotografálás, hanem művészi alkotás, valóbb — mert
élő — a fotografálásnál. A valóságot még ha fotografáljuk is — lásd filmkészítés! —, terem-
teni kell.”

Ruttmann filmje — kimutatta már a szakirodalom — erősen hatott az íróra: az úgyneve-
zett *keresztmetszetfilmek* e prototípusa sikerével igazolta a születő úgynevezett *keresztmet-*
szet-novellákat. Nagy Lajos nem vette észre a szimplán szimbolikus analógiákkal, erőltetett
képsorokkal is élő film fogyatékoságait (illetve nem az igazi fogyatékoságokat vette észre,
mondván, „ábrázolásnak sem szuperlatívusz ez a film”, noha „még soha nem láttam ilyen ki-
tűnő filmművet”). A képkockákat földidézve menti át mondataiba a vetítés élményét, a film
emlékét: „... azzal kezdődik, hogy vonaton robogunk Berlin felé. A vonatot nem látjuk, mi
ülünk benne. Az egész nézőtér mint egy óriási kupé rohan előre, s a külvilág mintegy a levegő-

ben úszva röpill mögénk, föld, fák, telefonpóznák, drótok, verébraj, sínek, árbcok, szemaforok, álló vagonok, távoli épületek, fatelepek, kerítések, reklámfeliratok stb. stb. (...) Megérkezés — egymás után következő váltakozó képeken keresztül egészen lelki élményszerűen —, pályaudvar, mozgás lassúdása, megállás, füstölgő gép, fáradt kerék, vidám várakozásteljes kiszállás, hajnali néptelen utca, derengés, toronyóra ötöt mutat, falak mögött megsejtett alvó, ébredő élet, leeresztett rollók, nyugalmas falak, a szél egy selyempapírdarabot sodor hullámos libegő mozgáson keresztül a flaszteron, egy kövér nagy macska az első organikus élőlény, rendőr kutyával, üzletek feliratai, ígéretei a nappali mozgásnak, tevés-vevésnek, ébredő felbukkanó emberek, munkába indulók, frissek, szürke gyárkapu, bevonulás a kapun keresztül, villamosok indulása, élénkülő forgalom, autók, sok-sok ember, iskolásgyerekek, gépek indulása stb. stb.” Leltárszerű a fölsoroló áttekintés, a megismételt *stb.*-k is tanúskodnak a keresztmetszet-technika érdekes-hatásos, de végső soron reménytelen s kissé mechanisztikus enciklopédikuságáról, extenzitászavágyáról. A *Kiskunhalom* bátran épít majd ugyanerre az egy napba sűrítő megoldásra, de szerencsére az eleven élettől mindenütt átjárva, s az esztétizáló mesterkélttség nélkül, amely vívmánynak tetszhetett a maga idejében, de ma már nehezen viselhető ballasztja Ruttmann filmjének.

Nagy Lajos a szimfónia dallamát hallotta ki, talán tisztább zengéssel is a valóságosnál. Kassák Lajos — akinek 1927 decemberében a Nyugatban publikált *Az abszolút film* című értékelésére Nagy Lajos is hivatkozik — a festő szemével a „vizuális szerkezetet” vette észre. „A vásznon világos és sötét foltok, horizontális, vertikális és diagonális vonalak egymásmellettsége, egymást metszése történt a kinotechnika legtökéletesebb formájában, mesetartalom nélkül. (...) A *nagyváros szimfóniája* véleményem szerint a legfilmebb film, ami eddig a közönség elé került. Elgondolásában nem szinpadí játék, kivételében nem műtermi fényképezés. Akik eddig nem lévén megelégedve a filmgyárak produkcióival, úgy gondolták, hogy a mozinak az irodalom felé kell orientálódnia, azok ennek a filmnek a megtekintése után könnyen beláthatják lényegbeli tévedésüket.” Nagy Lajos és Kassák alkotói útja között kevés számú összefüggést mutathat ki az irodalomtörténet, noha szemléletükben, elkötelezettségükben akadtak rokon vonások, sőt személyiségük sem volt végletesen különböző. A *nagyváros szimfóniáját* megítélve egyetértenek. A (némiképp túlbecsült) ideológiai tartalom, a művészi öntörvényűség emelte magasra a film értékét. Nagy Lajos számára — s általában is a baloldali értelmiség számára — a húszas évek végének egyik fontos élménye volt Ruttmann műve (ugyanaz a filmtanulmány Ernst Toller *Hoppla wir leben!*-jét és Fjodor Vasziljevics Gladkov — tudomásunk szerint Nagy Lajos által akkor csak elmesélésből ismert — *Cementjét* állítja a film mellé, „a haladó szellem” „hatalmas megnyilakozásai” közé). Kassák még a „Potemkinnél” is többre tartja, mondván, „filmszerűbb”. Mindkettőjükre jellemző lehetett Nagy Lajos megállapítása: „Úgy látszik, mintha döntő fontosságú lenne, hogy én akarom az igazságot, látni és láttatni is, mondhatnám dobra akarom verni az igazságot, s amint néztem a filmet, keresem a szolidárisakat. Pedig zavaró halk röhejt is hallok...”

A *Mit tesz velünk a film* megírására a filmipar negatívumai serkentették 1933-ban az egy évvel korábban kapott Baumgarten-díj viszonylagos biztonságából éppen „kicseppent” szerzőt. S a kérdőjel nélküli, állító kérdésben ott a válasz: a film becsap, butít. Legalábbis a hirdető, ami csupa remek, szép dologról tudósít, s ha véletlenül a népet is lefilmezi („Búcsú az Erzsébetvárosban”), akkor „a nép nyűzsög, nevet, vidám, rikoltoz és jojzók”. Legalábbis a „militarista filmek”, amelyeknek száma riasztóan gyarapszik. Legalábbis a „bizonyos ideológiát”, „mindennap szüntelen szuggeráló” produkciók. „A mai film célja azonban csakugyan az, hogy a filmvállalat tulajdonosa pénzt szerezzen. Távlatos cél: a közönség kiszolgálása” — mond ítéletet Nagy Lajos. A cikk uralkodó metaforájában szemléletesen jelentkezik az a *visszafelföldés-elmélet*, amely a diadalmos európai proletárforradalmat egyre inkább hiába remélő, a faszizmus térhódítása miatt mindinkább elkomoruló, „különvéleményét” a visszavonulás és a kivülállás pozícióiból fogalmazó Nagy Lajosra 1935—36-tól jellemző lesz. 1934-ben a Szovjetunióban tett útja sem úgy sikerül, ahogy remélte, útinaplójának folytatásos közre-

adása még barátaiból is visszatetszést vált ki, abba is kell hagynia idő előtt. Kommunista elvtársaival nap-nap után együtt volt, vitázott a húszas-harmincas évek lázas fordulóján; most egyre messzebb sodródik tőlük. Elszigetelődik, magánya nehezen oldódik, ötvenkét-ötvenhárom évesen az öregségtől, betegségtől retteg. Visszafejlődni, korcsosulni látja elkeseredett kedvében a világot. Ennek előképe a *Mit tesz velünk a film* még ironikus hangütése: „Egy regényből idézem: »Kicsi korában Hitler is kedves volt. De mi lesz, ha megnő?«”

Kicsi korában a film is kedves volt. Sajnos, azóta megnőtt. (...) Kicsi korában a film még olyan íróktól kérte a történeteket, mint Bang, Hugo, Zola. Sőt Zolától pont a *Germinalt* választotta. De csakhamar közbeiktatták az író és a közönség közé a feliratírót, mint tényezőt, ezt a jól öltözött és gondosan fésült fiatalembert, aki tisztelte a gazdag embereket, és lenézte a költőket. Igen, a regényt Zola írta, de a feliratokat már Weiszfeld Aladár, Fehéri Döme és Daruvári Ákos készítették. Semmi csodálni való nincs rajta, ha a *Germinalt* feliratai így festettek: „...de a hiszékeny munkásokat lelkiismeretlen izgatók a bányaigazgatóság ellen lázítják».”

A cikk — konkrét példák erkölcsstelenségéről rántva le a leplet — végkifejletében a hangosfilm teljes elítéléséig jut. Nagy Lajos indulatosságában túlzó igazságkeresése s a filmművészetet szerető alkalmi bíráló teoretikus igénye járja át a befejezést: „A film már születése pillanatában túlmutat saját magán és korán. Éppen ezért talán a mi számunkra, akik egy hanyatló gazdasági és társadalmi rendű világban élünk, mikor az eddig megvolt művészetek is óriásit zuhantak, a mi számunkra talán még meg sem született a film. Amit nyújt, az nem életábrázolás. De ahogyan a mai ember életét nem ábrázolhatja, úgy még kevésbé mutathat a jövőbe. A technikai lehetőség megvan, de a társadalmi még nincs meg. (...)”

A beszélő film a film fejlődésében elakadást, visszaesést jelent. Legalább egyelőre. Ezt kell hinnem addig, amíg objektíven indokolt beszélő filmhez nem lesz szerencsém.”

Nagy Lajos, a kritikus nemegyszer merészkedett túl a művészetek határain. Írt — lévén szenvedélyes játékos, „túrhető kávéházi matador” — sakk-könyvről; írt — hajdani, rövid természetstudományi stúdiumai iránti nosztalgiából? — fizikakönyvről; írt ponyvaregényekről és ponyvaolvasókról, s más témakörökről is. De irodalomról, művészetéről, játékról, egyébről szólva is *a maga igazát írta*. Eddig „dobozukban” heverő filmtárgyú írásait (az *Író, könyv, olvasó* című gyűjteményben, valamint folyóiratokban jelentek meg; csak a Ruttmann-elemzés közismertebb) azért lehetett érdemes befűzni az „irodalomtörténeti mozi” vetítógépébe, mert — erényekkel és hibáikkal, találó megállapításaikkal és melléfogásaikkal együtt — elhanyagolhatatlan dokumentumai a magyar filmtörténeti gondolkodásnak, az elvi alapozás kísérletének; s főképp mert egy árnyalattal hozzájárulhatnak az igazságot látni és láttatni akaró író képéhez.

BÁNKÚTI IMRE

A fejedelem küldetéstudata

KÖPECZI BÉLA ÚJ KÖNYVÉRŐL¹

A DILEMMA

Történetírásunkban arra a kérdésre, hogy Rákóczi miért nem fogadta el a szatmári békét, alapjában egyféle válasz létezik: a békekötést tulajdonképpen „fegyverrel való meggyőzetésnek” tartotta; reális lehetőséget látott a fegyveres harc folytatására; a nemzetközi körülményeket alkalmasnak vélte kedvezőbb feltételek kiharcolására.

Rákóczi békekötés-ellenes érvelésben ezek az indokok 1710 őszén — 1711 tavaszán valóban sűrűn felbukkannak, de a körülmények alakulása érvényüket csökkentette vagy teljesen elvette. A nyolc évig tartó felkelés ugyanis a katonai vereség ellenére sem volt eredménytelen, mert a szatmári béke rendi-nemesi értelemben lényegében biztosította az ország függetlenségét. A fegyveres harc folytatása viszont katonailag teljesen kilátástalanná vált, a nemzetközi tárgyalásokon pedig a magyar felkelés ügyét véglegesen leírták.

Mindezt maga Rákóczi is látta. Mi volt tehát az oka, hogy a békekötést mégsem fogadta el? Ez két leveléből derül ki. Az elsőt 1711. december 11-én írta Vay Ádámnak: „...a francia udvarhoz resolútiómat (elhatározásomat) megírtam, hogy ha hazánk szabadsága legitima dieta (törvényes országgyűlés) által nem stabilizáltatik (állandósítottatik), fejedelemségem vagy aequivalens (ti. az erdélyi fejedelemség egyenértékű rang) nem adattatik: később vagyok protectiója alatt hazámon kívül bujdosnom, — mintsem nemzetem rabságának consentiálnom (igent modanom).”² Rákóczi elképzelése nem mentes az ellentmondástól, mert míg egyrészt saját fejedelemségét összeköti Erdély szabadságával, másrészt el is választja attól, amikor kijelenti, hogy elfogadna azzal „aequivalens” rangot is. Még világosabban fejt ki végső álláspontját fél évvel később, amikor itthon Magyarországon jelentős előrelépés történt a rendi-nemesi jogok „stabilizálása” terén: újra ülésezett az országgyűlés.

Danckából 1712. május 20-án a fejedelem levelet írt a hazatérés gondolatával foglalkozó és tanácsot kérő Vay Ádámnak, egyik legbizalmasabb hívének. Ebben nemcsak a szatmári béke körül fejt ki értékelését, hanem megindokolja azt is, miért választja végül is az emigrációt. Rákóczi tulajdonképpen nem ad tanácsot Vay Ádámnak, kizárólag saját elhatározásáról beszél. Mivel az ország királyt választott magának, aki az alkotmányt biztosító hitlevelet is régi szokás szerint ki fogja adni, és így az ország szabadság visszaállítását („quoad restitutionem libertatum”) elérte, „confoederationális hitemre, még azok meg nem szegetnek, nemannyira köteleztetem is: de Erdélyhez való hitem fenn lévén, azt meg nem szegem, hanem azon időt elvárom, míg az universális békesség (ti. európai békekötés) által találtatik olly mód benne, az melly által hitem megszegése nélkül nagyobb securitással (biztonsággal) elvégződhetik dologm...”³

Ezek a levélrészletek aligha értelmezhetők másként, mint úgy, hogy Rákóczi a szatmári béke utáni magyarországi helyzetet a rendi érdekek szempontjából elfogadhatónak tartotta, de a maga számára nem, mivel a békepaktum nem ismerte el az ő erdélyi fejedelemségét (azaz

szuverén voltát). Most csak a tényt szögezzük le s nem megyünk bele annak vitatásába, hogy Rákóczi erdélyi fejedelmi hatalma járt-e volna valami előnnyel a magyarországi társadalmi fejlődésre, vagy biztosíthatta-e volna egyáltalán Erdély függetlenségét két nagyhatalom között?

Azt gondolom, az sem tűnik túlzott és erőltetett következtetésnek, ha megállapítjuk, hogy ebben a döntésben Rákóczi szuverén voltának küldetéstudata jelenik meg, mint a függetlenségi háború egyik összetevője. De itt arról is szó van, hogy ez a küldetéstudat, a szuverén elhivatottsága meg nem szűnhet, azt nem lehet letenni, függetlenül a felkelés sikerétől vagy bukásától. A rendi társadalom gondolatvilágában gyökerező tényezőről van szó, amely csak a liberalizmuson és demokratikus gondolkodáson nevelődött mai ember számára idegen. És nem felel meg természetesen a dualizmus korában kialakított (és közgondolkodásunkban jórészt ma is élő) sematizált Rákóczi-képnek sem.

Azonban most nem az emigrációban élő Rákóczi politikai nézeteit, tevékenységét akarjuk vizsgálni, sem egyre irreálisabbá váló küzdelmét saját szuverén hatalmának elismertetéséért. Talán éppen itt lehet vitatkozni Köpeczi Béla könyvével, amikor finoman bár, de kritizálja Szekfű Gyula megállapítását Rákóczi „túlméretezett hivatástudatáról”. Lehet, hogy e jelző túlzó, de Rákóczi szuverén elhivatottsága tény, ami egész életútján, annak fordulópontjain elhatározóan befolyásolta döntéseiben.⁴

RÁKÓCZI KÜLDETÉSTUDATÁNAK KIALAKULÁSA

A szatmári béke után tehát a fejedelem és az általa nyolc éven át vezetett politikai mozgalom útjai elváltak. Rákóczinak éppúgy megszűnik minden kapcsolata a magyar nemességgel, mint ahogy 1703 előtt sem volt köztük szerves összműködés. Szuverén jogainak érvényre juttatását külső erőktől várja: előbb a francia udvarban reménykedik, majd a nem éppen rokonszenves (és gyorsan kudarcba fúló) török kísérlet következik, majd végül csak a rodostói tervezetések maradnak.

Köpeczi Béla most megjelent nagyszerű könyve végre lehetőséget nyújt arra, hogy Rákóczinak ezt a mai szemmel talán irracionálisnak tűnő döntését megértsük, és elhatározásának gyökereit a fiatal Rákóczi tudatának kialakulásában fedezzük fel. Köpeczi bravúrós forrásfelhasználással, az adatok mindenoldalú értékelésével mutatja be Rákóczi eszmei fejlődését, hivatástudatának genezisést a gyermekkortól kezdve az 1701-es naiv szervezkedésig. Rákóczi fejlődésének erre a szakaszára talán leginkább jellemző a belső indítékok alapján lezajló öntörvényű előrehaladás. Ez a folyamat ugyanis nincs szerves kapcsolatban a hazai politikai problémákkal, a hazai valóság Rákóczi eszmei fejlődésében 1688 és 1703 közt másodlagos szerepet játszik. És mégis, a küldetéstudattól vezérelt szuverén egyéniség létrejötte a magyar rendi társadalom objektív szükséglete volt.

A Bocskai István óta folyó rendi mozgalmak és fegyveres felkelések létrehozták a maguk dinasztíáját, a Rákóczi család megtestesítésében. Ennek a funkciónak az ellátására, mivel a török protektorátus alatt álló erdélyi államnak a rendi küzdelmekben fontos szerepe volt, a két állam (királyi Magyarország—Erdély) között fekvő birtokai révén a Rákócziak voltak a legkedvezőbb helyzetben. Az a nagybirtokos család, amely három (illetve II. Ferencsel együtt négy) ténylegesen uralkodó, és egy választott fejedelmet adott Erdélynek, joggal tartott igényt a rendi-nemzeti dinasztia rangjára, és ezt a nemesi közvélemény, legalábbis a felkelések bázisát alkotó kelet-magyarországi és erdélyi nemesség, el is fogadta.

A fiatal Rákócziban kibontakozó elhivatottság tudata tehát nemcsak egy immanens fejlődés eredménye volt, hanem a magyar rendi társadalom évszázados tradícióból táplálkozott s nagyon is élő politikai követelményeknek felelt meg.

Köpeczi Béla részletesen felsorolja és elemzi azokat az indítékokat, amelyek hatással voltak Rákóczi hivatástudatának kialakítására. A magyar rendi társadalom hierarchiájában el-

foglalt rangjáról, a születés mindent eldöntő praedestinációjáról már gyerekkorával, talán öntudatlanul, megszerezte az első, de bizonyára maradandó élményeket a munkácsi vár ostromának (1685—1688) eseménydús éveiben. Az őt körülvevő nemesek és katonák — többnyire a Rákóczi ház familiárisai — közvetítették felé a rendi társadalom értékítéletét: a fiatal Rákóczit az erdélyi fejedelmi szék jogos örökösének, uruknak tekintették, aki fejedelmi sarjként a rendi társadalom csúcsán áll.

Azok a sérelmek, amelyeket a neuhausi és prágai évek kiváltottak benne, amikor csak grófnak titulálták, mutatják, hogy társadalmi rangjának tudata ekkor már mélyen élt a kamaszodó fiú lelkében. A dac csak növelte az elhivatottság tudatát.

Bár ellenkező tendencia is megfigyelhető a fiatalemberré serdülő Rákóczi életében: igyekezett beilleszkedni az udvar fénykörében gyülekező arisztokrácia soraiba, élte az udvari körök édes életét. De két esemény csakhamar kimutatta, hogy a lélekben csak szunnyadt, de nem szűnt meg a szuverén kialakulásának folyamata. Az egyik: 1694-ben feleségül vette Sarolta Amália hessen-rheinfelsi hercegnőt, akinek családja ugyan elszegényedett volt, de távoli rokonságban állt I. Lipót feleségével, Eleonora Magdalénával és a francia udvarral is. A házassághoz csak utólag nyerte el az udvar engedélyét, előbb azonban házi árestomot kapott, mint-hogy „ilyen előkelő házasságot kötött előzetes császári egyetértés és engedély nélkül”.⁵

A szuverén másik jelentkezése az a (nem kevés pénzbe kerülő) küzdelem volt, amelyet Rákóczi a dédapjának, I. Rákóczi Györgynek 1645-ben adott német-római birodalmi hercegi (princeps) cím érvényesítéséért indított. Itt két mozzanat érdemes említésre. Az egyik: Rákóczi már szinte saját dinasztiáját említi, amikor a hercegi cím kontinuitására hivatkozik a Rákóczi házon belül. A másik: Rákóczi egyik, 1696-i beadványában előfordul olyan gondolat, amellyel majd 1712-ben találkozunk, ti. aki a fegyverek és a háború jogán szerez örökös fejedelemséget, az akkor sem veszti el címét, ha az ország elveszett.⁶ Az udvar végül engedett, 1697 elején elismerte Rákóczi hercegi címét. Köpeczi értékelése szerint: „Biztos, hogy a sok huzavona keserűséggel töltötte el Rákóczit, de az akció végül még a hegyaljai felkelés előtt sikerrel járt. Nem lehet tehát azt állítani, hogy döntő lett volna ellenzékiességének kialakításában.”⁷

RÁKÓCZI FEJLŐDÉSÉT BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK

Emeljünk ki a Rákóczi eszmei fejlődését meghatározó tényezők közül néhány olyat, amelyekről Köpeczi Béla is szól, de amelyek véleményünk szerint különbözőképpen befolyásolták hivatástudatának kifermálódását. Bár ellentmondásnak tűnik, de elsőnek említsük meg magát a jezsuita nevelést, amely szándéka ellenére ugyan, de megerősítette a fiatal Rákóczi lelkében megindult folyamatot, amikor az isteni rendelés követését — minden körülmények közt való követését —, igyekezett beleplántálni a maga fejedelmi származását és hivatását egyre inkább isteni rendelésnek tartó fiú lelkébe.

És itt el is érkeztünk ahhoz a tényezőhöz, amelyre kutatásunk eddig nagyon kevés figyelmet fordított. Ez Rákóczi lelki alkata, és ezzel összefüggésben a pszichológiai mozzanatok szerepe. A lélektan a Rákóczihoz hasonló típusú embert belsőleg vezéreltnek nevezi. „A belsőleg vezérelt ember képes végigküzdeni egy életet egy olyan mű, fölfedezés vagy küldetés szolgálatában, amelyért esetleg semmiféle külső jutalomra sem számíthat.”⁸ E küldetésstudat mögött állhat vallási indíték, vélt isteni parancs, politikai meggyőződés, vagy akár a rendi társadalom értékrendjéből fakadó hivatástudat.

Ugyancsak lényeges kérdés Rákóczi fejlődésében a hazai nemességgel, egyáltalán a magyarországi valósággal való kapcsolata. Ez a kapcsolat felszínes, semmiképpen sem meghatározó Rákóczi eszmei fejlődése szempontjából. Különösen áll ez hazai tartózkodásának első éveire (1694 vége — 1697 közepe). Nyilván egyre több tapasztalatot szerzett ugyan a hazai állapotokról, de nem került szorosabb kapcsolatba az elégedetlenkedő nemességgel, sem a bécsi

terveket bíráló arisztokratákkal, még kevésbé más társadalmi rétegekkel. Családi problémákkal, udvartartásának berendezésével van elfoglalva.

Pedig ezek az évek fontos változásokat hoztak az ország számára. A török kiűzése, a Habsburgok örökös királyságát elfogadó 1687-es országgyűlés, az 1688-as eperjesi tragédia, Erdély függetlenségének megszűnése, Thököly végleges bukása után nyilvánvaló volt, hogy az udvar és a rendek közti erőviszony gyökeresen megváltozott. Csak idő kérdése volt, hogy ezt kihasználva, az udvar mikor és mit lép, de a jövő nem sok jóval biztatta a magyar nemességet.

Az udvar tervei fokozatosan ismertté váltak: 1689-re Kollonich kidolgozza az Einrichtungsverket, amely lényegében a cseh modell megvalósítását ajánlja, majd megjelennek a távlatban a nemesség megadóztatásával járó adótervek, az adóösszegek felemelése, a végvári katonaság redukciója, a protestánsok jogainak szűkítése — és mindez országgyűlés, azaz a rendek hozzájárulása nélkül. A Habsburg-hű arisztokraták egy csoportja (Eszterházy Pál, Batthyány Ádám) kidolgozott ugyan egy reformtervet a magyar rendi alkotmány modernizálására, de ezzel az udvar nem is foglalkozott. Az udvar tervei és rendeletei főleg a megyei nemesség körében okoztak elégedetlenséget, bár a bevezetésükkel kapcsolatos tárgyalásokon a nagybirtokosok is élesen tiltakoztak.

Az elégedetlenség ellenére a nemesség magatartása ellentmondásos. Miközben ellenzi a rendi jogok elleni udvari rendeleteket, ugyanakkor a nemesi vármegyei szervezet révén részt vesz az abszolutisztikus intézkedések végrehajtásában. Aktív ellenállásra nem is szánta el magát a nemesség.

Rákóczi ezeket a politikai mozgalmakat távolról szemlélte. 1697. július 1-én váratlan külső esemény robban bele belső fejlődésébe: a hegyaljai felkelés ez, amely meglepi Rákóczit. Gondolkodásra nincs idő, a cselekvést a reflexek irányítják: futás Bécsbe, lényegében menekülés a döntés, az öt megnyerni akaró felkelők elől. A döntés, ha reflexgyorsaságú volt is, bölcsnek bizonyult. A felkelést, amely elszigetelt maradt (a nemesség egyszerű parasztlázadásnak tartotta, s Rákóczi sem ismerte el később „nemzetinek”, azaz a rendi érdekeket szolgáló mozgalomnak), a császári katonaság és a magyar nemesség játshi könnyedséggel és brutális kegyetlenséggel leverte. Nem kétséges, mi lett volna Rákóczi sorsa, ha csatlakozik a felkelőkhöz.

A felkelés azonban mégis hatással volt Rákóczi eszmei fejlődésére: figyelme ezután Magyarországra fordul, bár ez egyelőre csak azt jelenti, hogy intenzívebben kezd foglalkozni az ország történetével, jöni kérdésekkel, politikai elmélettel. Egy ideig azonban nem tér haza, csak 1698 végén. Úgy tűnik, hogy ettől kezdve valamivel szorosabb szálak fűzik a nemességhez is. Erről szép sorokat olvashatunk Vallomásaiban, de ezeket kellő fenntartással kell fogadnunk, hogy elkerüljük a visszavetítés veszélyét. Rákóczi elmondja, hogy először Bercsényivel került bizalmas kapcsolatba, aki meglepetéssel értesült a herceg nézeteiről, hogy tudniillik nem ért egyet az udvar intézkedéseivel. Bercsényitől azután a nemesek (bizonyára szűk körre) is értesült erről. „Ezek aztán rendkívül megörültek, mikor Bercsényi gróftól megtudták az én rejtegetett gondolataimat.” De talán saját személyének eljövendő szerepét sem látta ekkor még olyan világosan, mint ahogy írja: „Nevezetesen csak az én személyem volt az, amely csáládóm és őseim tekintélyénél fogva összefoghatta az egymás között egyenlőknek elgondolásait és biztosíthatta a külföldi keresztény uralkodók barátságát is. Én mindenki másnál illetékebb voltam arra, hogy visszaállítsam érvényébe a dédapámtól, I. Györgytől III. Ferdinánd császárral kötött nagyszombati békét, amely akkor megerősítette az ország szabadságjogait, hogy azután megint csak újra és újra elkobozzák azokat. Az a szövetség pedig, amelyet a dédapám akkor a francia és a svéd királyokkal kötött, kiterjedt az ő utódaira is, és így egyedül én voltam illetékes ehhez a lehetőséghez folyamodni.” Ezek a húsz évvel később leírt sorok is bizonyítják, hogy Rákóczi akkor még mindig a külső segítség megnyerését tartotta döntőnek, amit lépései igazoltak is. Vallomásaiban ezután következik egy mondat, ami már a száműzött Rákóczi visszavetített érzéseit tükrözi: „Mindezek a megfontolások hozzáam hajlították a főurak és a nemesség szívét, pedig eladdig idegenkedtek és féltek tőlem németes szokásaim, ru-

háza- és életmódja miatt, főként pedig azért, mert a parasztmozgalmak alatt a császár ügye mellett buzgólkodtam.”⁹ A nemesség és Rákóczi közt ekkor még nem volt ilyen szoros kapcsolat, másrészt Rákóczi nem buzgólkodott a parasztmozgalmak leverésében — annál inkább Bercsényi és a nemesség.

E sorok lényege az, hogy egyrészt Rákóczi hivatástudata és az érlelődő nemesi, rendi mozgalom objektíve közeledett egymáshoz, másrészt az ország szabadságának helyreállítására Rákóczi még mindig a külső segítség elsődlegességét vallotta. Úgy, mint majd 1711 után is...

Ezek után került sor a francia királlyal való, körülményeit tekintve meglehetősen megfontolatlan és naiv kapcsolatfelvételre. Úgy tűnik, Rákóczi nem ismerte fel a veszélyt, amit ez jelentett. Ő maga fiatalságával és tapasztalatlanságával magyarázta ezt a könnyelműséget, lehet, hogy a küldetéstudat elhalványította a veszélyérzetet és tompította az óvatosságot. Valószínű, hogy az egész mozgolódás hamvába holt epizód marad, ha a magyar rendek ellenkezésén felingerelt bécsi udvar — félreismerve erejét mind a honi, mind a nemzetközi porondon —, le nem csapott volna Rákóczira és körére, hogy példát statuáljon. (XIV. Lajos ugyanis lényegében elutasítóan válaszolt, a nemesség körében való szervezkedés pedig alig lépte túl a po-
harazgató társaság politizálását...)

A következmények ismertek. A Habsburg-politika irányítói talán túlságosan is élénken emlékeztek még a harminc év előtti eseményekre, arra a könnyedségre, ahogyan a Zrínyi—Nádasdy—Rákóczi szervezkedést leverték. Bár arra is emlékezniök kellett volna, hogy végül is az udvar kíméletlensége szította fel a kuruc mozgalmat és a Thököly-felkelést. Az udvarral tehát nem először fordult elő, hogy számítási hibát vétett. Most is ez történt: éppen az ellenkező helyzet következett be.

Rákóczi börtönbe került, majd megszökött: de éppen fogságra vetésével befejeződött el-hivatottságának, küldetéstudatának kiépülése. Másrészt az udvar megfontolatlan lépése felhívta az ország közvéleményét Rákóczi személyére, mintegy kijelölve őt egy esetleges újabb rendi-nemzeti felkelés hivatott vezetőjének. Márpedig a XVII. század tanúsága szerint egy-egy rendi vagy hajdúmozgalom akkor emelkedett rendi-nemzeti szintre, ha a rendi társadalom struktúrájának és értékrendjének megfelelően politikai tekintéllyel és tehetséggel rendelkező nagybirtokos állt az élére.

Köpeczi Béla könyve egy ilyen vezetésre hivatott, nagyformátumú történeti személyiség pályájának fiatalkori ívét rajzolja meg. Ez a pályaivrész pontosan illeszkedik a függetlenségi háború fejedelmének, majd a száműzött Rákóczi magatartásának pályapilléreihez.

JEGYZETEK

1. *Köpeczi Béla*, Döntés előtt. Az ifjú Rákóczi eszmei útja. Bp., 1982.
2. Archivum Rákocianum. II. Rákóczi Ferenc levéltára. I. oszt. III. köt. Szerk. *Thaly Kálmán*. Bp., 1874. 698—701. l.
3. Uo. 743—745. l.
4. *Szekfü Gyula*, A száműzött Rákóczi. Bp., 1913.
5. *Köpeczi* i. m. 106. l.
6. Uo. 111. l.
7. Uo.
8. *Pressing Lajos*, Akadályelhárítók és megtorpanók. Élet és tudomány, 1982/13. 396—397. l.
9. *Rákóczi Ferenc*, Vallomások. Emlékiratok. Bp., 1979. 92—93. l. (Fordította *Szepes Erika*.)

Egy közép-európai

DOBOSSY LÁSZLÓ: KÉT HAZA KÖZÖTT

Ismét egy könyv, a kultúrák keresztezési pontján álló — bennük élő — Dobossy Lászlóé, melyet nem tudunk hűvösen, a filológiának és az összehasonlító irodalomtudománynak kijáró csöndes ünnepélyességgel forgatni. Eredményt, nem is kicsit, Dobossy a szaktudományban is elért. Nyelvismerete, pontossága és türelme meghozta a babért: olyan mélységekbe, a közép-európai, főképp a cseh művelődés tárnáiba is sikerült behatolni, melyek rajta kívül csak keveseknek nyíltak meg. Ha igen, a megszállottaknak. De ez csupán a dolog egyik oldala, könyvtárszobák és a tudós előtt mindig titkokat rejtő kéziratok, életművek átvilágításával elérhető a tájékozottság. Mind e mögött azonban — születési adottságként, nehezen megszerzhető kincsként? — ott az a természetes állapot, melyet jobb szó híján *tartás*nak szoktunk volt nevezni. Dobossy László, magára rótt gyönyörűséges és gyötrelmes feladatként, a közép-európai sorsot élte, éli. Mikor az őt és szűkebb hazáját, a csehszlovákiai magyar nemzetiséget ért jogsérelemről beszél, nem válik gyűlölködővé a hangja. Fájdalma legalább két, látszólag egymással szemben álló nemzettestből táplálkozik. Félt és óv, s mert etikus, a másik bűnéért is szégyelli magát. Szétszakíthatatlanul, immár örökre, *Két haza között* él. „Két haza közt élni, a többségi nép közegében kisebbséginek (vagy — miként Franciaországban voltam — idegennek) lenni s vállalni és felmutatni e másodrendű létből fakadó szellemi és erkölcsi többletet, oly feladat, amelyet — már csak a próbatétel öröméért is — érdemes végigcsinálni.” Szép valamása egy nehezen megválaszolható tündődségből ered: *Hol van honom, hol a hazám?* A felelet azonban egyértelmű: az anyanyelvben; „kívüle nincsen semmi, amivel egyértelműbben lehetne megközelíteni a nemzeti lét titokzatos lényegét”.

Tanulmánykötete, amikor Fábry Zoltán Stószát és Cs. Szabó László Londonát köti össze — a szellem értékét és egészségét mindkét helyen lehet gondolni — egyben saját világljárását hitelesíti. Párizsba, ahol sok éven át egyetemi előadóként működött, természetesen „otthoni fonnivalóját” is magával vitte; így cselekedett a perszopoliszi utazása során nemzetiségének fájdalmát megérző Sütő András is (*Perzsák*). Az „idegen” közeg, noha más léptékben s főképp más történelmi körülmények közt, a honi gondokat fölerősítette. A — többek közt Balogh Edgárral, Jócsik Lajossal, Peéry Rezsővel — *Sarló* iskoláját kijárt tudós hogyan érezte volna meg egy mai oc nyelvű és breton költészeti antológia olvasása közben a Közép-Európában sem elhanyagolható törvényszerűséget: „amilyen mértékben működnek a beolvastási vagy legalábbis integrálási tényezők, olyan mértékben hatnak a dezintegráció erői is”.

Világos beszéd; egymás elszűrkítése helyett inkább a bennünk levő sajátos érték kimunkálásán kell fáradoznunk, melynek fényében más szín is megmutatkozhatik. A Sorbonne történész professzorát, Persont idézve Dobossy László úgy látja, hogy a nemzetiségi követelések megújhódása egyetemes jelenség napjainkban, s ez — „olyan világot alakítsunk ki, amelyben lehet hajlamaink és képességeink szerint élni, s ahol ezért érdemes is élni” — a haladás fogalmának az újraértékeléséhez vezet... Hadd pontosítsuk a breton származású, a közép-európai gondtól sem nagyon idegen professzor meglátását: *vezethet*. Mert a kettős kötődés, a két kultúrához tartozás — de: mindennek alfája és omegája az anyanyelv tökéletes birtoklása — még ma sem teljesen megnyugtató „állapot”; a zavart jelzi a nemzetiségi területeken levő pedagógiai intézmények (óvodák, iskolák) csökkenő száma is.

A tanulmányíró, az épp általa kitüntetően jellemzett Krammer Jenőhöz hasonlóan, aki Érsekújvárt tanára volt, nem tartozik azok közé, akik „csak álmodnak, csak rajongnak”.

Reális élet- és értékszemlélete arra kötelezi, hogy fölfedjen minden olyan torzulást — szükséges-e közbevetni?: mindkét oldalon —, amely ugyanazt a történelmet más-más szempontból ábrázolja, amely a „közép-európai lét abszurditását” valónak tünteti föl, s az őt ért korábbi sérelmekért megtorlással felel. Még eszmetársaival és barátaival is vitatkozik, ha úgy véli, hogy amazok egy-egy sommás ítélete helyesbítésre szorul. Nevezetesen egy „régimai” úgyról, a *Sarlóról* van szó. Emlékezése, a *Régi tüzek parázsló hamva*, dokumentumirodalom, át- meg átszőve a szövegek (újságcikkek, jegyzőkönyvek) újraolvasásakor ismét fölidéződő személyes élménnyel. Máshonnan, leginkább Balogh Edgár önéletírásából ismert részletek, események nyernek megvilágítást tolla nyomán, hogy — tucatnyi dokumentum megvizsgálása után — egyre inkább erősödjen a saját hang. Mert György Dezső kisebbségi géniuszról írott vallomása, Móricz Zsigmond tanulmánya (az irodalomról és a „faji jellegről”), Brogyányi Kálmán hajdani, szemínáriumi munkaterve, Zdeněk Nejedlý, Ján Poničan, Peéry Rezső és Jócsik Lajos nyilatkozata, illetve elgondolása Dobossy számára csak kiindulópont. Szemléli őket, bemutatván a fél század előtti történelmet, de érdekesebb, ahogy „elszakad” tőlük. Egyéni, nem is nagyon vitatható fölfogása van a *Sarlóról*. Arról is, ahogyan a résztvevők korai magukat meghaladták, s az időközben beérett, illetve kiteljesedni nem tudó értékek, kezdemények mai helyéről.

Balogh Edgár egyik, közel ötven év előtti újságcikkében (*Az Út*) a polgári idealizmus leg-tisztább hagyományából-építkező — induló — „deklaszált ifjúságról” beszél, mintha ebből alakult volna a *Sarló* szabadsapata. Dobossy evvel szemben így érvel: „A húszas évek második felétől a csehszlovákiai egyetemekre és főiskolákra kerülő magyar fiatalok többsége paraszti vagy munkás származású volt. Deklasszáció helyett tehát inkább társadalmi emelkedés ment akkor végbe.” Ugyanezen kötet más helyén élményszerűen írja le, hogy a félparaszti származékok mily sután viselkedtek, mennyi volt bennük a görcs például a nagypolgári neveltetésű Peéry Rezsőhöz képest. Programjuk nehéz: a valóság vonzásában alakul. A kultúra ugyanis — hangzik az érvelés — számukra nemcsak készen kínált szellemi értékek elfogadása és közvetítése volt, hanem küzdelem is. Elsősorban önmaguk megőrzéséért. S a „másodrendű lét” azt is mutatja, milyen körülmények között. Ebben a fölfokozott állapotban — Gaál Gábor-i szóval — a tények még kegyetlenebbek, alig-alig marad helye illúzióknak. Mert György Dezső Adyból töltekező váteszköltészete, a maga expresszionista hangjával, a kisebbségi sors-helyzetet tükrözti. *Akkor* realitás volt, fölrázó erejű *tény*. Mint ahogy Földi Rózsi (Rosie Ney) és Zsigmondi Boris új távlatokat nyitó szociófotója is „forradalmasította a valóság-látást”, méltó párja volt az irodalmi kísérleteknek.

Dobossy Lászlót, aki talán „legmagasabbra” — egyetemi katedrákra — jutott ebből a nemzedékből, mindez fogvatartja. A *Sarló* legendáját azonban ő maga nem építi. Mily kiszolgáltatott a tényekkel szemben, mikor az így vagy úgy megrekedtekről, György Dezsőről, Sellyei Józsefről, Dömötör Terézről, Morvay Gyuláról, Ilku Pálról s a szerencsétlenül korán halt Sáfáry Lászlóról beszél. Az útról, amely megtört: „Addig szárnyaltak, amíg e lendület tartott; mozgalmunk megszűnte után rendre elerőtlenedtek, fedezék nélkül maradtak...” György Dezső, talán ez Dobossynak a legfájdóbb, önmaga epigonjaként, egyenetlen, bukdácsoló, mesterkélt ható műveken dolgozott. Neki is, mint a megannyi *sarlósnak*, „egyetlen élmény” jelentette az életet, s mivel ez megszűnt, a belőle táplálkozó életmű — nem érezvén a változás-változtatás szükségességét — lassan „abbamaradt”. Keményen hangzik mindez, különösen annak a szájából, aki maga is tevékeny részese volt a mozgalomnak. De ezt a nem is annyira leheletnyi korrekciót a tanulmányírónak meg kellett tennie. Önmagának s a tények tiszteletének tartozott evvel. Csak ilyen kendőzetlen, tiszta véleményformálással és önismerettel lehet az írónak más témákban is hitele.

Kell-e figyelmeztetni rá, a *Két haza között* című kötet csak a személyiség ily fokú föltárásával egész. Avval a többlettel, amely a szigorú (irodalomtörténeti, összehasonlító irodalomtudományi stb.) szaktanulmányokat keretbe fogja. Nem mintha azok tudományos megállapításai függének a tanulmányíró rejtett, némelyütt szemérmesen szüksézává, másutt majdnem

az elérzékenyülésig lírai önéletrajzától. De botorság lenne tagadni, hogy egy-egy kis ér — a folyamot majdnem mindig tovább sodorja a be nem fejezett történelem — belőle táplálkozik. Már egy korábbi kötetben, *A közép-európai emberben* föltűnt a személyes én és a szaktudományok eredményeit leltározó tudós — szenvedély és mérnöki pontosság — egymásra montírozása. Persze mindebben az esszéforma is segít. A prágai utcán nézelődő arc fogja átvilágítani később a nekünk is olyannyira kedves Jaroslav Hašek életművét, kíséri el Kassák Lajost szülőföldjére. Az arc nyugodt, legjellemzőbbje a sajnos Közép-Európában ma még ritka vonás: az érték- és tényisztelet s nem kevésbé a tolerancia. Nem véletlen, hogy két régi, Kassán írott cikk — az egyik először a kolozsvári *Korunkban* jelent meg, a másik a *Nyugarban* — közös cím alatt: *Magyar szemmel csehek között* az új kötetben közreadatik. Önéletrajzi jellegénél fogva a tájékozódó irányát is mutatja, s a megdöbbenését: „Élünk egymás mellett, ám kevesebbet tud egyikünk a másikról, mint a norvégekről vagy a Kongó-négeréről.” A negyvenöt év előtti közleményekre emlékező még most sem tud betelni avval, hogy „Európa legképzettebb irodalomkritikusa és esszéírója”, az akkor hatvanhét éves Frantisek Xaver Šalda az öt levéllel megkereső diákok válasza méltatta. Micsoda válasza! „Nem kételkedem afelől, hogy igazságos ügyért harcolnak, s hálás lennék, ha időnként értesítenének, hogyan áll ügyük.”

Dobossy László ezeket a nagyokat, a főt említett Šaldán kívül a természettudósból lett filozófust, Emanuel Rádl-ot és a több tanulmányban is központi helyet kapott Nejedlýt is — egyiknek biztatását, másiknak az életművéből sugárzó ethoszt — maga mögött tudja, amikor saját nemzetiségének megaláztatása ellen protestál. Bár figyelemre méltó, amit a fiatal pedagógus, küszködően a vidéki kisszerűséggel, gondolataiból papírra vet (*Egy kezdő tanár gondoljai*), vagy ahogyan az író valahai érsekújvári tanárát köszönti (*A tanítvány hálája*), de különösen az az „egyszemélyű történelem”: a kitelepített magyarság sorsát, kiüttlanságát félelmetesen tükröző rokoni levelek sora.

Ebből az akkor betiltott nyelven írt levéltörténelemből azonban az is jól látszik, amit többnyire a hivatalos krónikák elhallgatnak: „az egyszerű falusi nép közt nyoma sincs annak a gyűlölködő sovíniszta szellemnek, amely az uralkodó irányzatot jellemzi”. A közvetítő munkáját, melyet a Szalattnai Rezső-portré címével a *hidépitő szolgálataként* értelmezhetünk, sok minden megnehezíthette, hátráltathatta, de Dobossy László építő volt ily körülmények közt is. Sohasem nivellált, nem igyekezett — mert éppen akkor az volt a politikus — összezsomni, a fölismerhetlenségig torzítani dolgokat. Mivel a tiszta beszéd híve, a „prédikátori alkati” Szalattnai Rezsőben azt az embert tisztelte, aki nem átalotta — ünneplő közönség előtt — Ján Kollárt árulónak nevezni. Kollár ugyanis úgy élt a reformkori Pesten, hogy semmit sem vett észre abból, ami körülötte történt; a szabadságharc idején a bécsi kormányt szolgálta. Ez a nyíltan meghátráló életvitel találatot könnyűnek Szalattnai szemében. Dobossy a feddhetlent üdvözlö: „Szalattnai s más — párhuzamos — vonalon Balogh Edgár maradtak leginkább hűek indulási eszményeinkhez, s ezek közt is a legfőbbhöz: a közép-európai értékközvetítés parancsához.”

Ez a kitüntetőd, vessük közbe: önjellemzésnek is beillő mondat nem csupán a portré alányára, hanem a tanulmány szerzőjére is áll. Különben miként ítélthettek volna el a hivatalos okosok, a félerősültséggel is zászlóját vígan lobogtató hivatal. (Hogy némi fogalmunk legyen a zűrzavarról, *A hidépitő szolgálata* 1977-be íródott.) „Ma már — alig egy-két év múltán — hihetetlennek tűnik, hogy volt idő Magyarországon, amikor nem azért támadtak valakit, amit írt vagy ahogyan írt, hanem azért, mert föltételezték, hogy amit ír, ellenérzést válthat ki azokban, akik főleg a háborút közvetlenül követő években ugyancsak mindent elkövettek, hogy sértsék a Szalattnai típusú erkölcsileg feddhetetlen antifasiszták érzékenységét.”

Aki ismeri a közép-európai kérdéskör neuralgikus pontjait, láthatja, mily következetes-séggel szerveződtek a kötet esszéi és tanulmányai. A megannyi írás: jellempróba. Dobossy László nem csupán a kis népek (nemzetiségek) szószólója, hanem — ahogy fejezetcímében utal rá — szavunk érvényességét is keresi a nagyvilágban. Jól tudja, Párizsban tapasztalhatta, hogy Ady életművének nem az „idegen” franciákat kell meghódítania, hanem szomszédain-

kat; ezért is nevezi *summa poeticának*, megjegyezvén: e költészet „a történelmi fejlődés tragikussá sötétült korszakában teljes értékű hitelességgel fejezte ki a kelet-közép-európai népek közös sorsából fakadó azonos vagy legalábbis sokban hasonló kollektív érzékenységet, világlátást, életélményt”. A horvát Miroslav Krležát, a román Octavian Gogát, a szerb Todor Manojlovićot, a szlovák Pavel Hviezdoslavot és Emil Boleslav Lukáčot hozza föl példának, viszonyulásait a halhatatlan íróhoz: Hviezdoslav zengő ódában válaszolt a „virradó idők heroldjának”, Goga Adyban a régi Magyarország népei kinyújtott kezét üdvözölte, Manojlović pedig, Apollinaire mellett, legmélyebb költészeti élményét. A minket jól ismerő Krleža, a *Zászlók* írója, így vall: „a magyarságot Ady jelenti”. Az így becsült líra természetesen más-más hatást gyakorolt 1918 előtt és után: korábban a *Magyar jakobinus* dalát író váteszköltő került előtérbe, 1918 és 1938 közt pedig a modern világművészet reprezentánsa. A kassai Móricz-emlékesten tartott előadás (*Móricz Zsigmond a tágabb hazában*) szintén a „szavunk a világban” kérdéskört boncolja; hitelesen, a *Sarló* idejéből megmaradt személyes élmények hátterével. Dobossy tanulmánya ebben pompás: az összehasonlító irodalomtudomány szakemberének filozófiaváncsisága mögött mindig ott a vérbő élet: jól megrajzolt alakokkal, megtörtént eseményekkel és helyzetekkel. Melyek nélkül — Móricz „közép-európaisága”, érvényességi köre, sajnos, köztudott — kevesebb volna a sűrű szemű hálóval kimerített érték.

Illetékessége, okát említettük már, nem hagyja nyugodni. Bátran ismételi, jelöl ki új és „új” vonatkozási pontokat. Professzor s egyben szellemi foglalkozású szabadlegény: a *szabad* véleménymondás birtokosa. Egyhelyütt említi, még mindig sarkcsillaga a *Sarló*, s az onnét kapott értékkel — az indíttatás erkölcsi többletével — alighanem élete végéig fog gazdálkodni. Kevesen mondhatják el magukról, Dobossy László igen, hogy szemlélődésüknek horizontja az egyetemes magyar irodalom. Mikor Emil Boleslav Lukačnak *A Duna vallomása* című antológiáját elemzi, többek közt megkérdézi azt is, hogy miért hiányzik a seregszemléből a jugoszláviai és romániai magyar líra. Úgy véli, ott lenne a helye — nem utolsósorban a szintén kimaradt magyar népköltészetnek is —, mint ahogyan a hiányzó nagy versek, Nagy László *Menyegzője* és Juhász Ferenc *A szarvassá változott fiú kiáltószava a titkok kapujából* című poémája is növelte volna a vállalkozás értékét, némiképp feledtetve a válogatás ötletszerűségét. Milyen fordításkötet az, mely az egyetemes magyar lírát akarván bemutatni, a föntiek mellett nem számol a *Vén cigánnyal*, a *Jónás könyvével*, az *Ódával!* Ezekkel a szeplőkkel is, Lukač gyűjteményét, a *Sposed Dunajat*, Gara László híres antológiájához mérhetőnek találja. Míg Gara László, több francia költőt bevonván a fordítás munkájába, a magyar líra 130 alkotójának 408 versét nyújtotta át az olvasónak, Emil Boleslav Lukač egymaga 146 költő 264 versét ültette át szlovák nyelvre. Dobossy egy régebbi, műfordítás körüli vitát is elintézettnek vél avval, hogy kijelenti: az fordítsa költészetünket, aki ismeri nyelvünket. Sőt „a lehetőséghez képest ismerjen bennünket teljes bonyolultságunkban”.

Az „időtlen és egyetemes jelképpé lényegült” Svejket, és természetesen íróját, Jaroslav Hašeket több támadás érte. A csehek úgy vélik, hogy a furfangos katona lejáratja népüket, tulajdonságai nevetségessé teszik ország-világ előtt a nemzetet. Az egyik bíráló szerint vitatható Dobossy László álláspontja is, aki azt írta, hogy Svejk „szoros szálakkal kötődik a nemzeti és történelmi háttérhez”. Pontos és alapvető tanulmány a válasz: *Svejk viszontagságai a világ-irodalomban*. Dobossy újra és újra, Svejk kapcsán is, a közép-európaiságról beszél. A hős az „örök nép képviselője”, csakhogy kötődik a kelet-európai népi hagyományvilághoz. Nem alamuszi bábfigura, aki — evvel is támadták — „a bajokat nem legyőzni, hanem túlélni akarja”, hanem *jelkép*. Olyan modern pikáró, kinek különös helyzete előny: ugyan társadalmon kívül, de társadalommal szemben él és cselekszik. A tanulmányíró érthetetlennek tartja, hogy a regény német kiadása alapján egyre erősödő nemzetközi visszhang voltaképp máig sem győzte meg az egész cseh irodalmi közvéleményt. Hašeknél „a humor nem öncélú játék, hanem védekező és visszaütő fegyver”. Összetett jelleme (tulajdonságai) alapján halhatatlan, hiszen magában hordja „a leghitelesebb népinek (s ezen belül: csehnek) és a legérvényesebben emberinek (s ezen belül: közép-európainak) a teljes értékű művészi ötvözetét”. Le nem tagadható je-

gyek található Hasek — és társai — korai szatirikus jeleneteiben és rögtönzött kabarészövegeiben is. A korcsmában, törzshelyükön felütött „színpad” természetesen a monarchiát s annak politikáját veszi célba. A *Szélmalom-molnárok játéka a vihar kezdetekor* című esszé ezen játékokat üdének, sugárzó ötletességűnek mondja; összefoglal: *bájos abszurditásukat* pedig csak fokozza a XVII. és XVIII. századból ránk maradt cseh bábjelenetek korszerűsített figuraformálása.

A főntekből könnyen látható a tanulmányíró megalapozott érvelése; s ami csak sejtendő: a hatalmas, több nép irodalmát, nyelvét, művészetét egységbe fogó tudásanyag. Ez a történelemszemlélet, magát s etikájának hitelét csorbítaná, sohasem hamisít. *Kettős tükörben*, a közlekedőedények törvénye szerint az értékcsere és a szükségszerű áramoltatás bűvkörében lát mindent. Így világosodik meg az „átcseshesített” *Szózat* meglepő vándorútja — Ferdinand Strejček nyomán Sziklay László és Zuzana Adamova is kutatott e tárgy körben —, a szellemi együttműködést szorgalmazván így válhatik Čapek és Bartók Béla egyazon ügy képviselőjévé — Čapek: „Közép-Európa népei egymásra vannak utalva” — és *Szent Husz János magyar tisztelői* is ugyanazt az embert, „a szellemi következetesség és az erkölcsi tisztaság példaképét” állítják műveik középpontjába, mint a világirodalom bármely felelős alkotója. A főnti, tág körben már az összehasonlító irodalomtudomány jelese vizsgálódik. Szöveg-összehasonlításai mellett bőven él a portréfestés eszközeivel, egy-egy személyes élmény kiugratásával. Mielőtt ráterénénk más módszerrel készült, szövegek és „történelmek” egymás mellé állítását ösztönző tanulmányaira — ezekben, érthetően kevesebb az önéletrajzi elem —, vessünk egy pillantást a „köztes” térerre.

Az *Egy közép-európai értékmentő: Zdeněk Nejedlý* című írás több ponton rávilágít Dobossy László esszéművészetének értékeire. „A modern monográfiaírás egyik hivatott mesteréről”, a híres zenetörténész professzorról rajzolt arcképben, anélkül, hogy csöppet is szem elől tévesztené Zdeněk Nejedlý tudományos munkásságának elemzését, a fiatal *sarlós* élménye is benne van. Nem tolvakvoán, hanem kikerülhetetlenül; Dobossy választott alanyához hasonlóan maga is *értékmentő* lesz, amikor főlemlíti: a *Korunkban* (1932-ben!) magyarul ő tette közzé Nejedlýnek *A nacionalizmus pályafutása* című tanulmányát. Később, 1934-ben, a professzor a pozsonyi *Magyar Újságban* szintén megszólalt. A magyar nyelv és irodalom egyetemi oktatásának ügyében mondta a ma is időtálló szavakat: „A múltat azonban kitörölni vagy megmásítani nem lehet. A magyart sem. S éppen ezért csak helyteleníthetem, hogy a mi magyar középiskoláinkban nem fordítanak nagyobb gondot a magyar nép történetének tanítására.” Íme, a közép-európai tudós, a kisebbségi kérdést egyáltalán nem mellékesen kezelő, fölvilágosult szellem. Dobossy több helyütt is ellágyulhatna, de nem teszi. Noha fogva tartja a múlt, de méginkább a cseh történelmi fejlődés fő vonalába a huszita hagyományt állító professzor életműve.

Nejedlý tudományos munkássága három szempontot tartott szem előtt: a cseh nép történetének értelmezését, a cseh zene fejlődésvonalának és kiemelkedő jelenségeinek vizsgálatát és a cseh irodalom (és műveltség) vitás kérdéseinek tisztázását. A Smetana-monográfia *hét*, és a T. G. Masaryk-monográfia *öt* kötete, a Jirásek-életmű szövegekritikai elemzése stb. lefegyverző, hiszen a tudós „legfőbb képessége: a beleélés, a belső azonosulás”. A mennyiségre hatalmas életmű — a 3830 bibliográfiai tétel közt 155(!) az önállóan megjelent könyv, tanulmány, vitairat — a tanulmányíró csodálatát is kivívja. Dobossy szereti „hőset”, mégsem átallja megjegyezni: Nejedlý Smetanával szemben elfogult, alig értékeli Dvořákot és Janáčeket, a cseh jelenségeken (zene, irodalom) kívül mással alig foglalkozik. Egyetlen dolog vezette: „hogy nemzedékének kozmopolitizmusával és Nyugat-imádatával szemben határozottan és programszerűen vállalja népének hagyományait...”

Egyazon történelmi esemény, más-más látásmód, így foglalható össze *A csehek Magyarországon — három változatban*. Miképp lehetséges, hogy a közös téma — a cseh huszita harcosokból toborzott zsoldos hadak felső-magyarországi uralma 1440 és 1460 közt, harcaik Hunyadi Jánossal, majd Mátyással — három különböző megvilágítást kap, és a történelmi igaz-

ság helyett az írók látomását (vélt igazát) tükrözi? A tanulmány Jósika Miklós *A csehek Magyarországbán* (1839), L'udovit Kubáni *Valgatha* (1861) és Alois Jirásek *Bratrstvo; Testvérszövetség* (1898—1909) regényét elemzi. A párhuzamos olvasás jó kiindulópont. Elsőre észrevehető: Jósika a Mátyás-féle központi hatalom létrejöttét, L'udovit Kubán pedig a magyar—szlovák—cseh együttélés lehetőségét védelmezi; Jirásek trilógiája a cseh—szlovák testvériesülés történelmi gyökereit és indokoltságát mutatja. A magyar és a külföldi olvasók számára készült történelemkönyvek — így Dobossy — Hunyadi Jánost haladónak látják, aki az ország és a nép érdekei ellen szegülő kiskirályokat, többek közt Jiskrát is, megregulázta. Evvel szemben a cseh és szlovák történelemkönyvek Jiskra hadainak másfél évtizedes felső-magyarországi jelenlétét pozitívan értékelik, mondván „elősegítette a cseh és szlovák egymásrautaltság tudatát”. Hol, illetve kinek az oldalán az igazság?

Dobossy László Peter Ratkoš szlovák történész megállapítását, mely szerint Jósika regénye becsmérelte volna Jiskra huszita harcosait, tévesnek minősíti, rámutatván: a regény *nem „cseh”-ellenes*; minden olyan széthúzó erő ellen föllép, amely a központi hatalmat gyengítette. Továbbá idézetekkel cáfolja Karel Sabina vádját — „aljas gyalázása a cseh nemzetnek” —, kitérvén a regény hibáira: Jósika műve azért rossz, mert emberábrázolása sekélyes, távlatai szűkek. Kubáni „bizonyos hungarus hazafiság szellemében” írott tablója értelmetlennek tartja a magyarok és szlávok viszálykodását, viszont Jiráseknél szó sincs szláv—magyar megbékélésről, csak csehek és szlovákok összefogásáról, a magyar elnyomás, a „kutyafejű magyarok” ellen. Jiskra felső-magyarországi zsoldosháborúja, mely a Habsburg érdekeket védte, szlovák szabadságharc lett volna? Jirásek ábrázolása szerint — igen. A tanulmány, amikor ez utóbbi regény gyöngéire is kitér, higgadtan rögzíti: a XIX. századi hármastükörben, aszerint, hogy ki — melyik nemzet fia — a tükröztető, változik az *értékelés*.

Dobossy nem hagy kétséget afelől, hogy mely igazság híve; Jirásekkel és Kubánival szemben, Jozef Skultéty álláspontja áll hozzá közelebb. Olyannyira, hogy neki ad igazat. Skultéty — 1911-ben — a cseh—szlovák testvértudat erősödését például a prágai egyetemnek, majd a Kralicei Bibliának, később — és főleg — Jiří Tranovský (Tranoscius) cseh nyelvű énekeskönyvének (Cithara sanctorum) tulajdonítja, mely 1636-tól számtalan kiadásban vált a szlovák evangélikusok elsőrendű szellemi táplálékává. A tanulmányíró szerint — Dobossy a pör eldöntését történészekre és a politológusokra bízta — az mindenképp elgondolkoztató, „hogy Kubáni is meg Jirásek is — abbéli törekvésükben, hogy eszmei távlatot adjanak műveiknek — túlhangsúlyozzák a néhány ezernyi zsoldos alig két évtizedig tartó jelenlétét a szlovákok lakta Felső-Magyarországon”.

Ha csak érintőlegesen is, mindenképp a főntiekhez tartozik a párizsi egyetem Szláv Intézetében tartott előadás: *A kelet-európai irodalmak összehasonlító vizsgálatának tanulságai-ból*. A szerző bizonyítani kívánja, hogy „a társadalmi és kulturális fejlődés nagy törvényeinek azonos vagy legalábbis párhuzamos megnyilvánulása erőteljesebben befolyásolta az irodalmi fejlődést, mint a nyelvi vagy az etnikai rokonság tudata”. Könyvtárnyi irodalmat — szakirodalmat — olvasott el, cédulázott ki, hogy meglátásának érvényt szerezhesen. Pavel Josef Šafařík német nyelvű könyve — Budán jelent meg, 1826-ban — azt hangoztatta, hogy a szláv irodalmaknak csak rájuk jellemző benső értékeik vannak. Dobossynak, már csak a történelmi fejlődés érdekében is, szüksége van erre a megállapításra, hogy később nyugodtan megcáfolhassa. Mint ahogy Dmitri Čičevskij „kitűnően összeállított művelődéstörténeti vázlatát” (*Outline of Comparative Slavic Literatures, 1952*) olvasva — ő mondja így — meglepetten észleli, hogy azok a sajátosságok, melyeket a főnti könyv szerzője a szláv irodalmak általában közös fő jellemvonásaként említ, „teljes egészükben és ugyanolyan módon jelen vannak Közép- és Kelet-Európa nem szláv irodalmaiban is”. Čičevskij orosz, ukrán, szlovák példák alapján kijelenti, hogy a szláv nyelvtérületen a műköltészet és a folklór kapcsolata sokkal szorosabb, mint a nyugati irodalmakban. Kelet-Európa nem szláv irodalmának ez nem sajátossága? Hát a finn *Kalevala*, az észti *Kalevipoeg* — hangzik az érvelés. Karel Krejčí *Heroikomik v básnictvi Slovanů* (1964) című könyvének kitétele szintén vitatható: „az az irányzat vagy

áramlat, amelynek a nyugati irodalmakban legföljebb csak társadalmi vagy ideológiai (vagy még inkább csupán komikai) rendeltetése van, egy szláv irodalom közegébe érkezve politikai, tehát nemzeti, sőt (néha) nacionalista mondanó hordozójává válhat”. Ez a *szerepváltozás* más irodalmak esetében is igaz, Csokonai, Petőfi, Arany vígeposzai hozatnak föl az állítás alátámasztására. És nem kevésbé határozottan a nagyidai cigányok története, mely a témavándorlást tekintve különösen érdekes, hiszen Arany János előtt a román Joan Budai-Deleanu (1812) és a cseh Karel Hynek Mácha (*Nagy-idai nóta*; 1835 — a műnek magyar címe van!) tollát is megihlette. Dobossy László figyelmeztetése jogos: „kockázatos lenne úgy tanulmányozni a szláv irodalmakat, hogy elszigeteljük őket a környező irodalmaktól”.

A történész Roger Portalt idézve — „A közös eredet és a nyelvrokonság ellenére a szláv népek közt több a különbözés, mint a hasonlóság” —, s a lengyel Stanislaw Kolbuszewskit némiképp pontosítva — Kolbuszewski: „a szláv irodalmak különbözően fogadták be általában a Nyugat felől érkező ösztönzéseket”; Dobossy: „méltányosabbnak látszik hasonulási folyamatként felfogni a befogadás jelenségét” — eljut az irodalmi fejlődés tipológiai párhuzamosságainak a törvényszerűségeihez. Első tényként rögzíti a valamennyi kelet-európai irodalom megújhódási folyamatában mutatkozó belső hasonlóságot a XVIII. század végén és a XIX. elején. Szinte Kazinczy szavait — „készületlenek vagyunk” — mondja Dobrovský és Jungmann is, amikor a nyelv, a stílus, az író, az olvasó, egyszóval: a *helyzet* pallérozatlanágáról beszél. Vagyis a nyelvi reform, így vagy úgy, mindenütt végbement. Közép- és Kelet-Európa irodalmainak közös vonása még, hogy a XIX. század első felétől kezdődően bizonyos szerepet játszott bennük a folklór; s amíg „a népköltészet szerepe az orosz irodalomban többé-kevésbé csak átmenetinek tekinthető” (Puskin, Lermontov), Magyarországon, Romániában, Csehországban „a nemzeti költészet kifejezésformái mindmáig megőriztek bizonyos népi elemeket” (Wolker, József Attila, Novomeský). A zenekutatások eredményei megerősítik, hogy „a belső egyezés kiváltója nem valamely nemzeti vagy faji rokonság, hanem a társadalmi és szellemi fejlődés azonos szintje”.

Kétségkívül a kelet-európai irodalmak megújhódásában a fő lendítőerő a nemzeti történelem felfedezése. Míg a történelmi műfajok Nyugat-Európában majdnem elvesztették rangjukat, a közép- és kelet-európai irodalmakban reneszánszukat élték. A lengyel Sienkiewiczet, a cseh Jiráseket, a magyar Gárdonyit s a horvát Kumčić-ot említi a tanulmányíró. Majd beszámol a Közép- és Kelet-Európába érkező szimbolizmus átalakulásáról; a szimbolista költészet különleges szerepet is magára vállalt: a „tartalom eszmeiségét” megnövelve, a századforduló társadalmi és nemzeti küzdelmeihez hasonult. Irányzatok, áramlatok, iskolák, művek tipológiai azonossága vagy hasonlósága bizonyítja Dobossy László kelet-európai összehasonlító irodalomtudományi kiskatéjának helyességét.

Visszakanyarodván bevezetőnkhez, azért értékes e közép-európai műhely, mert érték szemléletében nyoma sincs elfogultságnak. *Két haza között*, jól ismerve mindkettő erényeit és hibáit, íródtak ezek a tanulmányok — és mégsem légüres térben. Árnyalt történelemszemlélet, biztos érzékelő- és beleélőképeség, a tárgy iránti alázat jellemzi mindannyit. S egy különleges kincs, mely Krammer Jenő, a volt tanító és útbaigazító példás élete kapcsán fogalmaztatott meg; és hogy rögzítve van, valamelyes fényt visszasugároz a névadóra is: „az erkölcsi érték független a társadalmi funkciótól, rangtól vagy szereptől, amelyet valaki betölt”. Szintén Krammer Jenőre emlékezve kérdezi Dobossy László: „lehetünk-e s miként lehetünk európai-an közép-európaiak és közép-európai-an magyarok?” Könyve adja a választ: *így. (Magvető.)*

Fontos ügyek megszállottja

BEKE GYÖRGYRŐL

Pár évvel ezelőtt, Beke György ötvenedik születésnapja küszöbén, az egyik bukaresti hetilap szerkesztője arra kért, hogy — az alkalomhoz illő módon — méltassam kenyeres társam munkásságát. Megtiszteltetésnek tekintetem a felkérést, s a meglepetés izgalmában tán el is vállaltam volna, ha abban a pillanatban nem szóal meg bennem egy hang, a kijózanító kéte-lyé: hátha másvalaki, akinek nagyobb jártassága van ebben a műfajban, jobban el tudná látni ezt a tisztet: nem szeretném, hogy pont én legyek az, aki esetleg kevesebbet mond el róla, mint amennyit — *megérdemelnék*. Szándékosan fogalmaztam ekképpen. Beke ugyanis az íróknak abból a fajtájából való, akik minden idegszálukkal az őket útnak indító közösséghez kötődnek, és minden körülmények között annak létérdekeit tartják szem előtt. Önmagunkat sem becsülnők tehát kellőképpen, ha róla szólván, netán a mellébeszélés ösvényeit választanók.

Így hát ötvenedik születésnapján nem írtam Beke Györgyről, ám azóta is nyugtalanít a gondolat, hogy amit én mondhattam volna el, azt bizony nem fogalmazta meg senki. A Homorod mentieki meghívása viszont — hogy mutassam be az itteni közönségnek az író — egyből felvillanyozott: hátha pótolhatnám itt azt, amit korábban elmulasztottam.

Nos, ami engem foglalkoztat, és amire néhány éve keresem a választ, az a kérdés így hangzik: vajon mikor született meg az író Beke György? Írni ugyan eszmélése óta szüntelenül ír — ahogy teltek az évek, egyre nagyobb termékenységgel és magabiztonsággal —, de hát egy dolog az íráskészség és egészen más az írói minőség. Van, aki mindjárt első írói megszólalásakor teljes fegyverzetben lép elének; másoknak viszont hosszas küzdelmet kell vívniuk, az akadályok egész sorát kell legyőzniük addig, amíg eljutnak az önkifejezésnek arra a fokára, amelyik már társadalmi érvényű írói megnyilatkozásnak számíthat. Hirtelenjében Tamási Áron példája jut eszembe, aki kereskedelmi akadémista korában úgyszólván virtusból megírta első novelláját az Ellenzék pályázatára, hogy aztán a sikeren felbuzdulva rendre megteremtse páratlan ragyogású életművének pilléreit, a valóságnak és az írói képzetnek olyan szintézisét, amely egyedülállóvá tette őt irodalmunkban. Sokan szerettek volna olyan varázslatosan írni, mint ő; ám írásművészetének titkát nem tudta ellesni senki. A két világháború között történt meg vele, hogy egy dilettáns tollforgató így szólt hozzá megismerkedésük után: „Miuután magam is írogatok, voltaképpen kollégák vagyunk.” Mire Tamási véreeresztő tekintettel pillantott rá, és — Ruffy Péter feljegyzése szerint — csak ennyit mondott: „Meglehet. A különbség csak az, hogy nem ugyanolyan sorrendben helyezük egymás mellé a szavakat.”

Sok mindent elárul ez a mondat az írói egyéniség mibenlétéről. De a fentiekből ne azt a következtetést vonjuk le elsősül, hogy: író az, aki szépen, varázslatosan tud írni. Az irodalomnak ugyanis nem az a feladata, hogy elbűvöljön, netán elzsongítson. Mert lehet ám úgy is egymás mellé rakni a szavakat, hogy pont a lényegről, a megfogalmazásra, kimondásra váró gondolatokról tereljék el a figyelmet. Sokszor bizony védtelenek vagyunk az ilyenekkel, a szavakkal zsonglőrködőkkel szemben. De az idő előbb vagy utóbb mindenképpen bebizonyítja, hogy a cirkuszi mutatványoknak semmi közük az irodalomhoz.

Az íráskészség, a tehetség önmagában tehát nem minden. A kérdés mindig az, hogy milyen irányban tör magának utat az írói képességekkel megáldott egyéniség. Németh László mondotta, hogy a Dunát nem kezdeti vízbősége teszi nagy folyóvá, hanem az iránya. Ebben az értelemben a kellő felelősségtudattal párosuló írói küldetés sem más, mint valamely közösség érdekében véghez vitt vállalkozás. Hogy mikor születik meg az író abban az értelemben,

hogy ne csak közvetlen környezete, hanem a tágabb közösség — a nemzetiségi és a nemzeti — is annak tekintse? Amikor birtokába jut mindazoknak a képességeknek és tapasztalatoknak, amelyek segítségével a kimondhatatlan is megfogalmazhatóvá válik; amikor nyilvánvalóvá teheti azt, ami mindannyiunkban benne él, de csak egy felfokozott érzékenyséű idegrendszer képes annak a megszólaltatására; amikor felismeri a korban, amelyben él, azt, amit előtte még nem mondott ki senki, pedig mindannyiunknak a nyelve hegyén él; és a kimondásra, megfogalmazásra váró gondolatok a maga módján, a maga belső törvényszerűségei szerint teszi számunkra nyilvánvalóvá; úgy, hogy a magunk legbelsőbb érzéseire, végig nem gondolt gondolataira ismerhessünk írásaiban. Ebben az értelemben mondotta Veress Péter, hogy az íróvá váláshoz a tehetség önmagában nem elegendő — a tehetség mellé történelem kell. Történelem, amelyik nagy vállalkozásra serkenti az író: történelem, amelyben a legérzékenyebb iránytű maga az író, az írói lelkiismeret szava.

Visszatérve előbbi gondolatmenetünkhöz: az írónak tehát nem az a dolga, hogy mindenáron szépen és szépet írjon, hanem: hogy igazat beszéljen. Viszont legalább ennyire érvényes és jogos az az elvárás is, hogy amit a maga igazságérzete szerint egy közösség számára nyilvánvalóvá tesz, azt a legkorszerűbb írói eszközökkel, varázslatosan tegye értünkvalóvá — irodalmi értéké.

Nos, a fentebb elmondottak alapján logikusan következik, hogy Beke Györgyöt is voltaképpen legújabb kori történelmünk nyitószakasza avatta íróvá. Írásaival ugyan a felszabadulást követő években jelentkezett először — s azóta kisebb-nagyobb megszakításokkal állandóan jelen volt a különböző lapok hasábjain —, de talán nem tévedek, amikor azt állítom: nevét akkor jegyezték meg végérvényesen az emberek, akkor figyeltek fel rá sokat váróan az olvasók, amikor a *Demse Antal Klézséről*, a *Seprik a plojesti utcát...*, a *Gyimesi krónika* című riportjaival ismerkedtek, s majd ezeket követően a *Magunk keresése* című könyvét vehették kezükbe. Mai találkozásunkat is éppen az avathatja bensőséges ünneppé, hogy kereken tíz esztendővel ezelőtt jelent meg az a kötet, amelyik lezárta Beke György írói fejlődésének első szakaszát, és ugyanakkor utat nyitott későbbi törekvései számára. A nemzetiségi sorsérzékelés mélyebb lélegzetvételéről 1968 óta megújult romániai magyar irodalmunkban Beke György egy olyan műfajjal dobogtatta meg az emberek szívét, amelynek korábban nem sok becsülete volt: a riporttal. 1968 derekától 1969 tavaszáig magam is Bukarestben éltem. Emlékszem, hogy vártuk a déli órákat, amikor belépett a *Falvak Népe* kicsiny szerkesztőségébe; lestük, hogy vajon milyen izgalmas kéziratot húz elő — mindig degeszre tömött — táskájából. Sohasem felejttem el azt a délutánba hajló órát, amikor felolvasta a *Demse Antal Klézséről* című riportjának kéziratát, s utána megkérdezte: „Na, mit szólsz hozzá? Látod. Így is lehet riportot írni...!”

Nem azt mondta: *csak így lehet*; hanem hogy *így is*. Ám ezzel valami új kezdődött el Beke György pályáján; a létérzékelés olyan foglalatának bizonyult attól kezdve a Beke-féle teherbírási riport, hogy nem volt szükség többé irodalmi segédfogalmak emelőszerkezetével bevinni ezt a műfajt az irodalomba — hiszen benn volt az, irodalmi rangon szólalt meg; csak éppen észre kellett venni. És akinek volt szeme a látáshoz és füle a halláshoz, az kiérezte ezekből az írásokból, hogy rólunk van szó, a mi sorsunkat mondja fel egyre nagyobb lélegzetvétellel és teherbírással a *magunk keresésére* vállalkozó Beke György.

Attól kezdve írói programja is ez: a *magunk keresésének igénye és a kölcsönös megismerés eszméje* helyez messzezengető hangszekrényt a legjobb írásaiban vibráló gondolatok mögé.

Hogy mit köszönhetünk ennek az írói programnak? Magam mindenekelőtt nagyszabású riporteri vállalkozását emelném ki, mely a különböző tájegységek lakóinak múltját és jelenét fogja vallatóra, hogy a jövődőt mindenütt tudatosabban fogadhassuk. Kezdődött pedig ez a sor az 1975-ben megjelent *Szilágysági hepehupával*, folytatódott az 1978-as *Nyomjelző rokonsággal*, majd 1980-ban a *Búvópatakokkal*, hogy az idén ezek mellé állíthassuk Máramaros és Szatmár vidékéről szóló riportkönyvét, a *Boltívek teherbírását*.

Beke György most körvonalázódó — remélhetőleg a továbbiakban újabb kötetekkel ki-

teljesedő — vállalkozása persze nem előzmény nélküli a romániai magyar irodalomban. Tudunk a két világháború közt elakadt *Erdély felfedezése*-sorozat tervéről, amelynek első kötete Bözödi György híressé vált könyve, a *Székely bánja* volt. Arra pedig Gáll Ernő professzor, a *Korunk* főszerkesztője világított rá a *Tegnap és mai önismeret* című könyvében, hogy az újabb felfedezés felé Sütő András tette meg a döntő lépést — mezősegi naplójegyzeteinek, az *Anyám könnyű álmat ígérnek* a közreadásával. S hadd tegyük hozzá nyomban: enélkül a valóságlátásunkat felszabadító Sütő-könyv nélkül nem valószínű, hogy megszületik az első igazi Beke-riportokat tartalmazó kötet, a *Magunk keresése*, amelynek megjelenése óta ismét rangja lett nálunk a szociográfikus töltetű riportnak.

Nagy nekifutással, hosszas erőpróbák után jutott el Beke György riporter ars poeticájának a kialakításához. Több mint két évtizedes országjárása után először arra figyeltünk fel, hogy a székelyek és a csángómagyarok körül jár legszívesebben a tolla. Vagyis: mostani vállalkozását megelőzően riportjai a nemzetiségi létérzékelés két szélsőséges helyzetéből fakadtak föl. A székelyek egységesebb tömbben élnek, a csángómagyarok pedig román nyelvközegben, de többnyire külön falukban. A Szilágyságban, Fehér, Beszterce-Naszód és Máramaros megyében — és ezeknek a tájegységeknek a felfedezésére, nemzetiségi viszonyaik feltérképezésére tudatosan vállalkozott Beke — az jellemző, hogy a legtöbb helység, ahol magyarok laknak, vegyes lakosságú. Miként válik tehát ilyen körülmények között a kölcsönös megismerésen alapuló önismeret megtartó és éltető erővé, ha felgyorsul a történelem? — szerintem ma ez Beke György alapvető kérdése. S mert így kérdez, nem nehéz meglátnia és láttatnia, hogy a változásuk kétirányúak. Egyrészt: maguk alá temetnek múltat, sorsot, lelkületet; másrészt viszont megnyithatják az utat a mélyben élő erők feltörésének. A *Szilágysági hepehupa*, a *Nyomjelző rokonság*, a *Bűvópatakok* és a hamarosan megjelenő *Boltívek teherbírásának* írója, olyan gondolati magaslatról szemlélődik, és úgy vetíti ki a megismert, a feltárt valóság erővonalait a jövőendő falára, hogy az *emelkedők* tisztában, teljesebben látszódnak.

S ha már itt tartunk, érdemes felfigyelnünk arra, hogy Beke riporter pályáján egyik kötet visszhangja miként hívja életre a következő riportkönyv gondolatát. Amikor a *Szilágysági hepehupát* írta, jogos volt a kíváncsiság: vajon a Szilágyság felfedezése mit tesz számára lehetővé és számunkra nyilvánvalóvá? Alighogy megjelent aztán a kötet, máris hallhattam az első lényegretörő szentenciát: *csupa bekés ügyek vannak benne!* Hát persze, morfondíroztam, mik is lehetnének?! Bekétől, ha a Szilágyságot, Fehér megyét, Beszterce-Naszód, Máramaros vagy Szatmár vidékét járja — épp a *bekés ügyeket* kell számon kérnünk. Vagyis: közösségi, sorskérdéseink közül azokat, amelyek meglátásához és megírásához neki volt szeme és tolla először irodalmunkban. Terepjárásaim során szerzett tapasztalataim szerint az olvasók is ezeket igénylik tőle, ezekért biztatják újabb és újabb riportkönyvek megírására. A bekés ügyek megfogalmazás is arra utal különben, hogy az olvasó számára a világra nyitott ablak a fontos, és benne az író felénk sütő arca a lényeges — és nem például az ablakkeret.

Azt is kiérzem ugyanakkor ebből a társításból, hogy Beke írói pályáján mennyire elsődleges szerepe van a riportnak: minden más műfajban szerzett eredményeit azonnal magába szívja. Regényíróként és műfordítóként is állandóan jelen van irodalmunkban, ám ezekből a vállalkozásokból mindig a *riportíró Beke* nyer a legtöbbet, s így közvetve mi magunk. Alkat kérdése lenne? A körülmények tették ilyenné? Ezekre a kérdésekre a válasz akár el is maradhat immár. Sokkal lényegesebb: olyan szintű munkára fogta ő nálunk a riporteri tollat, hogy eredményeivel immár bárhol otthonra lelhet. Úgy formálta-alakította írói szándékaihoz a riportot, hogy 1972-es kötete óta a tényfeltáró irodalom jelszava és egyik irányzata — nemcsak nálunk, Erdélyben — a *magunk keresése*, az *önismeret építése*.

Évekkel ezelőtt, amikor a Szervátiuszok műtermében jártam, valahogy olyanformán hívták fel a figyelmem az egyik Móricz-portréra, hogy azt nem is a szobrász, hanem az idő *móriczizálta*; a művész „csak” alig néhány vésőnyommal segített az időnek; és persze azzal, hogy megfelelő talapzatra állította. Arról akkor egy szó sem esett, hogy ennek az egyszerűségnek mekkora az ára. Feltételezték, hogy tisztában vagyok ezzel. Azt a könnyedséget és gyorsasá-

got, amellyel Beke György riportjait írja és riportkönyveit egybeszerkeszti, magam mással nem tudom magyarázni, mint azzal, hogy az idő, a történelem neki is hasonlóképpen a keze alá dolgozik. Hatásának titka? Talán abban van, hogy milyen piederstálra emeli, milyen összefüggések közé helyezi, milyen magatartásformák sugallóivá avatja a történelmi valóság szemmel látható, illetve emlékezetünkben már kihullott tényeit.

Ennyiből is kitetszik, hogy Beke mondanivalója jellegzetesen lírai, módszere azonban tárgyilagos. Szemléletmódját társadalomtudományi, történelmi, néprajzi, művelődéstörténeti, szociográfiai nézőpontok gazdagították az idők során. Eredeti koncepció nélkül ugyanis (mely egyaránt alkalmas a tények átvilágítására és kétértelműségük megszüntetésére) és erős írói szubjektivitás hiányában (mely formaképző elv: csak ez forraszthatja egységbe, emelheti a mű struktúrájába a valóság változatlanul hagyott tényeit) a valóságfeltáró irodalom művelése elképzelhetetlen.

De hát nem is magyarázom tovább a bekés ügyek megszállottjának bizonyítványát. Amit ő tud a maga alapvető műfajáról, azt nem tanítják sehol. És tőle sem lehet tanulni. Hiszen épp a bekés ügyek megszólaltatásában utánozhatatlan.



SIMON ATTILA GRAFIKÁJA

Egy észak-európai kisebbség portréja

KIK AZOK A FINNORSZÁGI SVÉDEK?

Sokadszor gyürkőzöm neki a feladatnak: írnék beszámolót, eligazítót a finnországi svédekről, akikről az utóbbi évek hazai sajtójában végre esett már némi szó, de akikről valójában még mindig édeskeveset tudunk. Az érdeklődés nyilvánvalóan kettős gyökerű, egyszerre szól az egzotikumnak és a húsunkba vágó nemzetiségi kérdésnek, egyaránt táplálja kíváncsiság és példákért másfelé forduló nemes érdekek.

Európa etnikai kisebbségeire nagyobb figyelem irányul mostanában, mint irányult évtizedeken át valaha. Kisebb és nagyobb népcsoportok keresik helyüket az amúgy is egyre inkább összekuszálódó, ideológiai és államhatároktól szabdalt kontinensen. Népek, melyeknek létezéséről sokáig csak szociológusok, unikumokra vadászó irodalombúvárok vagy színes turisztikai prospektusok tudósítottak, lépnek elő nemzeti elmaradottságuk homályából és követelnek maguknak autonómiát vagy éppenséggel saját nemzeti államot. Példáért nem is kell a messzi Palesztináig mennünk, ad azt a jó öreg Európa is eleget, s ha nem is kelet-európai mértékkel, de Észak-Európa sem egészen mentes nemzetiségi indulatoktól. Háromszázezer svéd Finnországban, húszezer őslakos finn Svédországban, hétezer Norvégiában, és akkor még nem beszéltünk a vendégmunkásokról, Dánia németjeiről, vagy egész Skandinávia lappjairól, zsidóiról és cigányairól.

Ahogy Közép-Kelet-Európáét a magyarok, Észak-Európa legnagyobb nemzeti kisebbségét a finnországi svédek jelentik. Az összehasonlítás persze erőltetett, sőt hamis, hisz a finnországi svédesség hivatalosan, alkotmányjogi helyzete szerint nem kisebbség, még csak nem is nemzetiség — az 1919-es finn alkotmány mindvégig kétnyelvű nemzetéről beszél, melynek tagjai nyelviileg is teljesen egyenlő jogú állampolgárok. Hivatalosan az ország valóban kétnyelvű állam: törvényeit, rendeleteit, országos hatályú szabályzatait finnül és svédül hozzák. Állami tisztviselők, azaz politikusok, hivatalnok, bíró, könyvtáros, tanár stb. csak az lehet, aki mindkét nyelvet beszéli. Szigorú előírások rögzítik a kétnyelvűség alaki szabályait, egy- és kétnyelvű kategóriába sorolva a városokat és falvakat. Az a helység, melyben az egyik vagy a másik nyelvi közösséghez tartozók aránya eléri a 10%-ot, vagy az 5000 főt, kétnyelvű: utcatáblái, hivatalos hirdetményei, kiadványai kétnyelvűek, mégpedig a nyelvi többséget követő sorrendben. (Ez egyben azt is jelenti, hogy ha egy községben a finnül beszélők száma nem éri el az előbb említett hátárt, ott minden *kizárólag* svédül történik, egynyelvű még a postabélyegző is!) Iskoláit a svéd lakosság anyanyelvén végzi, s ha az egyetlen finnországi svéd egyetem, az Åbo Akademi helyett mondjuk a helsinki vagy a tamperei egyetemre iratkozik be, kíváncságra az oktató ott is köteles anyanyelvén vizsgáztatni.

Åland tartomány (a Turku és Stockholm között fekvő huszonkétezer lakosú szigetcsoporthoz) különleges státuszt élvez: a Népszövetség 1921-es döntése értelmében ez a megye autonóm terület, közigazgatási nyelve a svéd, és a svéd nyelv és etnikum csorbítatlan fönnymaradását szigorú, szinte „tűzlónak” mondható törvények védik. Ilyen például az ålandi „állampolgárságot” szabályozó rendelkezés: a szigetbirodalomban csak az választhat és az választható, (az az viselhet tisztséget és vásárolhat ingatlant, aki a helyi „állampolgárságot” megszerezte (ez pedig a nem ott születettek számára csak öt évi helybenlakás és megfelelő svéd nyelvtudás után kérvényezhető a *helyi* kormányzattól!).

A jogi rendezés tehát tökéletes, a gyakorlat azonban már errefelé sem ennyire egyértelmű.

Finnország svéd nyelvű lakossága igen régóta él mai lakóhelyén. Egy részük valószínűleg évezredekkel ezelőtt népesítette be a nyugati-délnyugati partvidéket, más részük a svéd uralom idején érkezett. Még a történészek is vitatkoznak azon, hogy az úgynevezett „csónakbaltás” nép, mely i. e. 2000 táján árasztotta el Svédországot és a mai finn partokat, valóban indogermán nép volt-e s tekinthető-e a mai finnországi svédek őseinek. Tény, hogy a partvidéket emberemlékezet, azaz a történetírás kezdetei óta svéd ajkú halászok, vadászok és földművesek lakták, s ezek a lappok északra szorulása után is megmaradtak lakóhelyükön. A svédek számát, különösen pedig a svédül beszélők számát Finnország svéd annektálása érhetően jelentősen megnövelte. Erik király és Henrik püspök 1155-ös első kereszties hadjárata a svéd koronához csatolta ugyan Finnország nyugati vidékeit, ám nyilvánvaló, hogy a terület nem egyszerre került a kezükbe, hanem szakaszosan hódították meg: Åland például már 1050 körül fölvette a kereszténységet, míg Karjalát csak 1300 táján sikerült a kereszt jármába hajtani. A hatszáz éves svéd uralom alatt hivatalnokok, papok, katonák, hűbérurak telepedtek be az országba; az értelmiségi rétegekben pedig éppúgy uralkodóvá vált a svéd nyelv, ahogy a korabeli Magyarországon a latin vagy a német. Tovább rontott ezen az 1649-es iskolai törvény, mely az oktatás nyelvét a latin mellett a svédet tette meg, és így a tanult réteg szinte kötelezően tanult meg svédül, a nevek pedig előbb ellatinosodtak, majd elsvédesedtek. A nyugatról érkező svéd telepések bevándorlása azonban annyira régen történt, hogy velük kapcsolatban föl sem merülhet az idegen eredet vádja, arról nem is beszélve, hogy egy részük nem is Svédországból, hanem a Baltikumból vagy Németországból érkezett Finnországba.

A svédség az Oroszországhoz való csatolás (1809) után hosszú ideig megőrizte még vezető pozícióit, és csak a finn nemzeti mozgalmak múlt század végi előretörése következtében szorult kisebbségbe.

A finnországi svédek tehát szinte két rétegből tevődtek össze: egy a finnekéhez hasonló társadalmi rétegződést mutató „őshonos” lakosságból, és a jórészt később betelepült történelmi és ipari arisztokráciából. Gösta Ågren vasai költő, a mai finnországi svéd nemzeti mozgalom vezéregyénisége *Vär historia* című munkájában ezt a réteget nevezi a finnországi svédség legfőbb tehertételének. „Ki kell mondanom: a finnországi svéd nép számára a svéd nyelvű uralkodó osztály katasztrofális terhet jelentett — akár a középkor feudális urairól, akár korunk akadémikusairól és vállalatvezetőiről legyen szó. Ez a réteg beárnyékolja a nép létét, megnehezíti nemzeti és nyelvi jogaiért vívott harcát, eltorzítja a világnak a finnországi svéd valóságról alkotott képét. Ugyanolyan nép vagyunk, akár a többi, munkásokból, kisparsztokból, halászokból és tisztviselőkből álló rétegződéssel. Ám néha olyan intenzíven kell átél-nünk az ellenünk irányuló külső és belső nyomást, hogy kiáltásunk is szinte suttogássá halkul.” Ågrennek aligha van teljesen igaza, az akadémikusok és vállalatvezetők ugyanis épp-úgy részei egy szociális rétegződésnek, a „finnországi svéd valóságból” nyilvánvalóan őket sem lehet kirekeszteni.

*

A finnországi svédek száma az évszázadok során egyenesen és állandóan nőtt, százalékos arányuk ugyanakkor csökkent. 1610-ben körülbelül 70 ezren voltak (17,5%), ez a szám 1815-ben 160 ezerre (14,6%), 1880-ban 294 ezerre (14,3%), 1900-ban 350 ezerre (12,9%), 1940-ben 354 ezerre (9,5%), 1975-ben pedig 303 ezerre (6,4%) változott. Százalékos csökkenésük oka nyilvánvalóan a finn nyelvű lakosság jóval nagyobb ütemű növekedésének tudható be, az abszolút lélekszámban az utolsó negyven évben bekövetkezett ötvenezer fős apadás viszont a finneket meghaladó mérvű kivándorlásban és az erősen asszimiláló vegyes házasságokban keresendő.

A finnországi svédek viszonylag kis (pontosabban keskeny) területen, összesen mintegy 15 ezer négyzetkilométeren élnek. Legnagyobb tömegben (150 ezer) a déli partvidéken találkozni velük, főleg a fővárosban és annak közvetlen környékén (magában Helsinkiben ma 47 ezer svéd él), Turku (svédül: Åbo) környékén újabb 30 ezer svédvel, Ålandon 22 ezer, a kö-

zépnyugati partvidéken, Österbottenben (finnül: Pohjanmaa) pedig 100 ezer svédvel találkozunk. Az österbotteni svédek a Kristinestadtól (finnül: Kristiinankaupunki) Gamlakarleby-ig (Kokkola) húzódó, átlagosan 30—70 kilométer széles tengerparti sávon tömörülnek; ezen a vidéken a falvak szinte kivétel nélkül svéd ajkúak, de jelentős a svédek aránya a városokban is (Vasában 30%, Jakobstadban 60%, Nykarlebyben 90%). Valamikor, különösen délen, szélesebb volt a svédlakta partvidék, Turku és Pori megye például egészen a 18. századig svéd nyelvű megye volt, míg mára szinte teljesen elfinnesedett. Az újabb kori finnesedés oka errefele is elsősorban gazdasági eredetű: az ipar zömmel délen helyezkedik el, ezért az északi vidékek munkanélküli vagy sanyarúbb körülmények között élő lakossága lassan leszivárog a déli tengerpartra. Városok etnikai összetétele változott meg alig néhány év alatt, hagyományosan svéd többségű helységekben: Borgå (Porvoo), Ingå (Inkoo), Hangö (Hanko), Sjundeå (Siuntio) kellett az utcatáblákat svéd—finnról finn—svéd feliratra kicserélni.

A munkaalkalmak megcsappanása, a különféle gazdasági nehézségek elsősorban Österbottenben fenyegettek katasztrofális következményekkel, a parasztság, melyet egyik napról a másikra megcsalt a föld, pánikszzerűen menekült a Botteni öböl túloldalára, Svédországba. Menekülésük iránya logikus: finnül nem tudtak, így Közép- vagy Dél-Finnországba nem költözhetek, engedtek tehát a jobb anyagi lehetőségekkel kecsegtető svéd munkaerőpiac csábításának. A hatvanas években jó hatvanezer finnországi svéd távozott Svédországba, s jelentős részük épp österbotteni. Később települt ugyan ipar a nyugati partvidéken, ez azonban csak fokozta a nemzetiségi feszültségeket: az új finn üzemek finnül nem tudó munkaerőt nem alkalmaztak, ezért a helybeliek megint csak nem jutottak munkához, a gyárnak viszont munkáskéz kellett, szükségképpen az ország belsejéből toborzott finn munkásokat! Österbotteni beszélgető partnereim szinte kivétel nélkül az ipartelepítés negatív hatását panaszolják, kijelentve: Österbottenbe pedig nem kellene nagyüzemek!

Annál inkább kisvállalkozások! A hetvenes évek közepe-vege végre meghozta a megoldást: Vasától északra a nyérctenyésztés, tőle délre a melegházi paradicsom és uborka mentette meg a kivándorlástól a parasztokat. Főliával letakart melegházakban nevelik féltő gonddal a zsenge paradicsom-, uborka- és salátapalánták tizezeit, melyek megerősödve meghálálják a bizalmat, gyümölcsök jó pénzért cserél gazdát Vasa vagy Helsinki piacán. A ketrecekben ugyanakkor 3—3 és fél millió nerc futkos; kevesen tudják: Dánia mellett Finnország a világ legnagyobb nercexportőre. A kisvállalkozások természetesen kizárólagóan ipart és gépparkot igényeltek, létrejöttek tehát a különféle szövetkezetek, egyik traktort és más mezőgazdasági gépet kölcsönöz, a másik öntöző berendezéseket, esztétikákat, járműveket, sok helyütt maguk a termelők is kis csoportokba tömörülnek, hogy gazdaságosabban használják ki lehetőségeiket. A nyérceleség részben Peruból, részben Ålandról érkezik apróhal és halliszt alakjában, de mert romlandó, létre kellett hozni a hűtőipart, szintén szövetkezeti alapon. A szövetkezeti mozgalomnak nagy múltja és még nagyobb jövője van a svéd nyelvű Finnországban. Ålandon szinte minden kisüzem szövetkezet, az az egyik napilap, a Nya Åland is; Österbottenben a szolgáltatóiparon kívül pedig például még a könyvkiadásban is találni szövetkezeteket. „A vidék mindent túlél”, szokta mondani *Ralf Norrman* barátom, aki Oxfordban doktorált, jelenleg a tamperei egyetemen tanít, szabad idejében pedig a *Horisont* című irodalmi folyóirat főszerkesztője, s aki most az egyetemi katedra föladásának gondolatával foglalkozik, hogy kistermelőként visszamehessen szülőföldjére, Österbottenbe. „Egyetlen veszélyt én ma a központosításban látok” folytatja, „mert ez egyesíteni akarja a közigazgatást, központi kalapba gyűjteni a pénzt, fővárosi adminisztráció kezébe adni a helyi döntések jogát. Ezzel mindent meg tudnának ölni. Ezért is rettegünk egy környezeti minisztérium létrehozásától”.

*

Félelmének nyilván megvan a maga reális oka: amíg a helyi kérdésekről helyi tisztségviselők döntenek, addig a svéd nyelvű Österbotten is jobban megőrizheti jelenlegi arculatát. Addig nem kell új gyáralapításoktól, új atomerőművek fölépítésétől félniök. Sőt, talán egyszer

még egyetemre is futja majd saját erőből, mert arra Österbottennek égető szüksége van. Történelmi okokból ugyanis a svéd nyelvű egyetem, az Åbo Akademi Turkuban működik, holott ebben a városban ma mindössze kilencezer, környékén további tíz-tizenkétezer svédajkú él — ezzel szemben a finnországi svédesség mintegy harmadát (100 ezer főt) eltartó Österbottennek nincs egyeteme. „Nem is kell!”, válaszolja okoskodásomra Ralf barátom, „mert az biztos, hogy ha itt egyetemet alapítanak, az csak kétnyelvű lehet, abból pedig néhány év múltán csak egy svéd tanszék marad, a többi elfinnesedik”. Az österbotteni értelmiség zöme külföldön tanul, főleg Svédországban vagy Amerikában, ő maga hét évet töltött Oxfordban s csak doktorátusa után költözött végleg haza. Mert a szülőföldhöz való kötődés nagyon erős errefelé, az österbotteniek, akikhez igazából sem a feudalizmusnak, sem a kapitalizmusnak nem sikerült eljutnia, és akik erre roppant büszkék, csaknem rátartiak, szenvedélyes hittel ragaszkodnak ehhez a földhöz.

*

Figyelemreméltó kulturális aktivitásuk is. Itt, Österbottenben működik több mint kétszáz taggal a legnagyobb, írószövetségen kívüli írócsoport, a *Svenska Österbottens Litteraturförening* (Österbotteni Svéd Irodalmi Egyesület), és itt jelenik meg évente hatszor az egyesület *Horisont* című folyóirata. A Horisont közel három évtizede bizonyítja, mennyire lehetséges színvonalas irodalmi folyóiratot magánérből is fenntartani, igaz: magyar típusú szerkesztőség nélkül, kizárólag társadalmi munkával. Hatósugara Finnországtól Izlandig terjed, több mint háromezer előfizetéből kétezer külföldi (főleg svédországi), s emiatt fontos ablak Skandináviára, amit érdemes volna nekünk is kihasználni. A Horisont nem egyszer közölt már magyar irodalmat, elsőként mutatta be Csoóri Sándort svédül, rövidesen pedig közölni fogja Szilágyi Domokos verseit. Finnország öt svéd nyelvű könyvkiadójából kettő, öt színházából egy Österbottenben működik.

A finnországi svéd könyvkiadást hosszú ideig két könyvkiadó jelentette: az 1891-ben alapított és ma körülbelül kétmillió évi forgalmat bonyolító *Söderströms*, és a fiatalabb és jóval kisebb *Holger Schildts Förlag* — mindkettő Helsinkiben. Ez a két kiadó gondozza ma is a hazai svéd nyelvű könyvek kilencvenöt százalékát, részben önállóan, részben svédországi kiadókkal kötött megállapodások alapján. Közös kiadványként jelent meg néhány magyar könyv is, az Illyés-, illetve Csoóri-versválogatás, valamint Gergely Ágnes A tolmács című regénye. A példányszámok ugyanakkor riasztóan alacsonyak, amit a csekély olvasótábor csak részben magyaráz. Verseskötetektől száz-kétszáz példányt, sikerregényből is legfeljebb néhány ezret lehet eladni, s az a finnországi svéd író, akinek nem sikerül a svédországi piacra betörnie, valóban magányosnak érezheti magát (és rögtön hozzáteszem, ez eddig talán egy tucatnyinak sikerült). Az alacsony eladáshoz nyilván hozzájárulnak az irreálisan magas könyvárak, a finnországi könyvkiadó a többi skandináv országtól eltérően nem kap állami támogatást, sőt, forgalmi adót fizet könyvei után, amit persze az árakba beépítve az olvasóra igyekszik áthárítani.

A hetvenes évek a kiadói életben is hoztak némi változást. Egyfajta Helsinki-ellenesség, österbotteni öntudatosodás eredményeként és az üzleti szellemű könyvkiadás ellensúlyozására szövetkezeti kiadók alakultak, elsősorban Österbottenben. Így jött létre 1973-ban Jeppóban a *Författarnas Andelslag* (Írók szövetkezete) amit két évvel később a vasai *Skrivor* követett. A jeppói kiadó cégtáblája mögött kezdetben csak néhány österbotteni író állt (Gurli Lindén, Anita Wikman, Solveig Erntö, Gösta és Erik Ågren), számuk azonban később negyvenre szaporodott. Könyveiket maguk állítják elő: a címlapot kézzel rajzolják, a géppel írt szöveget olcsón, ofszet eljárással sokszorosítják, és ezzel elérik, hogy kiadványaik körülbelül fele annyiba kerüljenek, mint a nagy kiadók mutatósabb, de méregdrágán piacra dobott könyvei. Jelszavuk: „Egy nép csak önmagától szigetelődhet el. Nekünk magunknak kell szellemi központjainkat megteremtünk s nem arra várni, hogy azt mások tegyék meg helyettünk.” A Författarnas Andelslag 1973—82 között mintegy 50—55 könyvet publikált: regényeket, novellás- és

versesköteteket, útirajzokat, pamfletteket, köztük a hírhedtté vált *Hurrarna* című fővárosellenes vitairatot.

A jeppói könyvszövetkezet egyik mozzatárugója kezdetben Gösta Ågren, vasai költő volt, ő azonban két évvel később kivált a szervezetből, megalapítva a hasonló alapelveken működő Skrivort — s azóta valamennyi verseskönyvét ez a szövetségi kiadó jelenteti meg. Szövetségi kiadó Helsinkiben is működik: a *Boklaget* (Könyvcsoport) elsősorban két avantgarde költő, Thomas Wulff és Tomas Mikael Bäck műveinek kiadója.

A finnországi svéd könyvkiadásról bátran elmondható, hogy eleven, talpraesett és színvonalas. Ugyanez jellemzi a sajtót is: a már emlegetett österbotteni Horisonton kívül még egy irodalmi folyóirat létezik: az 1908-ban alapított helsinki *Nya Argus*, mely kevés szépirodalmat, annál több esszét, vitacikket, kulturális és politikai szemlélt közöl. A napi tájékoztatás feladatát körülbelül 30 napi- és hetilap látja el, összesen mintegy félmillió példányban. A legnagyobb (egyben egyetlen) országos sajtóorgánium a *Hufvudstadsbladet*, vidéken viszont az országos lapnál is nagyobb szerepet játszanak a befolyásos helyi lapok, Österbottenban a *Vasabladet*, délkeleten a *Borgåbladet*, délnyugaton a *Västra Nyland*, Ålandon az *Åland* és a *Nya Åland*, Turkuban az *Åbo Underrättelser* (az utóbbi az ország legrégebbi lapja, 1824-ben alapították!). A sűrű laphálózatot a rádió egészíti ki: egész napos svéd nyelvű adása (az ún. 3. műsor) megbízhatóan tájékoztat az ország eseményeiről, a helyi jelentőségű híreket pedig a helyi adók területi műsora regisztrálja. A televíziós helyzet már jóval gyengébb: a svéd nyelvű adás évi 455 óra, amiből 270 a saját termés, és többnyire ez sem megy fő műsoridőben. Logikus következmény: Ålandon és az österbotteni partvidéken szinte kizárólag a svédországi adást nézik, legfőljebb naponta egyszer kapcsolnak át a hazai hírekre.

A finnországi svéd színjátszás öt állandó színház főadata. Helsinkiben (svéd nevén: Helsingfors) működik a nemzeti színház szerepét is betöltő *Svenska Teater* (Svéd Színház) és a jóval kisebb, kamaraterem jellegű *Lilla Teatern* (Kis Színház), Vasában a *Vasa Teater*, Turkuban az *Åbo Teater*. Ezek a színházak egyben területi színházak is, azaz rendszeresen kilátogatnak körzetükbe (az *Åbo Teater* elégíti ki Délnyugat-Finnországon kívül Åland színházi igényeit is). A nézőszám persze viszonylag kicsi, ezért a helsinki két színház rákényszerül, hogy időnként finnül, finn közönségnek is játsszon. A *Lilla Teatern* például Fo olasz szerző egyik komédiáját (Nem fizetünk! Nem fizetünk!) az egyik évadban svédül, a következőben finnül játszotta, mindvégig fergeteges sikerrel. Színházaik zömmel külföldi darabokat játszanak, a finnországi svéd drámaírás ugyanis meglehetősen gyenge, nem is igen akadt író, aki komolyan megpróbálkozott a drámaírással. Talán csak az idős Walentin Chorell, a fiatalabb nemzedékből pedig Claes Andersson és Johan Bargum a három kivétel, bár az ő erejükből is inkább csak szórványos kísérletekre futotta. Az utóbbi évek talán legzajosabb finnországi svéd színházi sikerét Claes Andersson és a *Vasa Teater* könyvelheti el magának, a fiataloknak szánt, zenés darabot az őszi évad kezdete óta játsszák táblás házak előtt.

*

Claes Andersson nemcsak drámaíró, de költő is és a finnországi svéd írókat összefogó *Finlands Svenska Författareförening* (Finnországi Svéd Írók Szövetsége) elnöke. Az ország finn és svéd nyelvű írói annak idején külön-külön szervezetet hoztak létre, s jöhetnek ma már szorosban együtt dolgoznak (még irodájuk is egy helyen van, ugyanannak a háznak ugyanazon az emeletén), szigorúan őrzik szervezeti és szellemi önállóságukat. A svéd nyelvű szövetség százkilencven tagja persze nem mind aktív író, ennek ellenére tény, hogy a finnországi svédiség jóval nagyobb, gazdagabb és jelentősebb irodalmat hozott létre, mint ahogy azt lélekszámuk alapján feltételezhetnénk. Bizonyos időszakokban fontosabb és korszerűbb költészetet írtak, mint akár a velük egy hazában élő finnek, akár svédországi rokonaik. (Ez nem ironia. Túlmenőn azon, hogy a finnországi svéd írók finneknek, pontosabban *finnországinak* vallják magukat, nyelvük is messzebb került a svédországitól, szebb, de archaikusabb, s részben finn, részben erős hazai nyelvjárási hatásokat mutat.)

A múlt század közös, a finn nyelvű irodalom által is befogadott klasszikusaival (Runeberg, Topelius) lezárult a kétnyelvű nemzeti irodalom korszaka, s egyszerre fontossá vált a nyelv, amin az író beszélt és alkotott. A svédesség visszaszorulása, nyelvi elszigetelődése, később pedig a nyelvi ellentétek kiéleződése sokakban keltett pánikhangulatot, amit csak fokozott a túlnyomórészt svéd uralkodó osztály belső és külső válsága. A századforduló svéd nyelvű írói már gyökértelennek, társtalannak, hazátlanak érezték magukat, s többnyire haszontalannak is, elsősorban nyelvi-etnikai értelemben. Baloldali íróik félrevonultak, individualizálódtak; logikusan ebbe az irányba taszította őket a nyelvi-nemzeti szorultság. Létrejött az úgynevezett „dagdrivare” (naplopó)-nemzedék, a tengő-lengő, az eseményekkel sodródó ember viselkedési formáit zászlajára tűző írócsereg. Politikai meggyőződésük az elutasítás volt, módszerük a passzív rezisztencia. „A dagdrivare-nemzedék nyilvánvalóan ellenzéki csoport, de olyan csoport, amelyik nem tudja, merre, ki ellen lázadjon” — írta róluk Thomas Warburton költő és kritikus. Tegyük hozzá, ez az irodalmi csoportosulás ugyanúgy nem tükrözte a korabeli finnországi svéd valóságot, ahogy a mai próza nemzetközileg legismertebb alakjai, Kihlman, Tikkanen, Bargum regényei sem. Tény, hogy a századelő írói riadtságukban, tanácstalanságukban vagy talán elszigeteltségükben feltűnően érdeklődtek a külföld irodalma, a különféle izmusok iránt, sokkal inkább mint finn- vagy svédországi svéd kortársaik. Ebben némi szerencse is közrejátszott: vezéralakjaik a korabeli avantgarde líra bölcsőiben szívták magukba az új irányzatot.

Ennek köszönhető, hogy körükben jelentős, modern költészet jött létre, sőt a Södergran—Diktonius—Björling—Enckell csoport meg tudta újítani nemcsak a hazai, de az egész svéd lírát. Gyökértelenségükből eredt érzékenységük és rugalmasságuk, képességük minden új maradéktalan fölszívására. Riadalmuk ugyanakkor nagyon is érthető, ha a kor társadalmának megdöbbenően gyors átrétegződésére, egyes települések, főként a főváros rohamos növekedésére és ezzel együttjáró nyelvi átalakulására gondolunk. 1870-ben Helsinki lakosságának 57%-a volt svéd, 26%-a finn, 12%-a orosz, 5%-a német (igaz, az akkori össznépesség mindössze 32 ezer fő!), száz évvel később már 90%-a finn, 10%-a svéd, a többi nyelvcsoporthoz pedig egyszerűen eltűnt, szétszivárgott vagy föloldódott, az összlakosság viszont 480 ezerre nőtt). A fővárosban általános jelenséggé vált a kétnyelvűség, a svédajkúak ma már munkahelyükön is többnyire finnül beszélnek, az anyanyelv az otthon, a szabadidő és a kulturális élet kifejezőeszközevé zsugorodott. Uralkodóvá vált az úgynevezett „jégtábla-elmélet”, a finnországi svédek kezdték önmagukat olvadó jégtáblához hasonlítani, mely mindegyre fogy, kisebbedik. Talán okkal, talán ok nélkül, de újabb irodalmuk részben ilyen pánikhangulatot mutat.

A századelő irodalmához hasonlóan a mai finnországi svéd próza sem tükrözi pontosan a társadalomban végbemenő folyamatokat, nem tükre a finnországi svéd életnek. Irodalmukat ezért sokan kozmopolita, sőt szélsőségesen kozmopolita irodalomnak érzik. Kai Laitinen finn irodalomtörténetéről írt elemzésében Kiss Ferenc is megállapítja, hogy a finnországi svédek voltak Kafka iránt „a fogékonyabbak, s napjainkban az alkoholizmus, a homoszexualitás, a házasság válságának ábrázolását szintén ők kezdeményezték” (ÉS, 1982. aug. 6.). A megállapítás igaz, a kép azonban hamis. A finnországi svéd irodalmat külföldön ugyanis csak Christer Kihlman, Henrik és Märta Tikkanen, esetleg Marianne Alopaeus vagy Johan Bargum könyvei jelentik. Ezek az írók viszont mindannyian a *nagypolgárság* válságát, hanyatlását, ellehetetlenült életstílusát, morális züllését, szellemi és fizikai föl bomlását ábrázolják, igaz, mesterfokon. Már jóval szűkebb körben ismerik Anna Bondestam vagy Sigrid Backman munkáregényeit, Anni Blomqvist vagy Ulla-Lena Lundberg álandi halásztörténeteit, Ralf Nordgren félig munkás, félig értelmiségi környezetben játszódó, vagy akár Bo Carpelan kistisztviselők világát ábrázoló regényeit. Ezek az írók egészen másfajta finnországi svéd valóságot rajzolnak elének, kevésbé színeset, de alighanem reálisabbat.

A finnországi svéd irodalmat külföldön egyébként méltánytalanul kevésbé ismerik. Legjelesebb költőik (Carpelan, Páwals, Huldén, Andersson, Sandelin) ma már föl-föltűnnek

egyik vagy másik folyóiratunk lapjain, többségük azonban megmaradt az ismeretlenség homályában. Pedig költő is, prózáíró is akad elég, olyan is, akitől a mi irodalmunk is tanulhatna, ha mást nem, egyszerűséget, emberséget, a táj, az adott értékek megbecsülésének szeretét. A finnországi svéd költő már túl van a különféle izmusok bűvöletén, a deheroizálás és a nemzeti-társadalmi önvizsgálatok keserves és megalázó processzusain. Számára a vers (de tárgítsuk ki a műfajt: a művészet, az irodalom) a világ elsajátításának, a társadalom dolgaiba való beleszólásnak az eszköze. Eszköz akkor is, amikor a nemzetiségi lét kiépített, ám időnként foghíjassá romló bástyáit védelmezi, ahogy Gösta Ågren, akkor is, ha a ma társadalmának torzulásai ellen emel szót, ahogy Per-Hakon Pāvals. Szerepvállalása persze más, mint Közép-Kelet-Európa költőié, emiatt más a társadalomban betöltött szerepe is. Arrafelé a költő mesterember, a szó legigazibb értelmében, ahogy a kovács kovács, a szántóvető szántóvető, a tanár tanár. Elsősorban embertársai esztétikai igényét elégíti ki, az önmagunkon való föltümelkedés vágyát, sóvárgásunkat metafizikai titkok kifürkészésére és meghódítására.



ATLASZ MARIANNA MUNKÁJA

Buda Ferenc: Holt számból búzaszál

Aki a *Holt számból búzaszál* szerzőjét tragikus komorságának ítéli, a sötéten látás okait kutatva Juhász Bélához forduljon magyarázatért. A költő debreceni „jóembere” megírta már a nyolc évig várakoztatott első kötet, a *Füvek példája* kapcsán, hogy Buda Ferenc szemléletmódját „az ötvenes évek második felének embert próbáló, kifelé és befelé egyaránt vívott küzdelmei, rettenetei és válságai mélyítették el igazán”. Azt pedig a Napjaink nemrégi — Füzi László készítette — beszélgetéséből tudjuk, mit takart Buda Ferenc személyes életében ez a küzdelem, rettenet és válság. Az ellenforradalom után, a társadalmi és irodalmi konszolidáció első éveiben: börtönt, nélkülözést, kiszolgáltatottságot. „...A Déli pályaudvar melletti vasutas munkásszállóba szöktünk fel, a padlás vasajtaja előtt kucorogtunk hajnalig. Aztán Juhász Ferencéknél aludtunk, majd Újpesten laktunk egy hétig — éjszakánként kellett fizetnünk... Irodalmi ismeretségeink révén a Rózsadombon találtunk albrétet... Sokat fagyoskodtunk, táskában hordtuk haza a szenet, volt úgy, hogy kerítésleceket loptam, egy kis láng végezt” — és így folytatódik, a József Attila-i önéletrajzot is emlékezetbe idézően a vallomás. Változhattak a pálya állomásai, Újpestet Pusztavacusra, aztán Kecskemétre cserélhette fel, állandósult azonban a Juhász Béla emlegette s általa még átmenetinek vélt „sötétre árnyalt” szemléletmód.

Ami csupán annyit jelent: miként az étellel, úgy a halállal is áldott-terhes Buda költészte. Ezért, hogy a vékonyka kötetben az „élet s halál együtt mérendők” adys bizonyosságával kap helyet még a gyászbeszéd is, még a kiállításmegnyitó is, még a levélformában írt nekrológ is. Nagy erővel nyomatékosítja azonban maga a kötet cím: a személyessé tett elmúlás képzete nem a halálra készülődésből, hanem a halálra készenlétből fakad. Az „időm, életem fele rég odavan” józan tudomásulvételéből. Nem az önsajnálato lemondásból tehát, hanem a szigorú számvetésből. S ez a szigorúság, ez a keménység az, amit a halállal éppúgy, mint az étellel s az élőkkel szembeszegez. A Nagy László sírjánál elmondott litániás szavak „nem tollat temetünk ma itt, de kardot” fordulata fejezi ki leghívebben ezt a morális igényt. Úgy győz meg Buda Ferenc költői magatartás-eszményének időt álló voltáról, hogy egyrészt odakapcsolja ezt az eszményt a magyar irodalom nemes hagyományaihoz, a tollal s karddal egyként vívó Zrínyihez, Balassihoz, Petőfihez, másrészt újólag látni engedi, miben változott ez az eszménykövetésből erőt merítő magatartás.

A változás mindössze annyi: aki s ami ma Nagy László, az tegnap Ady Endre volt és Veres Péter. Változatlan viszont a „munkában Mércse, virtusban Példa” állításának természetes, a legbelsőbb-hajlamból fakadó igénye, büszke nyíltsága. Az *Ébresszen aranyisíp* tegnapi költője mai eszményképével mondhatta volna: neki Ady ostora tetszik: „Élete parancs és példa, hogy száj és szem meg ne alkudjék soha. Halhatatlan szájából kinő a lilium, kezéből kisuhog a korbács”. És tetszik Veres Péter konoksága, a „jött kövek között töretlen / kötelek közt is kötetlen” következetessége. Ez az alázatban is bátor magatartás — a Szervátiusz Jenőhöz írott verset (*Tisztelet a szobrásznak!*) idézve — pisszt parancsol a pusmogóknak, a *Kormos Pistá-*

nak kései levél, Az elmondhatatlan szavak, a *László műhelye* ürügyén rendelésre készült megrendülésről, alkalom hozta túlságokról dünyögőknek. A „tisztább levegőt, nyiltarcú ellenséget” kívánsága nem a másféle véleményeket inti le, ellenkezőleg: azok nyílt elmondására buzdít. Vitára, ezetek csatájára: vajon van-e „felülműlhatatlan Mű”, van-e „Legelső Csillag”, mint ahogy ezt a Nagy Lászlót sirató beszéd fájdalma fogalmaztatta. A „szájjár” emlegetése s vele a „kinyitás” óhaja *László műhelye* — s nem a koporsója! — előtt kegyeletes figyelmeztetés: a szellemi párbajok vívásához a nyitott sír szentséges terep. Ott a fájdalom szorítsa a lelket. Ne a lefojtott különvélemény. Oda igenis a „beszögeztet száj” némasága illik, ahogy ezt a *Kormos Pistának kései levél* tanácstalan döbbenete; tétova gyásza felismeri és felismerteti. Az újságírói nyelv szokványos fordulataiból, az ismétlésekből a megrendülés zavartságát s a gyász monotóniáját, idegenségét egyszerre kibontó levél — bizonyosan a címzett „jóvoltából” — az író ritkán érvényesített képességéről árulkodik. Arról, hogy az elmúlással pajkos viszonyba is tud kerülni. Nem túlzás azt állítani, hogy ami játékoság, könnyedség a Holt számból búzaszál lapjain feltűnik, az itt, a halállal komázó részletekben szűremlik be. Ha „goromba vicc”-ként is, de viccként, tréfaként fogja föl itt a váratlan halált. Az „életem telvén telik... az utolsó ítéletig” kényszerű várakozása, a „kibirom, nem vacogok” küzdelemre való elszántasága: tragikus emelkedettség, retorikus pátoz határozza meg a kötet hanghordozását. Szereptudata hősi, — a nyitóverset idézve: „legendás”. Mosoly nemhogy az arcon. A szájszegletben sem. És aztán a személyiség, Kormos István, aki holtában is személyiség, arra indítja, közeledne oldottabb kedéllyel, derűsebb hanggal a pusztuláshoz, az emberi véghez. Tenné emberi méretűvé, köznapivá a halállal való tusakodást s a köznapok harcait is.

Mert a Holt számból búzaszál csupa felfokozottság. Csupa véglete a rettenetnek, iszonynak. Akár bibliai mezbe öltözik a költői életérzés, akár a „tanya-hazám”-ban tárgyasítja önmagát. A Kisjézus „föltreten”, „sikoltó csecsemőhang csapdos”; a jó pásztorok lába „sárba” süpped el; Mária „kimerülten fekszik” (*Legenda*) — a mindennapok szerelmes társához a „porból” kell kapaszkodni, „kemény szél”-ben, „csapkodó gonosz eső”-ben, „siralomcsütörtök éjidejé”-ben (*Arcunk*) — az élet beomlott pinceként jelenik meg, melyben „vergődünk, legalján romjainknak” (*Élünk hát*) e „haláljegyek”-kel terhes világban hiábavalóan zokog fel, mert a semmibe hull a kiáltás: „Hol vagy, te / múltbeli, tiszta, / te mondhatatlan, / megfoghatatlan, hol vagy!”

Elképzeltnek és megvalósultnak, vágyottnak és beteljesültnek, eszménynek és valóságnak e különbözőzése keserítette — nem csüggeteggé, nem mélabússá, de — keménnyé, konokká Buda Ferenc költői énjét. A lírai költészet jellegzetes válfaját, az elégiát táplálhatná e csalódás. Egyetlen vers címén (*Elégia*) kívül azonban semmi jel sem mutatja, hogy a csendes szomorúság, bágyadt melankólia lírai műfaját alkalmasabbnak találná érzelmei megvallására, mint a zaklatottságát, felindultságát szikár mondatokba, érzékletes képekbe fegyelmező rapszódiait. E felindultság, zaklatottság mélyén azonban nemcsak a világgal való meghasonlás húzódik meg. Nemcsak a „lazul az erkölcs” gyötrelme, nemcsak a jóllakottak terített asztalának megvetése, nemcsak a „betonkarám”, a „kő lüktet kőröskörül” közönyének elviselhetetlensége. És nem is csak a magány, az egyedülség, amit pedig oly igen hangsúlyoz a kötet kompozíciója, keretes szerkesztése. Az vált kérdésessé, amiért e magány van: a költői szerep. A nyitó vers (*Legenda*) az egymaga virrasztó bibliai József képével csakúgy, mint a záróköltemény (*Szél fűj*), a négy fal fegyencévé s fegyőrévé vált költő alakjával: az egyedülletet társítja az emberiköltői szerephez. A „négy fal között” remetesége, a magányos óra azonban nem a „farigcsálok lomhán egy dalon” Tóth Árpád-i szenvedés és önn nyugtató szenvedését hívja elő, hanem a „gyanakvón figyelem magam / nyugalom rongyaiban” öntépj kíváncsiságát. Azt a helyzetet, azt a feszültséget, amikor a költő önmagával „szüntelenül szembefordulva” él; önmaga lesz önmaga számára gyanússá. S amitől a gyanú, attól a meghasonlás: a szolgálatra szegődött költészet időszerű-e még, van-e létjogosultsága. „Kinek használ e dadogó beszéd?”, „A szó magában mit ér?” — fogalmazódnak újra és újra a költői szerep kétségei. S a válaszokból, az ellenérvekből szemernyi remény sem növeszthető föl. „Nem az lett volna-e hasznosabb, ha bi-

zonytalan — mert megmérhetetlen — hatásfokú versek írása helyett viselem tovább türelemmel az alázat igáját, vonom a szolgálat szekerét?”

Buda Ferenc egész eddigi élete, vállalásai miatt figyelni kitaró gyanakvással önmagát. Kéteye annyira mély, személyisége egészét átjáró, hogy maga se igen hiszi: a „fekete aszály” szűk esztendei után jöhet még néhány termékeny év. Ezért jövődől hóval jövő húsvétot, s társítja hozzá a visszahengerülő kő képét. Csodának kellene történnie, hogy könyörgését — „indítsd meg énekeimet” — mégis feltámadás kövesse, húsvéti idő? (*Magvető.*)

MÁRKUS BÉLA

Pintér Lajos: Európai diákdal

Még egyetemistaként, alig túl a huszadik évén, jelentkezett első kötetével Pintér Lajos 1975-ben. A *Fehéringes folyókat* se túl korán, se túl későn követte a második könyv, az *Európai diákdal*, amely alcíme szerint az 1974 és 1979 között írt verseket adja közre.

A szép kiállítású kötet Kecskeméten, a Forrás Könyvek sorozatában jelent meg, s e ténynél érdemes megállni egy pillanatra. Megszoktuk, túlságosan is, hogy az értékes szépirodalmi alkotásokat a hivatásos állami kiadók gondozzák. A gyér számú magánkiadást rendszerint csendes gúny és tartózkodó lenézés fogadja, s nem sokkal jobb a helyzete a nem hivatásos állami kiadók által közrebocsátott munkáknak sem. Ezt az állapotot néhány éve csendesen, széken, de eredményesen próbálja megváltoztatni a Forrás Könyvek sorozata. Buda Ferenc, Hatvani Dániel, Kiss Benedek, Zám Tibor és a többiek könyvei nem azért jelentek meg Kecskeméten, mert kisebb értékűek. Megállják a helyüket akárhol. Csak köszönni szabad mindazok munkáját, akik e sorozatot gondozzák, segítik, akik kéziratot adnak. E szép példa talán más tájegységeket is cselekvésre készít.

Pintér Lajosra már indulásakor ráterelődött a figyelem. Kormos István mutatta be őt a Kozmosz Könyvek ma már legendás hírű elsőkötetes sorozatában, s ott is a jobbak közé sorolódott az ifjú költő. S még mindig jóval harmincon alul, valóban diák életkorban fogalmazód-tak meg az *Európai diákdalok* versei.

E kötet címnek mind a két tagja hangsúlyos, együtt értelmezik egymást. Mert diákdalok ezek, de a szónak átvitt értelmében. Az életet egyre jobban megismerő, diplomát szerző, dolgozni kezdő, családot alapító, gyereket nevelő fiatalember építi a maga világát. S ami épül, az nem csak a kisvilág, mert a nagy egész összefüggéseibe ágyazódik minden. Európaiság és magyarság kulcsfogalmai a költői világképnek.

Diákdal még ez a kötet, s nemcsak az életre készülődés, nemcsak a fiatalos hangvétel teszi azzá. Az ember már rászánta életét a költészetre, de még vizsgálja, elemzi, hogy mi is valójában a költészet, mi is ma a költő feladata. Végighúzódik a kötetben ez a motívum, s jelképesen már a kötetet indító mottószerű vers megfogalmazza az alapkérdést: „Tűnődöm: szép a csillagok / égi útja — / Szép az emberek földi / útja, emelt fővel járj! / Valaki hozzám hajol, / valaki súgja.” Az égi és a földi, a rendkívüli és a hétköznapi a látszólagos szembeállítás helyett valójában párhuzamos lesz, mindegyik értékei átsugárzanak a másikra, s így lehet kulcsszó a szépség. Igaz, nem annyira a pátosz, inkább az elérikusság hatja át e sorokat. Erre mutat a tűnődő magatartás, s a rácsapó válasz határozottságát is szelídíti a meghatározatlan cselekvő, s hogy a válasz súgva hangzik el.

Ez a magatartás, a „megsúgott” életprogram valóban áthatja a kötetet. Nem az olcsó op-

timizmus, nem is a túlesztétizáltság a megjelenési formája ennek, hanem egy fiatalos szenvedélyű, de mégis józan számvetés. *Rimbaud Ábelrel beszélget*, mondja az egyik verscím, s a két „világutazó” kétféle magatartás jelképe lesz. Mindegyik önmagából indul ki. „Tréfám világ-szabadalom, Ábel! / Föltaláltam az érországot. Testemköztársaságot” — szólal meg Rimbaud, — s a belső és a külső végtelen csodálatos mámore ragadja magával. Közben mindent felnagyít, szimbolikussá változtat, a dolgok mögötti lényezetet keresve. Ábel számára a dolgok önmagukkal azonosak. Reális világot rajzol: „Belátható e tartomány, / hol mese mégis megterem”. S nem az eloldottságot, a végtelenbe utazást hirdeti, hanem a megkötöttséget, az ideartozást. Az ábeli bölcsességet vallja magáénak Pintér Lajos: valahol otthon akarja érezni magát a világban. Közvetlenül is megfogalmazza az ars poeticát: „P. L. költő, vagy talán nem költő, / hisz a költészet nincs, de készül, / de tartás, magatartás, feladat.” (*Rajzold asztalt, házat.*)

Otthon kell érezni magunkat, de nem akárhol, hanem itt. Az otthonosságképnek különböző rétegei vannak. A legfontosabbak a szűkebb család, a költészet világa és a magyarságé.

Pintér Lajos szerelmes versei eleinte kamaszos-diákos bájúak, libbenő szoknyájú lányokról beszél, akik körül ragyog a nap, s akik ringanak és ringatnak. A játékos-ringató elem továbbra is megmarad, de a változó élet tényei komorabb hangzással telítik. A felhőtlen örömet a felelősség gondja árnyékolja: „Ágyunk fölötti kép ha dördül, kibont a pólya páros / öklöt. Szorul a mellkas, számolja gép is: öttonás / barbár férfiszivre baba-ököl hogy rádörömbölt.”

Az otthonosság másik rétege a költészet, a művészet világa. Itt is jelen van egy diákosabb, pajtáskodó hang, de a meghatározó nem ez, hanem a költészet és ez emberi lét lényegi kérdéseinek szétválaszthatatlanságát felmutató szemlélet. *Mit ér itt az ember?* — kérdezi az Illyés Gyulának ajánlott versben. S ez a kérdés foglalkoztatja akkor is, amikor Kormos Istvánt, Szindbád urat, Tóth Menyhértet, vagy akár a Hungária kávéházat idézi meg.

S végül a harmadik réteg a magyarság kérdéseit vizsgálja. Herder úr híres jóslatával Pintér Lajos is szembenéz. Nem komoran, de komolyan. *Herder úr epelz pohara* számára is ürügy inkább. Verse az egyéni lét elmúlását — ami szükségszerű —, és a nemzeti lét elmúlását — ami lehetséges — építi együvé. A lehetségest véglegesen cáfolni nem tudja ő sem. Válasza hasonlatos Madáchéhoz. Csak azért is küzdeni, bizakodni kell. Ehhez a legfőbb lendítő erő a szerelem.

A Herder-vers is szemléletesen példázza, hogy az otthonosságkép rétegei általában nem egy-egy versben elkülönülten, hanem egyszerre, egymásra épülten vannak jelen. Így e motívumok egymást erősítik. Teljesebb lesz a felidézett világ. A történelmi és a pillanatnyi, az általános és az egyedi, a személyes és a személytelen egyaránt megtalálható benne.

Az *Európai diákdal* verseiben változik a hangvétel. Az első kötet látomásos-groteszk jellegű volt, ezt egyre inkább látomásos-elégikus hang váltja fel, olyan, amelyik leginkább Kormos István útját folytatja. A mester iránti tiszteleten túl oka ennek nyilván az is, hogy a diákdal férfidall alakul, s a világ dolgainak szemlélésében egyre kevesebb a kívülállásra utaló gesztus. Sok minden, ami kezdetben idegennek látszott, a költő által is élt világ részévé vált, s ha lelkesedni nem is tud érte, el kell fogadnia.

A diákdal férfidall alakul e líra értékeit tekintve is. Legalább nyolc-tíz igen jó verset olvashatunk e kötetben, olyanokat, amelyek bármilyen szigorú későbbi válogatásban is helyet kaphatnak. Az egyéni hangoltság, a költői dikció, a ritmus, a képek egyaránt azt mutatják, hogy Pintér Lajos költői szemléletéhez megfelelő eszközöket talált. Sorsát mégsem látja — nem is láthatja — késznek. *A Hajnali ars poetica* pontosan megfogalmazza a művész és az ember helyzetét: „ha ez a szent pillanat / a fölfedezés perc-köze / jó tudósom ha nem talál / ha téged messi elkerül / majd évek múltán / születik más felfedező // a semmiből — a semmiből? — / aki tisztult hangot kihall / ahogy költő a semmiből? — semmiből? — / egy új világot megteremt / vagy fölépül romra rom”.

VASY GÉZA

Tornai, az esszéíró

AZ IHLET SÖTÉT ÉS VILÁGOS FOLTJAI CÍMŰ KÖTETRŐL

Válogatott tanulmányokat ígér a könyv, ám a tartalomjegyzékre, a folyóiratokból már ismert írások listájára pillantva rögtön tudjuk, hogy valójában Tornai esszéiből kapunk válogatást. Nem tudományos igényű tanulmányok sorakoznak itt, hanem gondolkodási kísérletek, vagyis essay-k, melyekben legalább egy eszmét, gondolatot körüljár, végiggondol a szerző. Ráadásul költő esszéiről van szó, a műfaj magyar változatának egyik jellemzője, a Halász Gábor emlegette „lírai hevület” így eleve biztosított. A kötet minden írásán — még a legelvontabakon is — ott a személyiség nyoma, az egyéniség átütő ereje. Sőt, éppen az érdekes, ahogy a szerző lát bizonyos dolgokat. Nem új tudományos eredmények közzététele a cél, de attól sem kell félni, hogy érdektelen magánüggé fokozódik le a mondanivaló. A sokféle kiindulás, tematikai különbözőség ellenére benne van ezekben az írásokban Tornai József maga, az ő személyisége, személyessége. Egyszerre vizsgálja így önmagát és a másik alkotót, művet, jelenéget, művészi-irodalmi kérdést.

Szüntelenül keres, kutat Tornai, van valami lázas kapaszkodás az ő esszéiben. Akár Tornai is vallhatná Németh László Tanú-beköszöntőjének mondatait, a „szorongó tájékozatlanságból” sarjadó programot: „Az esszait a nyilvános tanulás műfajának tekintem: egy lélek égtájakat keres s közben égtájakat segít megtalálni... [...] Lehet, hogy a szakember nem mindig fog örülni ennek a látogatásnak. Azonban mindenkinek joga van emberi tapasztalathoz...” Tornait csaknem megszedíti az ismeretek beláthatatlan gazdagsága. A bőség zavara kihívás számára, s a minél nagyobb, teljesebb ismeretanyagra való szomjúság elfogadtatja vele ezt a kihívást. Ugyanakkor Németh László-idézetünk második fele is jellemző Tornaira: az ő módszere sem tudományos módszer, inkább ráérez valamire. Arról ír egy helyen (*Ady akarsz lenni*), hogy kamaszkora óta nemcsak szépirodalmat olvas, hanem elméleti, természettudományos, teológiai és filozófiai műveket, anélkül, hogy elméleti képzettségű ember lett volna belőle. De ott volt benne a kíváncsiság, „a legszebb, legrajtettemben működő emberi hatalom”. A *Heisenberg-élmény* című fontos munkájában meg azt vallja, hogy „a megismerés szomja” ugyanolyan alapvető emberi ösztön, mint a szépség, a szeretet vagy a szerelem. Képtelenek vagyunk a harmóniára — fejtegeti Tornai *A személyiség jelenidejében* —, századunkban a humaniorák és a természettudományok egyaránt képtelenek „fölldani az ember abszurditását”. Mégis, Tornaiban is ebből az ellentmondásosságból ered a jó értelemben vett kapkodás a különböző diszciplínák után — hátha valamelyik (vagy mind együttesen) válaszadásra kényszeríthető. Tornai nem akar csak „érzékszerveire, érzelmeire, ösztöneire hagyatkozó” költő lenni, a megismerés szomjúsága így az ars poetica fontos elemévé is válik. Nagyon szereti Sinka István költészetét, mégis az ő életműve alapján vonja le a tanulságot: „...nem elég nagy tehetőségnek lenni a mai össze-vissza gabalyított világunkban, a 20. században; gondolati kultúrára is szert kell tennünk...” Kedvenc gondolatköre Tornainak a tudomány és a művészet különbözősége és azonossága. Azt látja, hogy mindkettőnek az absztrahálás a jellemzője századunkban. „Vagyis: akarva-akaratlanul elvontabbaknak, több síkúnak kell lennünk, ha pontosak szeretnénk lenni.” A nagy költők gondolkodók is egyben, a nagy tudósok pedig a maguk módján költők is, „hiszen a világ teljes átélésére, megértésére törekednek”.

Ám az előbbieket már átvezetnek bennünket Tornai másik vissza-visszatérő gondolatához, illetve kérdéséhez: mi lesz a művészet, az irodalom, az erkölcs, a munka sorsa akkor, amikor ezek az „alapértékek” egyre jobban veszélybe kerülnek. Fölmerül a jóléti civilizáció és egy szellemibb, etikusabb ellentétpárja, s ott a nagy kétely: a technokrata szemlélet térhódításakor mi a leírt szó hatása, s van-e még hatás egyáltalán? „Egyre nagyobb válságomat okozta nekem is az évek során, ahogy fölismertem, megéltem, hogy költőként, íróként is mindinkább

irodalmi szakemberek leszünk, akiktől szakmai véleményt kér, vár a társadalom megfelelő szerve, nem teljes, mindennapi eszmei áttekintést. Nem a »magyar értelmek és avult értelmi gazdagságok nyugtalanítói« vagyunk tehát, amint Ady — szerintem — minden írástudónak, gondolkodónak megszabta.” A fontos költői szerepek elhalványodtak az utóbbi évtizedben, nincs visszhangjuk — mondja Tornai *A költő* kérdésben. A századvég, az ezredvég fáradtságának tetszhetős elmélete helyett a szerző — joggal — a közösségi kultúra zavarában keresi a magyarázatot. Úgy látja, hogy eszménye, „a közösségi, szellemi társadalom” helyett sokan az „erős értékek”, az anyagi haszon felé vették az irányt. Egyre visszhangtalanabb a nagy íróink műveiből sugárzó morál. S emelett még ott van „a létezés botrányának, az emberi pusztítás és pusztulás tudatának súlya”, mely alatt az igazi irodalom, az igazán nagy művészet mégis próbál „hymnuszt énekelni a napról, a virágzásról, jövődőről”. Igaza van Tornainak: két ember- és kultúrákép harca dül napjainkban. Az egyik az Ady-típusú, az elkötelezett, a közösséggért felelősséget vállaló, a lényeges dolgokba való beleszólás igényéről és jogáról nem lemondó. A másik az objektívista, a távolságtartó, kívülről bíráló előkelő idegenség. Agyban Tornai a magatartást és módszert csodálja, az emberszeretetet, a népek szeretetét, a néphez tartozást. Azt, ahogy a gyűlölet, az indulat lángjai kicsapnak belőle „minden emberileg aljassal, elnyomással, butasággal, torzulással, szemfényvesztéssel, tehetetlenséggel szemben”.

A kötet előszavában is kiemeli Tornai ősiség és modernség ellentétpárját és elszakíthatatlan egységét. Szerinte ebben a kettősségben ragadható meg igazán a 20. századi ember, s arra kell törekednünk, hogy a „tisztá természeti lény”, s a jellegzetes századunkbeli értelmiségi lét ne zárja ki egymást. Csoóri Sándor esszéire emlékeztető, attól bizonyosan nem független vezérmotívuma ez Tornai írásainak. Nem csoda, hogy a néprajzi kiállításon látottak, a fafaragások, szerszámok, dobok, ruhák, fabálványok elbűvölik szerzőnket. (*A tárgyak juliánusi útja.*) Lefegyverzi, ahogy Juvan Sesztalov „a régít és az újat ötvözi”. Máshol kifejti, hogy a népdalokban az „érzelmi robbanást”, a „szélesen, mélyen ragyogó festést”, az „óriási képzelőerőt”, „a valóságot szabadon átugró, nagyvonalú kifejezést” kedveli. A népművészet az igazi, a teljes élet utáni vágyat támasztja föl Tornaiban. De még a paraszti kultúrájánál is jobban érdekli a törzsi népek művészete. *Boldog látomások* című kötetét is azért adta közre, hogy kultúránkba, szellemiségünkbe integrálja „az ősi véráramlást”. S ebben a törekvésben nincs egyedül — Nagy László, Rákos Sándor, Komoróczy Géza, Buda Ferenc, Kormos István és — nem utolsósorban — Képes Géza fordításait említhetjük. Tornai a modern költészetben is ezt a két világból eredő versfölfogást keresi. Egyetlen szakfolyóiratban megjelent írásában József Attila „varázsénekét”, a *Kláriskat* elemzi, s kimutatja a népköltészeti gyökereket, valamint az expresszionista, szürrealista, asszociatív alkotásmódot. Jelenkori líránkban egyébként megkülönbözteti a „vallomás fajtájú verset” és a varázséneket. („A vallomás fajtájú versben az emberi én és a világ viszonya világosodik meg, a varázsénekekben a dolgok megnevezése, fölidézése válik nyelvi, ritmikai, képi valósággá...”.) Természetes, hogy az irodalomból elsősorban az érdekli Tornait, ami vele rokon, ami hozzá hasonlít. Adyról, József Attiláról, Szabó Lőrincről, Gulyás Pálról, Csoóriról, Juhászáról és Pilinszkyról szép, vallomásos írásai vannak. De jelképes, a szerző nyitottságára valló az is, hogy Sinka István után Radnóti-ról szól: misztika és realizmus összefonódását vizsgálja, majd következő írásában az utolsó razglednica aszimmetrikus formáját fedezi föl.

A kötet utolsó ciklusában kaptak helyet azok az esszék, melyek a legtöbb elméleti jellegű, filozofikus igényű eszme-futtatást tartalmazzák. (*A nyelvi létezés, A Heisenberg-élmény, Férfi és nő, A személyes kapcsolatok válságai, Az élet átélése, A személyiség jelenideje.*) A recepció és a reprodukció a legtöbbször művészi megjelenítést kap. Am azt sem hallgathatjuk el, hogy olykor bonyolultan elméletieskedik, ilyenkor töprengéseinek eredményeire is nehezen jutunk hozzá. Legtöbbször axiómákat jár körül — például a *Nemzeti képlet*ekben. A *Férfi és nő*t bizonyos aforizmaszerűség jellemzi. Az *Éjszakai vajúdások* viszont — fölépítésében, stílusában is — inkább a Csoóri-típusú esszéire emlékeztet. Az ő prózájában azonban — s ez a kötet égé-

kötet egészére érvényes — nincs olyan nagy szerepe a képnek, mint Csoórinál, nem ritkán koppanó, szikár mondatok következnek egymás után.

Tornainál nem a hatalmas információs anyag kápráztat el. Meglehet, mások könnyedében bánnak e nehéz műfaj eszközeivel. Kiküzdött, önnön esszéírói munkájára alkalmazott filozófiája van Tornainak, s ez sem kevés. *Az ihlet sötét és világos foltjai* nem csupán az egyre magasabbra ívelő költői pálya mellékterméke. (*Gondolat.*)

OLASZ SÁNDOR

Nemzet és emlékezet

TAKÁCS FERENC: KÉT FLAMINGÓ

Új sorozatot indított a Magvető Könyvkiadó „Nemzet és emlékezet” címmel. Ennek első kötete Takács Ferenc *Két flamingó* című könyve. Szerencsés indítás, különösen, ha tudjuk; a két-flamingó és a nemzet emlékezete körül mindmáig zavarok vannak. Erről a könyvről szeretnék lehetőleg elfogulatlan véleményt írni.

De mielőtt a lényegre térnék: ki a címben szereplő két flamingó? Valamilyen fokon nagyon sokan járatosak az 1848/49-es szabadságharc és forradalom történetében, ők tudják, legalábbis sejtik: a Madarász testvérekről, Lászlóról és öccséről, Józsefről van szó. De miért „flamingók”? Azért, mert a 48-at megelőző megyei követválasztási csatározások alkalmával vörös tollat tűztek a kalapjuk mellé azok, akik ellenzéki jelölt mellett korteskedtek és voksoltak. Közülük is korán kivált a két ifjú Madarász — ők a két flamingó. A közéletben, a megyei viaskodásokban kiemelkedvén, mindkettőjüket követnek választották azon a nevezetes 48-as júniusi választáson, amelyen a követjelölt Petőfit a leitatott, fellázított kiskunsági (s épp kiskunsági!) választók, mint orosz spiont és hazaárulót agyon akarták verni. A két Madarász és Petőfi — elvbarátok voltak. A Madarászokra nézve diadalmas választások után pár nappal a két testvér megalapította az Egyenlőségi Klubot, amelynek Programm-jában — nézeteik illusztrálására idézek belőle — ilyesmik állnak: „...Az osztályuralkodás mai napig főnállván, a nép folyvást politikai proletariusságban tengődik... Egyesültünk a valódi és föltétlen, minden cautiótól ment sajtószabadság kivívására... Egyesültünk az ember és ember, a polgár és polgár közti osztályfalakat fentartó előítéletek ostromlására s ledöntésére. Egyesültünk a nyelvi különbözőségeken alapuló idegenkedések elenyésztetésére, ennél fogva társulatunk bármily nyelven beszélő honpolgárt, a szabadságügy közös érdekénél fogva, mely csak kölcsönös egyesülés útján kiegyenlíthető, szívesen lát tagjai között.” Forradalmi program. A klub egy hónap múlva Egyenlőségi Társulat-tá alakult, változatlan céllal és eszmei tartalommal. A társulat választmányának tagjai közt ott találjuk, hogy csak őket említsem, Táncsics Mihályt, Perczel Mórt, Petőfi Sándort, Vasvári Pált. A társulat első elnöke Madarász József, majd bátyja követte őt ebben a tisztségben. Flamingóknak pedig a kalapjuk mellé tűzött toll színe miatt nevezték őket — akkor már sokan „tollasodtak” így meg —, mert a flamingó madárnak szép piros tolla van.

Elfogulatlanul írni a róluk szóló könyvről? Ez nekem aligha fog sikerülni. Nemcsak azért, mert Takács Ferenc a könyvében rám, illetve Gyémántper című könyvemre többször is hivatkozik, hanem inkább azért, mert a két flamingó ügye — ahogy egy Új Tükör-beli cikkemben írtam — fájdalmasan a szívemhez nőtt. Miért fájdalmasan? Többek között azért is, mert a nemzet emlékezetéhez viszont nem nőtt hozzá — talán Takács Ferenc könyve segít ezen a ma már érthetetlen állapoton, frissít a felemás emlékezeten.

A könyv zárófejezetének címe: „A hálás és hálátlan utókor.” Igaza van: az utókor felemás hálátlansága alig-alig akar oldódni. Annyi, arra bizonyára méltó forradalmár és haladó szellemű hazánk fia s persze, nemcsak hazánk fia-lánya emlékét őrzik tisztelegve szobrok, utcátlábak, intézmények, bizonyára joggal, de a „két flamingó” emlékeit alig-alig láthatjuk, tapinthatjuk bárhol az országban. Cecén, ahol a két Madarász gyerek felnevelkedett s ahová sorsuk szülőik által is kötődött, egy áldatlan hosszú huzavona után létrehozott tájmúzeum egyetlen szobájában láthatók Madarász-emlékek. „Cecén nagyon keveset tudnak a Madarászokról — írja Takács Ferenc. — Ha róluk érdeklődik valaki, ilyesféle válaszokat kap: igen, igen, hallottam valamit a Madarászokról, de nem tudom, kik is voltak azok.” Van szerény emlékszobájuk Marcaliban s újabban Sárbogárdon is gyűjtenek Madarász-emlékeket. A két gyerek nem Cecén született. Az idősebbik, László, Gulácson. A fiatalabbik a nagyapai házában, Nemes-Kisfaludon: itt a szülőház falán emléktábla őrzi József emlékét, meg egy biblia és egy szakadt szélű füzet, továbbá utcanév a faluban. Józsefhez, aki pedig nem volt olyan jelentős tényezője a 48—49-es szabadságharcnak (lapszerkesztő volt Debrecenben), mint a bátyja, kegyesebb volt az utókor, hiszen Illyés Gyula tárgyi emlékek, relikviák nélkül is halhatatlanná tette őt „Az utolsó törzsfő” című „se nem novella, se nem életrajz beszély” megírásával. Ebben a pompás írásban Illyés nemcsak a matuzsálemi kort megérett aggastyánra, a sárkeresztúri kerület örökös képviselőjére csodálkozik rá, amikor Cecén többször is személyesen találkozik vele. „A meghökkentő érintkezés teljesen az ő érdeme: több mint száz évig élt. 1814-ben született, és 1915-ben halt meg. Halála évében én tizenhárom éves voltam. Így kapcsolódnak egymásba a nemzedékek.”

Hozzátehetjük: meg az eszmék. Mert Illyés Madarász apó kezének érintésével nemcsak a Petőfitől, Vörösmartytól, Kölcseytől „illetett” kéz simogatását vette át, hanem szinte „kézmelegen” az eszméket is, amelyeket a két Madarász is vallott. Meg azok a cecei aggastyánok, köztük Illyés anyai nagyapja, akik között Madarász József volt az utolsó „törzsfő”. „Számomra ma is ezek az én hűséges cecei aggastyánaim az előfutárok” — írta Illyés egy későbbi nyilatkozatában.

József utókorával tehát mintha rendben lennének a dolgok. De bátyjának, Lászlónak az emléke! Annyi mocskok tapadt — mert tapasztottak — rá, hogy ezektől mintha máig sem tudna szabadulni. Jóllehet, a cecei aggastyánok másként vélekedtek, mint az akkori közvélemény, mert „a Zichy-féle eltűnt gyémántok ügye, amellyel a békepártiak és az ifjú Jókainak végül mégiscsak sikerült a debreceni jakobinusok vezetőjét lemondásra kényszerítenie, ez az ügy mielőttünk régtől fogva tisztán állt. Madarász László ártatlan volt! Madarász László igaz ember volt!” Persze, hogy az volt, persze, hogy a cecei aggastyánoknak volt igazuk, de még az 1930-as években is jogi doktorátust lehetett szerezni a debreceni egyetemen olyan disszertációval, amely a Jókai szerkesztette békepárti újság gúnyos szurkapiszkaíkat, szidalmait, a valójában Kossuth ellen irányuló manőverek koholmányait szajkózta vissza, sőt Jókainak a bukás után írt, önigazolól s Madarászt gyémántos miniszternek elnevező brutális szennyiratában foglaltakat tényként fogadta el. S mi több, még 1981-ben is, Jókainak „Emléksorok, Napló 1848—49-ből” című „emlékiratának” kiadásakor, a kötet jegyzetanyagának, illetve kritikusai fogadtatásának bírálatában (Kritika, 1981/4. sz.) le kellett írnom: „Úgy látszik, legalábbis Jókai könyvének tájékozatlanul lelkesedő fogadtatása azt sugallja: 130 év elteltével újra kell kezdeni az ártatlanul megvádolt, meghurcolt Madarász emlékének megvédését.”

Újrakezdeni? Takács Ferenc könyvének nagy erkölcsi erénye, hogy a küzdelmet a két flamingó Madarász emlékének megtisztításáért végre történelmi hitellel, támadhatatlan érveléssel tovább folytatja. Mert jóllehet, abban igaza van, hogy a „faltörő kos” szerepére ebben az ügyben én vállalkoztam az 1972-ben közreadott Gyémántper-rel, de azt a könyvet az olvasók, kritikusok fogadhatták úgy is, mint egy író sajátos, s talán szubjektív, elfogult történelemszemléletének megnyilvánulását; az igazi érdem tehát mégis Takács Ferencé, aki hosszú évek kutatómunkája árán összegyűjtött dokumentumok alapján, azt hiszem, most már véglegesen tisztázta a két Madarász történelmi szerepét, igazát és besározott emlékét.

Többek között számomra is megdöbbentő megállapításokat közöl, ezek kedvéért egy kis kitérőt kell tennem. Próbáljanak követni. Péter László (s nem János, mint Takács könyvének egyik jegyzetében áll) szegedi kutató könyvem megjelenése után levélben megkérte Vasvári Ödönt, az USA-ban élő ny. ref. lelkipásztort, a legnagyobb amerikai magyarságkutatót, hogy próbálja felderíteni Madarász László amerikai utóéletét, minthogy az egykori Honvédelmi Bizottmányi tag, emigránsként 1851-től 98 éves korában, 1909-ben bekövetkezett haláláig az Egyesült Államokban élt. Vasvári Ödön megbízásából Káldor Ignác St. Louis-i magyar lapkiadó nekiindult, felkutatta a Madarász-émlékeket, még a sírját is megtalálta. Vasvári a kutatás eredményéről cikket írt az Amerikai Magyar Világ című lap egyik, 1976-ban megjelent számában. A cikk fénymásolatát a Magyar Kulturális Minisztérium útján eljuttatta hozzám. Én a cikk másolatát elküldtem Madarász József ma is élő(!) unokájának, akivel már korábban levelezésben álltam — tőle jutott el Takács Ferenchez, aki aztán részleteket közölt Vasvári Ödön cikkéből. S ami a számomra megdöbbentő, hozzáteszi: „Vasvári Ödön kutatásainak az a része, amely felderítette Madarász László halála előtti körülményeit és családjá későbbi sorsát — egyedülálló. Erről ugyanis semmiféle más forrás nincs.” És ha Péter Lászlónak nem jut eszébe, hogy ebben az ügyben levelet írjon Vasvári Ödönnek? Akkor ez az egyetlen forrás sincs!

Bizony: százharminc év nem volt elég rá, hogy a magyar szabadságharc egyik legmarkánsabb, legforradalmibb, legelszántabb, s a legsúlyosabb válság idején a legtöbbet használó vezető egyéniségének élete, munkássága, sorsa tisztán álljon az utókor előtt. Legtöbbet használó? Amikor a kormány Pestről Debrecenbe menekült, Kossuth ezt mondta róla: „Madarász annál nagyobbra nő, minél nagyobb a veszedelem. Kisujja többet ér, mint az egész minisztérium.”

Ki hibáztatható a mulasztásért? Én a magam valóban szubjektív módján, tehát aligha a teljes igazság igényével a felelősséget elsősorban Kossuthra háritottam, mert nem mondta ki azt a mondatot, amely elégtételt adott volna az ártatlanul meghurcolt Madarász Lászlónak, leghűségesebb hívének és munkatársának. Pedig megígérte: „az első adandó alkalommal olyan elégtételt kapsz, amelyet ember még nem kapott.” Mert Kossuth jól tudta, hol vannak azok a gyémántok, melyek eltulajdonításával a békepártiak a gyűlölt Madarászt megvádolták s kellemetlen ellenfelüket meg is buktatták. (Azokról a gyémántgombokról van szó, amelyeket Görgey — akkor még mint nemzetőr őrnagy — az általa hazaárulás miatt halálra ítéltetett és kivégeztetett Zichy Ödön gróf kálozi kastélyából elkoboztatott, Kossuthnak átadott. S amelyeket később Kossuth Bem tábornok javaslatára a Bukarestben székelő török helytartóhoz, Omer pasához ajándékképpen elküldött, hogy segítséget, legalábbis jóindulatú semlegeséget reméljen tőle a Moldvából, illetve Havasalföld felől betörni akaró cári csapatok ellen.)

Az igazság persze, ami Kossuth szerepét illeti, ennél bonyolultabb. Jóllehet, Kossuth, elsősorban az emigrációs küzdelmek-reménykedések kusza viszonyai közt nem találta meg az adandó alkalmat a Madarászt felmentő mondat kimondására, mások viszont helyette is kimondhatták volna. Például épp az igazságügy minisztere, Vukovics Sebő, aki magánbeszélgetésben ártatlannak mondotta ugyan Madarászt, de a közeli bukás előtti rohanó időkben a hivatalos vizsgálatot — melyet maga Madarász is sürgetett s bizonyítékait okmányszerűen elő is tárta — nem lehetett befejezni, a „gyémántpert” nem lehetett hivatalosan lezárni. Takács Ferenc — jogosan — ezzel is indokolja, hogy az emigrációba kényszerülő harcostársak Madarász ártatlansága felől bizonytalanságban maradtak. És akik közülük hazatértek? Csakis Jókai, Kemény Zsigmond és más békepárti „emlékezők” kiábrándító írásait olvashatták, abból „tájékozódhattak”. Sőt, Takács Ferenc tovább megy: „A kiegyezés utáni szintéren egyre többen ott működtek azok közül is, akik valamiképpen részesek voltak Madarász »besározásában«, önmaguk »bepiszkitásával« járt volna együtt Madarász »megtisztítása.«” Így maradt ránk — besározottan — a két flamingó emléke. Mennyi időnek kellett eltelnie, hogy tisztán álljanak előttünk!

Említettük Illyés példáját: hogyan vette át Madarász apó kezének simogatásával Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi kezének melegét. Tudjuk, hogyan sáfárkodott Illyés tántoríthatatlanul azokkal az eszmékkel, sáfárkodik ma is. De azok az eszmék a nagypolitikában is továbbéltek

ám s ott is Madarász József, a fiatalabbik flamingó éllette tovább őket a ma már szinte meghatározó hűségével, Amerikában élő bátyjával mindvégig egyetértésben. Takács Ferenc könyvéből tudjuk, hogy amikor életének százegyedik évében meghalt, az 1868-ban alapított — azt is ő alapította! — 48-as párt gyászjelentést adott ki. Ebben olvasható: „Mint részese és tényleges szereplője a 48-as nagy időknek, patriarchai kora végső hajlásáig élő tanítója és példája volt a nagy eszme követőinek. Nyolcvanhárom éve képviselő, mindig ugyanazon elv szolgálatában s mint ilyen, a magyar parlamentben a haladás bajnoka.” S a temetés alkalmával egy újabb „kézfogás”: a koporsóra koszorút küldött gróf Károlyi Mihály, a Függetlenségi Párt megalapítója és vezére, aki négy év múlva, az 1918-as őszirózsás forradalom idején az első magyar köztársaság elnöke lett. Károlyi pártja nevében Lovászy Márton mondott beszédet — ő meg a Nemzeti Tanács tagja lett 18-ban. Idézet a beszédéből: „Az ingadozásnak, a hajladozásnak, az alkalmazkodásnak ez a nemzedéke kérde, hol rejlik forrása annak a csodának, hogy volt Magyarországon egy férfiú, aki egy évszázados élet során egy pillanatra sem tért le az egyenes útról, s nem tévesztette szem elől azt a célt, amelyet mint gyerekkorától maga elé tűzött? És én attól félek, attól félttem ezt a nemzedéket, hogy ez a nemzedék megcsodálja ugyan ezt a rendkívüli jelenséget, de azt megérteni, annak igazat adni nem képes.”

Lovászy a maga nemzedékéről beszélt aggódón, de tartok tőle, hogy célzása a mostani nemzedékekre sem lenne pontatlan. Amiatt is — persze más miatt is — fontos könyv Takács Ferencé, mert méltó példát állít a mai nemzedékek elé. Méltót, de vajon követhető-e? S ha követhető, vajon miben, hogyan? Nehéz kérdések. Remélem, ha elolvasás után leteheti a könyvet, elgondolkozik fölöttük az olvasó. *(Magvető.)*

MOCSÁR GÁBOR

Szerkesztői asztal

1982 decemberi számunkban jelent meg Mérei Gyula Diószegi István: *Nemzet, dinasztia, külpolitika c. könyvéről írott recenziója. A közleménybe (92. oldal, utolsó bekezdés) a nyomda hibájából értelemzavaró idegen sorok kerültek. Ezúton kérjük a szerző és olvasóink szíves elnézését, alább pedig közöljük a bekezdés helyes szövegét:*

A Habsburg-ház, amely nem csupán a dinasztizmust testesítette meg, hanem a birodalmi érdeket is képviselte, és „ennek folytán súlyosabb tényezőnek számított,

mint bármely európai dinasztia”, „végső soron a nemzeti törekvéseket is kifejezésre juttatta, de nem kizárólagosan valamely nemzeti érdeket, hanem mindig a dinasztia érdekével és a birodalmi érdekekkel leginkább egyező nacionalizmust”, és igyekezett elkerülni, hogy az „erőteljesen nyilvánított nemzeti külpolitikai érdekekkel konfliktusba kerüljön”. Így a Monarchiában a nemzeti külpolitikai érdekeknek „legfőbb az érvényesítés rendre megújuló kísérleteiről lehet beszélni”. (7—8. o.)

